

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE

**Ústav slavistických a východoevropských studií
2008/2009**

Diplomová práce

Přínos profesora N. P. Kondakova pro výzkum ikon

*The Benefit of Professor N. P. Kondakov in the Field of Iconic
Research*

Vypracovala: Jitka Smrčková

Obor: Rusistika

Vedoucí práce: PhDr. Julie Jančárková, PhD.

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.“

V Praze dne 1. 12. 2008

Jitka Smrčková

Ráda bych na tomto místě poděkovala zejména vedoucí mé diplomové práce PhDr. J. Jančárkové, PhD. za odborné vedení, tvůrčí podněty a připomínky, zároveň také kolektivu Slovanského ústavu za odbornou pomoc. Dále Mgr. M. Řoutilovi, který mi poskytl cenné rady a kolektivu Oddělení dokumentace Ústavu dějin umění AV ČR za ochotu a poskytnutí vzácných archivních materiálů, zvláště Mgr. M. Hrnčíkové, PhDr. J. Roháčkovi, PhD. a Mgr. K. Uhlíkové. Poděkování patří též kolektivu Slovanské knihovny a knihovny Ústavu dějin umění, bez jejichž vstřícnosti a pomoci bych se neobešla. Dále také kolektivu pracovníků Památníku národního písemnictví na Strahově.

OBSAH

Úvod	2
I. část: Působení N. P. Kondakova v Rusku	4
1. Pedagogická činnost (1874–1919)	4
1.1. Oděsa (1. etapa přednášek 1874–1888, 2. etapa přednášek 1917–1919)	6
1.2. Petrohrad (1888–1917)	11
2. Vědecké expedice N. P. Kondakova a publikace z těchto cest	18
2.1 Sinaj	19
2.2 Sýrie a Palestina	25
2.3 Gruzie	26
2.4 Athos a Makedonie	32
3. Kulturně-organizační činnost věnovaná staroruskému umění	39
3.1 Vědecké společnosti a Výbor pro organizaci péče o ruský ikonopis	39
3.2 Muzea (Tretjakovská galerie, Ermitáž, Ruské státní muzeum)	46
II. část: Působení N. P. Kondakova v Československu	57
1. Pedagogická a badatelská činnost v Československu (1922-1925)	59
2. Seminarium Kondakovianum (1925–1952)	67
Závěr	74
Abstrakt	78
Seznam použité literatury	80
Monografie, články	80
Internetové zdroje	87
Encyklopedie a slovníky	88
Seznam archivů	89
Přílohy	90
Životopis N. P. Kondakova	90
Expedice N. P. Kondakova	94
Obrazová příloha	96

Úvod

Ve druhé polovině 19. století docházelo ke změně starých kulturních forem, k jejich přehodnocování a zároveň k nacházení forem nových. Většina druhů umění prodělala bouřlivý vývoj a proměnila svůj umělecký výraz. Stranou nezůstala ani ruská kunsthistorie, kde docházelo k téměř revolučním proměnám.

Jednou z nejdůležitějších oblastí, v níž k těmto změnám docházelo, bylo studium byzantského a staroruského umění, zvláště pak ruských ikon. Počátek hlubšího zájmu o staroruské umění můžeme sice vysledovat již v 18. století, jednalo se však spíše o zájem protovědecký, jež souvisel mj. s romantickým diskurzem tehdejší kultury.¹ Od 40. let 19. stol. a zvláště pak na počátku století dvacátého probíhal intenzivní výzkum, byla odhalena řada nových děl a rozpracovávána metodologická základna.

Jednou z nejvýznamnějších osobností tohoto období byl byzantolog, kunsthistorik a archeolog Nikodim Pavlovič Kondakov (1844–1925). Právě jeho zásluhou se byzantologie (hlavně studium byzantského umění) a studium ruské středověké kultury etablovaly jako samostatné vědní obory, a to nejen v Rusku, ale i ve světě. Pro N. P. Kondakova představovalo právě Rusko legitimního nositele byzantského dědictví, zejména v oblasti malířství a architektury.

N. P. Kondakov působil nejen v Rusku (1874–1919), ale vzhledem k historickým událostem také v Bulharsku (1920–1922) a Československu (1922–1925). V této diplomové práci se zaměříme především na ruské a československé období jeho činnosti. Pro české prostředí měly aktivity N. P. Kondakova a jeho žáků v mnohém zcela zásadní význam. Právě jejich prostřednictvím se u nás etablovala byzantologie jako nový vědní obor.²

Cílem předkládané práce je konkretizovat přínos N. P. Kondakova k výzkumu ikon, a to na základě rozboru jeho činnosti pedagogické, publikační, organizační a zároveň také popisu činnosti badatelské. Dále prokázat Kondakovův vliv na další generace ruských i českých badatelů a na kulturní veřejnost v Rusku a Československu. Přínos v oblasti uměnovědné teorie a metodologie bude rozebrán především na základě jeho publikační a pedagogické činnosti, praktický pak zohlední působení N. P. Kondakova v kulturních institucích obou zemí.

¹ Вздорнов, Г. И., *История открытия и изучения русской средневековой живописи XIX век*, Moskva 1986, s. 24–26.

² Za zakladatele byzantologie v Československu je považován Jaroslav Bidlo (1868 – 1937).

Ve shodě s předcházejícím textem je diplomová práce rozdělena do dvou částí. První část je věnována působení N. P. Kondakova v Rusku a je rozdělena na jeho pedagogické působení na ruských univerzitách, vědecké expedice a kulturně-organizační činnost. Druhá část se věnuje jeho působení a odkazu v Československu, konkrétně jeho přednáškové činnosti a vzniku Seminaria Kondakoviana.

Je nutno podotknout, že naším cílem není ani kunsthistorická analýza jeho vědeckých prací, ani seznámení s bližšími životopisnými údaji.³ Jeho díla budou popisně prezentována s cílem ukázat na nich autorovu angažovanost v oblasti ikon.⁴ Dílo a působení N. P. Kondakova v oblasti studia ikon tak bude zkoumáno v širším kulturně-historickém kontextu.

---

³ Blíže k biografii stručně viz příloha s. 89–92.

⁴ Podrobnou analýzou vědeckých prací N. P. Kondakova se v současné době zabývá L. I. Kyzlasová. Tyto práce nám poslouží jako podklad pro prokázání Kondakovova přínosu pro výzkum ikon.

I. ČÁST: PŮSOBENÍ N. P. KONDAKOVA V RUSKU

1. Pedagogická činnost (1874–1919)

„...metoda ve vědě není jen záležitost osobního vkusu nebo nějaký rozmar, nýbrž stojí nad formálními významy, je samotným rozvojem obsahu, embriologií pravdy, pokud chcete.“

A. Gercen

Nikodim Pavlovič Kondakov se výuce začal intenzivně věnovat již po ukončení studií na Moskevské univerzitě a věnoval se jí po celý svůj život. Počátek jeho pedagogické činnosti v Rusku lze datovat rokem 1874, konec pak rokem 1919, tedy odchodem z vlasti. Během svého působení v Rusku N. P. Kondakov vyučoval na univerzitách v Oděse (1. etapa přednášek 1874–1888, 2. etapa přednášek 1917–1919) a Petrohradu (1888–1917). Způsob výuky Kondakov převzal od svého učitele F. I. Buslajeva,⁵ jenž měl na Kondakova nesporně velký vliv, přestože pod jeho vedením studoval především literární historii. Kondakov se věnoval, inspirován svým učitelem, studiu východokřesťanského umění.⁶ Nehledě na názorovou rozdílnost a částečně odlišné vědecké zaměření, zůstával F. I. Buslajev pro N. P. Kondakova autoritou a často se ve svých pracích odkazoval na jeho díla.⁷ Buslajevova srovnávací historická metoda, která pomohla určit

---

⁵ Buslajev, F. I. (1818–1897), profesor ruské filologie na Moskevské univerzitě a řádný člen Petrohradské akademie věd, zakladatel ruské folkloristiky. Buslajevovy práce věnované ikonám, *Общие понятия о русской иконописи* (Moskva, 1866), *Русский лицевой Апокалипсис: Свод изображений из лицевых апокалипсисов по русским рукописям с XVI-го века по XIX-й* (Sankt-Peterburg, 1884), *Исторические очерки русской словесности и искусства* (Sankt-Peterburg, 1861), *Изображение Страшного суда по русским подлинникам* (Sankt-Peterburg, 1908), položily vědecký základ pro další výzkum byzantského a staroruského umění. Blíže viz: Кызласова, И. Л., *История изучения византийского и древнерусского искусства в России*, Moskva 1985, s. 27 – 73.

⁶ Již roku 1866 Kondakov napsal několik statí bibliograficko-kritického charakteru věnující se tematice ikon: „Starokřesťanské chrámy“ (Древнехристианские храмы) a „Pravoslavné umění v Srbsku“ (Православное искусство в Сербии).

⁷ Кондаков, Н. П., *Воспоминания и думы*, Praha 1927, s. 39–45.

svébytnost ikonopisu⁸, se (byť s jistými odchylkami) odrazila v dílech N. P. Kondakova. Centrální vědecká teze, jež se později stala univerzitním učením, tedy že staré ruské umění nelze pochopit bez předchozího studia starokřesťanského a byzantského umění, byla inspirována Buslajevovými výzkumy.⁹

Dějiny umění se na počátku 19. století nevyčlenily ze skupiny příbuzných humanitních disciplín, byly úzce spjaty s klasickou filologií. Přednášky konce 19. a počátku 20. století z dějin umění byly sestaveny jako univerzální výklad daného předmětu. V jedné z učebních osnov byly vyjmenovány všechny známé druhy umění a styly. Jelikož byl vždy pouze jeden vyučující, kompletní učební osnovy byly závislé na přednášejícím a samotná výuka byla ohraničena vybraným tématem. Přednášky byly obvykle tematicky zaměřeny na období antiky či renesance, doplňovány byly dalšími tématy z různých epoch. Přesně takto se například formovaly přednášky N. P. Kondakova na téma byzantského výtvarného umění na Novorossijské univerzitě.¹⁰

Analýzu archivních materiálů, které nám mohou osvětlit specifika pedagogické činnosti N. P. Kondakova – zejména jeho dopisy a deník – ztěžuje jejich útržkovitost, nečitelnost a lakoničnost. L. I. Kyzlasová ve své monografii zpracovala mnoho dokumentů, nacházejících se v archívech v Čechách a v Rusku. Autorka se zmiňuje o jejich nedostacích pro přesnou rekonstrukci.¹¹ Rekonstruovat veškerou výuku N. P. Kondakova na téma ikon tedy s úplností nelze.

Nejen výuka na univerzitách, ale také „domácí semináře“ byly náplní Kondakovy pedagogické činnosti. Tímto svým působením ovlivnil, neřku-li vchoval, řadu pokračovatelů pro oblast staroruského a byzantského umění, tedy také pro oblast výzkumu ikon. Je až s podivem kolik významných osobností „prošlo“ výukou prof. Kondakova.

⁸ Buslajevova ikonografická metoda spočívala v tom, že zvláštnost ikony viděl především v jejím obsahu. Hledání literárních zdrojů dovolujících interpretovat obsah ikony vyšlo nakonec do popředí výzkumu. Buslajev chápal ikonopis jako církevní umění, jehož úloha je neoddělitelná od života církve, zde má své přirozené místo a sem svoji podstatou patří. Naopak umělecké stránce nepřikládal takový význam. Buslajev připravil půdu pro vznik věhlasné ikonografické metody N. P. Kondakova. Kondakov sledoval evoluci ikonografického motivu, získal možnost nalézt řadu opěrných bodů pro datování, chronologii a klasifikaci památek. A tak mu analýza ikonografie umožnila dojít k závěrům o vlivu jednoho uměleckého vzoru na druhý a o jejich genezi. Blíže o ikonografické metodě N. P. Kondakova viz: Lazarev, V. N., *Styl a kultura*, Praha 1989, s. 247.

⁹ Lazarev, V. N., *Styl a kultura*, Praha 1989, s. 237.

¹⁰ Вздорнов, Г.И., *История открытия...*, op. cit., s. 220.

¹¹ Кызласова, И.Л., *История отечественной науки об искусстве Византии и Древней Руси 1920-1930 годы, по материалам архивов*, Moskva 2000, s. 15–17.

1.1. Oděsa (1. etapa přednášek 1874–1888, 2. etapa přednášek 1917–1919)

Novorossijská, později Oděská univerzita, na níž Kondakov vyučoval, je jednou z nejstarších ukrajinských (dříve ruských) univerzit. Od svého založení v roce 1865 univerzita zaujímala jedno z vedoucích míst v rozvoji kultury, vědy a vzdělávání. Působila zde řada významných osobností, mj. významný biolog I. I. Mečnikov, fyziolog a lékař I. M. Sečenov a byzantolog F. I. Uspenskij, s nimiž Kondakov udržoval osobní vazby.

V roce 1870 získal N. P. Kondakov na této univerzitě pracovní místo na katedře dějin a teorie umění. Přednesl zde inaugurační přednášku na téma *Klasická archeologie a teorie umění* (Наука классической археологии и теория искусств). Přednáška jako by obsahovala program další vědecké činnosti. Kondakov v ní konstatoval, že teorie umění těsně souvisí s jeho dějinami a že se skutečnou vědou může stát pouze tehdy, když z nich soustavně bude čerpat fakta. Zejména pak zdůraznil tezi o tom, že vědecká disciplína dějin umění je solidární s ostatními historickými disciplínami.¹²

Pedagogická činnost na Novorossijské univerzitě nebyla dle slov N. P. Kondakova příliš plodná, hlavně kvůli neúčasti a nezájmu studentů o předmět byzantologie a staroruské umění.¹³ I přes tato pesimistická slova nadchl pro další výzkum v této oblasti pozdější významné osobnosti ruské vědy, kterými byli Je. K. Redin a D. V. Ajnalov¹⁴. Je. K. Redin i D. V. Ajnalov stáli také u zrodu významných výstav ikon v Rusku.

Je. K. Redin se ve svých vzpomínkách zmiňuje o tom, jak zásadní pro něj byla úvodní Kondakovova přednáška z roku 1871.¹⁵ Text této přednášky dnes představuje mimořádně zajímavý historický dokument, a to zejména pro historii výuky dějin umění na ruských univerzitách. Redin za své budoucí zaměření činnosti vděčí Kondakovovi, který zde nejen přednášel historii umění, ale také vedl speciální kurzy praktické výuky. Po dokončení Novorossijské univerzity

¹² Lazarev, V., *Styl a kultura*, op. cit., s. 238.

¹³ Кондаков, Н. П., *Воспоминания ...*, op. cit., s. 58–59.

¹⁴ Кызласова, И. Л., *История изучения...*, op. cit., s. 158.

¹⁵ „О. В. Иодко, Е. К. Редин: Жизнь и деятельность (по материалам петербургских архивов)“, in: *Мир русской византистики. Материалы архивов Санкт-Петербурга*, отв. ред. И. П. Медведева, Sankt-Peterburg 2004, s. 313.

Redin pokračoval (opět pod vedením N. P. Kondakova) ve studiu na Petrohradské univerzitě.¹⁶ Ve šlápějích svého učitele pokračoval při své vlastní přednáškové činnosti na Charkovské univerzitě i při práci v oblastním muzeu. Jeho odborná specializace byla pestrá – od dějin starokřesťanského umění přes umění byzantské a staroruské (věnoval se zejména problematice ikon).¹⁷ Ačkoliv jsou dnes práce Je. K. Redina známé spíše jen odborníkům (zmiňují se o nich např. I. L. Kyzlasová, V. N. Lazarev a G. I. Vzdomov¹⁸), představují důležitý zdroj informací pro vývoj ruské kunsthistorie.

Profesor Petrohradské univerzity D. V. Ajnalov byl v pravém smyslu slova Kondakovův pokračovatel. Po ukončení studií nejprve učil na Kazaňské univerzitě a roku 1903 se stal profesorem Petrohradské univerzity, kde s krátkými přestávkami pracoval do konce života. Ajnalov vytvořil svou vlastní teoretickou školu, ze které vyšli pozdější významné osobnosti ruské uměnovědy – Maculevič, Okuněv a Syčev. Ajnalovovo vědecké zaměření bylo stejně jako Kondakovo provázáno především s výzkumem byzantského a staroruského umění. Ajnalov ve svých přednáškách hovořil nejen o umění antickém a středověkém, ale i o problematice ikon. Jeho publikační činnost je velmi obsáhlá a lze na ní spolehlivě prokázat vliv N. P. Kondakova.¹⁹

Druhá etapa oděských přednášek (1917–1919) s sebou přinesla značný posun, především díky zájmu studentů o byzantologii a staroruské umění.

¹⁶ „О. В. Иодко, Е. К. Редин: Жизнь и деятельность (по материалам петербургских архивов)“, in: *Мир русской византистики. Материалы архивов...*, op. cit., s. 313.

¹⁷ Viz např. „Заметки по христианской иконографии“, in: *Записки Императорского Харьковского университета*, Charkov 1894; *Памятники церковных древностей Харьковской губернии*, Charkov 1900; *Икона Недреманное око*, Charkov 1901 и 1902; „Мозаики Равеннских церквей“, in: *Записки Императорского Русского Археологического Общества*, т. IX, Sankt-Peterburg 1896; „Труды профессора А.И. Кирпичникова по истории и археологии христианского искусства“, in: *Записки Императорского Харьковского университета*, Charkov 1897; „Ф.И. Буслаев. Обзор трудов его по истории и археологии искусства“, in: *Сборник Историко-Филологического Общества Императорского Харьковского университета*, Charkov 1898 aj.

¹⁸ G. Vzdomov má za to, že Redinovo dílo není určeno ke čtení, nýbrž ke studiu – zaměřuje se na ikonografické detaily, které posléze ve svých pracích podrobně vykládá. Nemá tedy smysl v nich hledat stylistickou charakteristiku předmětu nebo syntetizující závěr, viz Vzdomov, Г. И., *История открытия...*, op. cit., s. 273.

¹⁹ Z Ajnalovových prací věnovaných problematice ikon zmiňme např.: „Синайские иконы восковой живописи“, in: *Византийский Временник*, т. X, Sankt-Peterburg 1902; „Две каменные Новгородские иконки. Новгородская Церковная Старина“, in: *Труды Новг. Церк. Арх. Общ.*, Novgorod 1914; „Византийская живопись XIV столетия“, in: *Зап. Классич. Отд. Рус. Археол. Общ.*, том IX, 1917; „Эллинистические основы византийского искусства“, in: *Зап. Руск. Общ.*, т. XII, Peterburg 1900; „Очерки и заметки по истории древне-русского искусства“, in: *Изв. Отд. Рус. яз. и слов. Акад. Наук*, 1908; „Миниатюры сказания святых Бориса и Глеба Сильвестровского сборника“, Sankt-Peterburg 1911. Mezi jeho zásadní díla patří zejména *Geschichte der russischen Monumentalkunst*, I–II, Berlin–Leipzig 1933.

Kondakov rovněž vedl několik domácích seminářů, v nichž se věnoval problematice ikon. Kondakov z Oděsy často odjížděl hlavně proto, aby sbíral materiály pro svou knihu *Ruská ikona*²⁰ (pracoval např. v Historickém muzeu v Moskvě,²¹ ale navštěvoval rovněž soukromé sbírky²²).

Počátek výuky na Novorossijské univerzitě v Oděse, po přesídlení z Petrohradu, spadá do roku 1918. Během tohoto roku odpřednášel pět hodin věnovaných ruské ikoně (od října do listopadu). Výuku byl nucen přerušit kvůli stále se zhoršujícím pracovním podmínkám, mimo jiné také kvůli nedostatečným zásobám topného dřeva. V období zimních měsíců tedy probíhá domácí výuka (r. 1919).²³ Jakmile to podmínky dovolily, vrátil se k přednáškám na univerzitě. Historie ruské ikony byla na Oděské univerzitě centrálním tématem Kondakovových přednášek.²⁴ Roku 1919, jak se dozvídáme z dopisů adresovaných A. A. Šachmatovovi²⁵ a S. A. Žebeljovovi²⁶, v Oděse odpřednášel dva semestry věnované tematice ruské ikony, ikonografie Bohorodičky a ikonoklasmu.

V denících N. P. Kondakova z let 1917–1925²⁷ se ukrývá mnoho cenných informací nejen o tehdejší přednáškové činnosti, ale i o revolučním vření v Rusku.²⁸ Díky těmto zápisům lze dnes také blíže rekonstruovat závažná fakta z Kondakovova života, představit okruh lidí, se kterými se stýkal²⁹ a specifikovat

²⁰ Kondakov N. P., *The Russian Icon*, Oxford, 1927; Кондаков Н. П., *Русская икона*, Seminarium Kondakovianum, Praha 1928. Díl 1. (album), 1929. Díl 2. (album), 1931. Díl 3. (text), 1933. Díl 4. 1933 (text).

²¹ Кызласова, И. Л., „Из переписки Н. П. Кондакова с Г. О. Чириковым, В. Т. Гергиевским и А. И. Анисимовым 1918-1923 годов“, in: *Никодим Павлович Кондаков 1844-1925. К 150-ти летию со дня рождения. Личность, научное наследие, архив*, Sankt-Peterburg 2001, s. 63.

²² Roku 1918 prozkoumal společně s G. O. Čirikovem kolekci ikon I. S. Ostrouchova, dále také sbírku ikon L. K. Zubalova, viz Кызласова И. Л., *История отечественной науки...*, op. cit., s. 30.

²³ Тункина, И. В., „Академик Н. П. Кондаков: последние годы жизни“, in: *Мир русской византистики: материалы архивов Санкт-Петербурга*, Sankt-Peterburg 2004, s. 666.

²⁴ Кызласова, И. Л., „Забытая традиция в преподавании истории искусства: Из опыта Ф.И. Буслаева и Н. П. Кондакова“, in: *Санкт-Петербургский фонд культуры. Программа „Храм“*, ч. 2, вып. 5, Sankt-Peterburg 1994, s. 78

²⁵ Šachmatov, A. A. (1864–1920), lingvista, filolog, textolog, historik slovanských literatur. Z korespondence Šachmatova a Kondakova lze soudit na úzké kontakty obou vědců, přičemž se oba zajímali a sdělovali si poznatky svých výzkumů. Šachmatov podporoval vydávání Kondakovových prací.

²⁶ Žebeljov, S. A. (1867–1941), historik, filolog, profesor klasické filologie, člen Akademie věd a Akademie umění, předseda výboru Ermitáže.

²⁷ Deníky se nachází v Památníku národního písemnictví v Praze, viz Кызласова, И. Л., „Забытая традиция...“, op. cit., s. 77–78.

²⁸ Kondakovovy deníky z let 1917–1925 se nyní nacházejí v Památníku národního písemnictví na Strahově.

²⁹ Кызласова, И. Л., *История отечественной науки...*, op. cit., s. 21.

témata jeho odborného zájmu.³⁰ Pro ilustraci Kondakovovy výukové metody ocitujme vzpomínku B. V. Varnekeho³¹: „*Nikodim Pavlovič zrovna popisoval ikonu Bohorodičky. Na stole stála její fotografie a N. P. dobrou třetinu dvouhodinové přednášky věnoval byzantským mystikům, ze kterých citoval. Poté přešel k výkladu, přičemž zacházel do nejmenších detailů (...)*“³²

Přednášky N. P. Kondakova na univerzitě byly veřejné³³, navštěvovali je nejen jeho přímí žáci, ale i mnoho vyučujících (přítomen byl i děkan univerzity prof. A. P. Dobroklonskij), teologů a malířů.³⁴ Pravidelně navštěvoval jeho přednášky profesor N. L. Okuněv, který později také žil a přednášel v Praze.³⁵ Při výuce Kondakova v Oděse byli přítomni také Je. N. Jacenko³⁶, G. V. Florovskij,³⁷ se svým otcem V. Florovským. Kondakovovy přednášky rovněž často navštěvoval spisovatel I. A. Bunin³⁸, s nímž společně emigrovali do Konstantinopole.³⁹ Z Kondakovova deníku vyplývá, že se navštěvovali téměř denně a roku 1918 byl přítomen na přednášce o památkách na ostrově Athos.⁴⁰ Auditorium prof. Kondakova tedy zahrnovalo nejen vědecké pracovníky, nýbrž také širokou kulturní veřejnost.

³⁰ Výčet přednášek z deníku je následující: 30. dubna – ikonoborectví a role mnišství v Egyptě a Byzanci, 8. května – řecké a ruské ikony Krista a ikonopisu 14. století, 16. května – řecké originály a ruské kopie, 21. května – ikonografie Bohorodičky Koněvské a Tichvinské, 30. května – změny v typech Nikolaje Divotvůrce, Spas a archandělé, 4. června – barvy, 5. června – ikona Borise a Gleba. Dvě poslední přednášky byly věnovány ruským ikonám, viz Кызласова, И. Л., *История отечественной...*, op. cit., s. 42–43.

³¹ B. V. Varneke (1874–1944), divadelní teoretik a kritik, profesor latiny na Kazaňské a poté Novorossijské univerzitě.

³² Тункина, И. В., „Н. П. Кондаков по неизданным воспоминаниям Б. В. Варнеке. 1917–1920 годы“, in: *Никодим Павлович Кондаков 1844–1925...*, op. cit., s. 60.

³³ Тункина, И. В., „Н. П. Кондаков: Обзор личного фонда“, in: *Архивы русских византистов в Санкт-Петербурге*, Sankt-Peterburg 1995, s. 7.

³⁴ *Мир русской византистики...*, op. cit., s. 669.

³⁵ N. L. Okuněv (1885–1949), historik umění, byzantolog, žák D. V. Ajnalova a N. P. Kondakova. Profesor katedry teorie a historie umění v Oděse, od r. 1923 vyučoval a působil v Praze. Od roku 1925 profesorem Filozofické fakulty UK v Praze, zakladatel archivu a galerie slovanského umění při Slovanském institutu, člen Seminarie Kondakoviana. Dílo: „Алтарная преграда XII века в Нерези“, in: *Seminarium Kondakovianum*, Praha 1929; *Monumenta Artis Serbicae*, II, III, IV, Prague 1930–1932. Více o N. Okuněvovi viz disertační práce J. Jančárkové, *Život a dílo prof. Nikolaje Lvoviče Okuněva (1885 – 1949)*, Praha 2007/2008.

³⁶ Je. N. Jacenko (1888–1938) se s Kondakovem seznámila roku 1915, opustila se svým učitelem Petrohrad a zůstala s ním do konce jeho života.

³⁷ G. V. Florovskij (1893–1979), pravoslavný kněz, filozof, teolog. V letech 1921–1926 žil v Praze.

³⁸ I. A. Bunin (1870–1953), ruský prozaik a básník, autor meditativní, novoromanticky laděné reflexivní lyriky a vynikající povídkář a novelista, nositel Nobelovy ceny za literaturu (1933). N. P. Kondakov mu dopomohl k získání místa v novinách *Jižní slovo* (Южное слово).

³⁹ Кызласова, И. Л., *История отечественной...*, op. cit., s. 22.

⁴⁰ Podrobněji o kontaktech N. P. Kondakova a I. A. Bunina viz: Тункина, И. В., „Н. П. Кондаков по неизданным воспоминаниям Б. В. Варнеке“, in: *Никодим Павлович Кондаков 1844–1925...*, op. cit., s. 60–62.

Domácí semináře Kondakov v Oděse pořádal od 20. ledna do 15. dubna 1919. Výuka probíhala na základě bohatého srovnávacího materiálu, jenž získal během svých cest; Kondakov velmi často využíval fotografie unikátních památek. V Oděse uspořádal celkem 26 seminářů⁴¹ a v této činnosti poté pokračoval v Sofii i Praze. Podle I. L. Kyzlasové byl Kondakov při jejich tvorbě motivován nejen potřebami posluchačů, tedy výchovou další generace pokračovatelů v oboru byzantologie a staroruského umění, ale tříbil si rovněž myšlenky ke knize *Ruská ikona*.⁴² Domácí semináře v Oděse navštěvoval také kníže Je. N. Trubeckoj⁴³, který projevil velký zájem o výsledky Kondakovova výzkumu.⁴⁴

Kondakovových seminářů se pravidelně účastnili rovněž N. Okuněv a A. Grabar,⁴⁵ ti oba považovali Kondakova za svého učitele a jsou dnes považováni za jeho přímé pokračovatele. Zatímco vztahy mezi A. Grabarem a N. P. Kondakovem se nesly v duchu akademické podpory a spolupráce (v muzeích a akad. pracovištích v předrevolučním Rusku i emigraci⁴⁶), vztahy s N. Okuněvem byly komplikovanější, a to zvláště v pražském období jejich života.

Také další Kondakovovy aktivity v Oděse byly významné – roku 1883 zde vzniklo také jeho přičiněním *Muzeum krásného umění* (Музей изящных искусств) a na škole *Vyšších ženských kurzů* (Высшие женские курсы) zavedl poprvé výuku dějin umění.

---

⁴¹ Кызласова, И. Л., *Забытая традиция ...*, op. cit., s. 77–78.

⁴² Tamtéž, s. 79.

⁴³ Je. N. Trubeckoj (1863–1920), religiózní filozof, publicista. Jeden ze zakladatelů vydavatelství *Put'* a také *Religiózně-filozofické společnosti V. Solovjeva* (Религиозно-философское общество памяти В. Соловьева).

⁴⁴ Кызласова, И. Л., *История отечественной ...*, op. cit., s. 40.

⁴⁵ A. N. Grabar (1896–1990), historik ruského a byznatského umění, svou činnost započal výzkumem staré bulharské malby, působil jako profesor univerzity ve Strassburgu.

⁴⁶ Кызласова, И. Л., *История отечественной ...*, op. cit., s. 166.

1.2. Petrohrad (1888–1917)

Období pobytu Kondakova v Petrohradě bylo velmi přínosné nejen výukou samotnou, ale také aktivitou ve vědeckých a kulturních institucích – této problematice bude věnována samostatná kapitola.

Petrohradská univerzita, na které Kondakov působil, byla založena carem Petrem I. současně s Akademií věd v roce 1724 v rámci zamýšleného uceleného systému vzdělávání v Rusku, kam spadala Akademie věd, univerzita a gymnázium. Ve druhé polovině 19. století tam byly vytvořeny později světově uznávané školy: P. L. Čebyševa v matematice, E. Ch. Lence ve fyzice, D. I. Mendělejeva a A. M. Butlerova v chemii, A. N. Beketova v botanice, F. F. Sokolova v antickém umění, K. N. Bestuževa Rjumina v historii a mnoho dalších. Škola N. P. Kondakova nebyla výjimkou a záhy si též získala světovou proslulost.

Byzantologie byla v tehdejší době obecně na okraji vědeckého zájmu, a to nejen v Rusku, ale i v západní Evropě. První kroky k etablování byzantologie jako samostatného oboru udělal na Petrohradské univerzitě již v 70. letech 19. století V. G. Vasiljevskij.⁴⁷ Věnoval se však spíše dějinám byzantské kultury, nikoli byzantskému umění, které se později stalo doménou N. P. Kondakova.⁴⁸ Kromě V. G. Vasiljevského se na Petrohradské univerzitě věnoval rusko-byzantským vztahům i F. I. Uspenskij.

Pedagogická činnost N. P. Kondakova na Petrohradské univerzitě, kde působil jako profesor, spadá do let 1888 – 1897. Profesorem na katedře teorie a historie umění byl do roku 1897, přednášet ovšem přestal již v roce 1892. O výuce N. P. Kondakova věnované ikonám se dozvídáme přímo z archivních materiálů Petrohradské univerzity a také ze vzpomínek studentů. Jedním z nich byl I. E. Grabar, který ve svých vzpomínkách nevynechal jméno Kondakova: „*Nikodim Pavlovič přednášel místo klasické filologie historii byzantského umění, a to velmi poutavě (...)*“.⁴⁹ Kromě přednášení historie antického umění se Kondakov hned na několika místech věnoval také přednášení historie křesťanského umění:

---

⁴⁷ V. G. Vasiljevskij (1838–1899), přední ruský byzantolog. Vystudoval historicko-filologickou fakultu Petrohradské university, od roku 1870 zde působil jako profesor středověkých dějin. Svou činnost soustředil na studium byzantských a ruských dějin.

⁴⁸ Грабар, И. Э., „Университетские лекции“, in: *Ленинградский университет в воспоминаниях современников*, Leningrad 1963, s. 192.

⁴⁹ Tamtéž, s. 192

v *Muzeu pamětihodností* (Музей древностей)⁵⁰, v *Ermitáži* (Эрмитаж), *Archeologickém institutu* (Археологический институт), později pak v *Institutu Zubovského* (Институт Зубовского). V těchto institucích poté přednášeli i Kondakovovi žáci – D. V. Ajnalov, B. V. Farmakovskij a D. A. Šmidt. Brzy se na výuce aktivně podíleli žáci Ajnalova, zejména L. A. Maculevič, N. P. Syčev a M. I. Rostovcev.⁵¹

Jak jsme se již zmínili, domácí semináře také tvořily důležitou součást pedagogické činnosti N. P. Kondakova – právě v Petrohradu byla založena tzv. *Svobodná akademie*.⁵² Počátek novodobé ruské medievistiky je někdy spojován právě s intelektuálním okruhem domácích seminářů, které N. P. Kondakov pořádal od roku 1910. Právě tehdy se etablovala nová generace badatelů, zejména Maculevič⁵³, Okuněv a Syčev⁵⁴. Ve svých sedmdesáti letech se těmto žákům N. P. Kondakov nejevil jako „zastaralý monument“, nýbrž jako „studnice vědomostí.“⁵⁵ Zvláště do N. P. Syčeva vkládal N. P. Kondakov velké naděje, o čemž svědčí jeho dopis z roku 1913, v němž autor zmiňuje nutnost přivést mladé badatele k vědeckému výzkumu památek, zejména pak Syčeva. O vlivu N. P. Kondakova na nadané žáky mladší generace svědčí jejich díla věnovaná ikonám⁵⁶ a zároveň také jejich samostatná vědecká činnost.

Postupně se kolem Kondakova a také Muzea starožitností, které vedl, začala formovat skupina tzv. „*faktopoklonikov*“ (vyznavačů faktů). Základním rysem Kondakovovy vědecké práce totiž byl zřetelně pragmatický sklon k hromadění historických údajů – sotva bychom našli v tehdejší době faktograficky hodnotnější databázi ze všech oblastí byzantské kultury, než tu, kterou vlastnil N. P. Kondakov. Právě tato vášeň pro empirická fakta umožnila

⁵⁰ *Никодим Павлович Кондаков 1844–1925...*, op. cit., s. 28.

⁵¹ Pro M. I. Rostovceva představovala účast na přednáškách N. P. Kondakovova zcela zásadní přelom v jeho vědeckém směřování, viz Тихонов, Л. И., „Становление классической археологии в Санкт-Петербургском университете: школа Н. П. Кондакова“, in: *Никодим Павлович Кондаков 1844–1925...*, op. cit., s. 28.

⁵² Ростовцев, М., „Странички воспоминаний“, in: *Никодим Павлович Кондаков 1844–1924. К восьмидесятилетию со дня рождения*, Praha 1924, s. 28.

⁵³ L. A. Maculevič (1886–1959), historik umění, pracovník Ruského muzea a Ermitáže, přednášel na historicko-filologické fakultě Petrohradské univerzity.

⁵⁴ N. P. Syčev (1883–1964), kunsthistorik, specializoval se na staroruské malířství.

⁵⁵ Takto svého učitele definoval jeho žák L. A. Maculevič.

⁵⁶ Сычев, Н. П., „Древнейший фрагмент русско-византийской живописи“, in: *Seminarium Kondakovianum*, Praha 1928, díl 2., týž „Икона Архангела Михаила из собрания С. П. Рябушинского“, in: *Русская Икона*, сборник 2. Мацулевич Л. А., „Две иконы Рождества Богоматери из собрания С. П. Рябушинского“, in: *Русская Икона*, сборник 3, Sankt-Peterburg 1914, aj.

Kondakovovi rekonstruovat dějiny byzantského umění jako celek⁵⁷, i když se stala později terčem ostré kritiky. Kolem N. P. Kondakova se zformoval kroužek sympatizantů, jehož jádro tvořili studenti Smirnov, Žebeljov a Rostovcev. Se svým profesorem také zkoumali sbírky Ermitáže – výsledkem tohoto bádání byla Smirnovova stať „*Popis památek jižního Ruska, nalezených roku 1882*“.

Jak již bylo řečeno, můžeme považovat za přímé žáky N. P. Kondakova v jeho petrohradském období, Ja. I. Smirnova a S. A. Žebeljova.

Ja. I. Smirnov studoval na Petrohradské univerzitě, kde později vyučoval dějiny umění. Od svého učitele přebíral model praktické výuky v muzeu a spolupracoval při výzkumech. Zúčastnil se Kondakovovy cesty do Sýrie a Palestiny, která podnítila jeho zájem o křesťanský Východ.⁵⁸ Výsledkem jeho zahraničních cest byly publikace, kterým byla ruskou vědou připisována velká vědecká hodnota.⁵⁹ Smirnov pracoval také jako kustod oddělení umění středověku v Ermitáži.⁶⁰

S. A. Žebeljov studoval filologickou fakultu Petrohradské univerzity, kde poté v letech 1909–1920 přednášel. Později na stejné fakultě působil rovněž jako děkan a rektor (1918, 1919). Prof. Kondakov přivedl Žebeljova od filologie k historii umění. Žebeljov byl také pravidelně přítomen na domácích seminářích, kde se jeho zájem soustředil na dějiny křesťanství ve starověku. O působení Kondakova na svého žáka se dozvídáme především z korespondence, která je obsáhlá a představuje řadu podstatných informací, které si pisatelé navzájem sdělovali. Dozvídáme se, že si Žebeljov vysoce cenil vědecké tvorby svého učitele. O Kondakovových dílech věnovaných Athosu a Makedonii si poznamenal, že jsou velmi zajímavá a přinášejí nové poznatky. Rovněž S. A. Žebeljov podnikal vědecké expedice, vedl *Muzeum pamětihodností* a jeho zásluhou vyšel katalog knihovny tohoto muzea.⁶¹ Z dopisů se mimo jiné dozvídáme o jejich pohledu na českou a ruskou vědeckou společnost. Mnohdy jsou v nich uvedeny přesné poznámky o počtu posluchačů a o přednáškách na univerzitě, kde učili. Žebeljov od Kondakova převzal ikonografickou metodu a

⁵⁷ Lazarev, V. N., *Styl a kultura...*, op. cit., s. 243.

⁵⁸ Жебелев, С. А., „Я. И. Смирнов“, in: *Seminarium Kondakovianum*, díl 2., Praha 1928, s. 1–16.

⁵⁹ Např. „Христианские мозаики Кипра“, in: *Византийский Временник*, díl 4., Sankt-Peterburg, 1897, s. 37.

⁶⁰ Tamtéž, s. 13.

⁶¹ *Никодим Павлович Кондаков 1844–1925...*, op. cit., s. 31.

považoval se za jeho žáka.⁶² Vliv N. P. Kondakova na Žebeljovovu tvorbu je nesporný, což dokládá korespondence⁶³, publikační činnost⁶⁴ a zároveň činnost pedagogická.

Podle I. L. Kyzlasové můžeme za Kondakovovy žáky rovněž považovat V. T. Georgijevského a F. I. Pokrovského. Z korespondence roku 1910 se dále dozvídáme také o těsných vazbách Kondakova s G. O. Čirikovem a A. I. Anisimovem.⁶⁵

V. T. Georgijevskij, významný badatel v oblasti staroruských a byzantských památek a profesor *Institutu historie umění* (Институт истории искусств), vstoupil do akademického prostředí roku 1890. Od tohoto data také spolupracoval s N. P. Kondakovem; požádal ho o vedení disertační práce. Z jejich vzájemné korespondence z roku 1897 lze vyčíst podrobnosti o pedagogickém vedení, kterého se Georgijevskému dostalo – spočívalo zejména v Kondakovových připomínkách k jeho vědeckým pracím.⁶⁶ Při práci nad spisem *Suzdalský Rizpoloženský ženský klášter* (Суздальский Ризположенский женский монастырь) Kondakov Georgijevskému doporučil, aby daný popis doplnil o charakteristiku památek říznice kláštera. Kondakov rovněž Georgijevskému vypomohl svými materiály z Athosu – lze jistě tvrdit, že Georgijevského zájem o athoský ikonopis má původ právě v jejich spolupráci.⁶⁷ Z Athosu Georgijevskij přivezl rozsahem velkou kolekci ikon, která je dnes v majetku petrohradské Ermitáže. Na metodologické úrovni Kondakov trval na tom, aby každá charakteristika uměleckého díla obsahovala údaje o jeho původu, historickém zařazení, druhu, formě a typu, a rovněž doplňující informace o podobných předmětech v jiných sbírkách tak, aby předmět analýzy byl srovnáván s jinými památkami. Teprve tehdy dle Kondakova mohla být práce považována za kvalitní.

Georgijevského publikace věnované památkám Vladimíru, zejména klášterům a ikonopisu, vyšly roku 1890, ovšem jeho zásadní publikace se objevily

---

⁶² Айналов, Д. В., „Сергей Андреевич Жебелев“, in: *Seminarium Kondakovianum*, Prague 1927, díl 1., s. 310.

⁶³ Тункина, И. В., „Академик Н. П. Кондаков...“, op. cit., s. 641–763.

⁶⁴ Viz parť. „Оранта“, in: *Seminarium Kondakovianum*, díl 1., Prague 1927; „Иконографические схемы Вознесения Христова и источники их возникновения“, in: *Recueil d'études, dédiées à la memoire de N. P. Kondakov, Seminarium Kondakovianum*, Prague 1926.

⁶⁵ Кызласова, И. Л., *Очерки истории изучения...*, op. cit., s. 66.

⁶⁶ Кызласова, И. Л., *История отечественной...*, op. cit., s. 194–219.

⁶⁷ Тамtéž, s. 191–193.

až roku 1910 – jednalo se o knihu *Fresky Ferapontova kláštera* (Фрески Ферапонтова монастыря). Byl také spoluorganizátorem výstav ikon na přelomu let 1911 a 1912. Kondakov ovlivnil Georgijevského zejména během jejich Společné aktivity ve *Výboru na ochranu ikon* rovněž přispěly k prohloubení jejich spolupráce – Kondakov uznával Georgijevského jako specialistu v oblasti staroruského umění.

Kondakov také vedl kroky mladého vědce A. I. Anisimova k byzantologii a tedy k činnosti, která byla těsně spojena s problematikou ikon. V průběhu tří let byl jeho školitelem,⁶⁸ právě on se zasloužil o to, že se Anisimov věnoval výzkumu ikon na vědecké úrovni. Anisimov s Kondakovem spolupracoval při sbírání materiálů o středověké malbě i sestavování sbírek pro *Historické muzeum* v Moskvě. Po metodologické stránce lze nejmarkantněji vysledovat vliv Kondakova v jeho knize *Vladimirská ikona*, ale i jiných pracích.⁶⁹

N. P. Kondakov se rovněž zasadil o založení oddělení ikon v *Ruském muzeu* v Petrohradu a přesto, že mu později byl vytýkán nezáměr o práci restaurátorů i nově restaurované ikony (šlo o výtky I. E. Grabara a A. I. Anisimova, konkrétně v souvislosti s vydáním *Ruské ikony*, kde mnoho z restaurovaných ikon zmíněno nebylo), jeho korespondence z let 1910–1914 o tom nesvědčí.

S restaurátorem G. O. Čirikovem se N. P. Kondakov seznámil právě při příležitosti studia restaurování ikon. Byl to právě Čirikov, kdo Kondakova informoval o specifikách restaurování ruské středověké malby. Dle záznamu z profesorova deníku z roku 1917 lze soudit, že se v Moskvě pravidelně setkávali nad výzkumem ikon. Jednalo se o ikony umístěné v Kremlu (zejména Uspenském chrámu), kde Čirikov pracoval od roku 1905. Na podzim roku 1917 studovali ikony a řadu soukromých sbírek v Tret'jakovské galerii.⁷⁰ O tom, do jaké míry Kondakov ovlivnil restaurátora Čirikova ve studiu křesťanského, byzantského a

---

⁶⁸ Кызласова, И. Л., *Александр Иванович Анисимов...*, op. cit., s. 9.

⁶⁹ Viz např. „Церковная старина на выставке XV Археологического съезда в Новгороде“, in: *Старые Годы*, Sankt-Peterburg 1911; *Этюды о новгородской иконописи*. София, Moskva 1914; „Икона Варлаама Хутынского в Новгородском Епархиальном Древлехранилище. Новгородская Церковная Старина“, in: *Труды Новг. Церковно-Археол. Общ.*, Novgorod 1914; *Реставрация памятников древней живописи в Ярославле*, Moskva 1926; „Владимирская икона Божией Матери.“ Памятники иконописи I. in: *Seminarium Kondakovianum*, Prague 1928, (angl. verze *Our Lady of Vladimir. Materials touching the history of icon-painting I. Seminarium Kondakovianum*, Prague 1928).

⁷⁰ Кызласова, И. Л., *Очерки истории изучения...*, op. cit., s. 70–74.

řecko-italského umění svědčí umělcovy vzpomínky. Dochoval se dopis, v němž restaurátor projevil přání poradit se s Kondakovem o ikonách.⁷¹

Co se týče Kondakovova petrohradského období je nutno zmínit zejména jeho zásluhu o postavení archeologie jako vědního oboru na Petrohradské univerzitě, právě zde jako první začal přednášet historii byzantského umění a vedl praktickou výuku.⁷² Dnešní zájem o studium ikonopisu, a to nejen v Petrohradu a Moskvě, ale i oblastních centrech, má právě zde své počátky.

Na oficiálních stránkách Petrohradské univerzity profesorka T. V. Iljinová⁷³ uvádí, že jednu z nevýznamnějších úloh pro rozvoj katedry dějin umění sehrál právě N. P. Kondakov, a to zejména aplikací tzv. ikonografické metody, která měla na ruskou vědu zásadní vliv. V současné době jsou povinnou součástí výuky také základy křesťanské ikonografie, za což lze vděčit právě Kondakovovi. Význam Kondakova pro Petrohradskou univerzitu, spočívá také v tom, že byl první, kdo rekonstruoval historii byzantského umění cestou shromáždění naprosto nového materiálu a vypracoval tak originální metodu pro danou vědeckou disciplínu. Jako univerzitní učitel, vytvořil vlastní školu a mnozí z jeho žáků byli významnými profesory. Během svého pedagogického působení v Petrohradě a Oděse vyvolal a prohloubil zájem o staroruské umění nejen u svých žáků, ale také u kulturních činitelů a širší veřejnosti.⁷⁴ Výsledkem jeho dlouholeté práce na univerzitách byla mimo jiné vysoká prestiž a úroveň kateder, na kterých vyučoval.⁷⁵

Z výše uvedeného vyplývá, že svou pedagogickou činností v Rusku pro výzkum ikon inspiroval a ovlivnil, kromě přímých žáků Je. K. Redina, D. V. Ajnalova, S. A. Žebeljova, Ja. I. Smirnova a M. I. Rostovceva, také mladší generaci N. P. Syčeva a N. L. Okuněva. Mnoho z přednášek prof. Kondakova získali L. A. Maculevič, A. N. Grabar a Je. N. Jacenko, za jeho žáky se považovali N. P. Lichačev⁷⁶, V. T. Georgijevskij⁷⁷, F. I. Pokrovskij, G. O. Čirikov

⁷¹ Кызласова И. Л., *История отечественной...*, op. cit., s. 229–234.

⁷² *Очерки по истории Ленинградского университета*, Leningrad 1976, s. 35.

⁷³ Ильина, Т. В., Кафедра истории русского искусства Dostupné z: <http://www.history.spb.ru/struct/cathed/art-rus/general/history.html>.

⁷⁴ Z kulturních činitelů lze jmenovat mecenáše umění I. Tereščenka a K. K. Romanova, který byl historikem staroruské architektury a také ředitelem Ruského muzea. Mezi umělce, kteří byli v úzkém kontaktu s Kondakovem je možno počítat malíře G. I. Kotova, výtvarníky V. I. Šuchejeva a A. Je. Jakovleva.

⁷⁵ *Никодим Павлович Кондаковъ 1844–1924...*, op. cit., s. 32.

⁷⁶ N. P. Lichačev (1862–1936), historik umění, genealog, numizmatik, paleograf, ředitel muzea paleografie, profesor Petrohradské univerzity. Z jeho díla viz např. *Царский изограф Иосиф и*

i A. I. Anisimov. Jeho kolegové, kteří projevíli zájem o výzkum ikon, byli A. A. Šachmatov, F. I. Uspenskij a V. N. Beneševič⁷⁸. Ze světových badatelů se k němu jako ke svému učiteli hlásí mj. E. Minns⁷⁹ a A. Munoz.⁸⁰ K jeho obdivovatelům patřil také francouzský historik umění G. Millet, který v širším slova smyslu prošel školou N. P. Kondakova. Na konci 19. stol. a na začátku 20. století měli francouzští a ruští byzantologové ve světové vědě vedoucí postavení.⁸¹ Na činnosti uvedených pokračovatelů profesora Kondakova lze doložit přínos pro výzkum ikon nejen co se týče činnosti publikační, ale také přímo výzkumu jednotlivých památek. S. A. Žebeljov si poznamenal: „*Všichni významní historici umění o sobě mohou tvrdit, že prošli školou N. P. Kondakova.*“⁸²

N. P. Kondakov se natolik zasloužil o popularizaci staroruského umění, že o jeho přednášky projevíli zájem nejen specialisté na danou oblast, nýbrž i širší kulturní společnost v Rusku. Lze to doložit tím, že výše zmínění kulturní činitelé se ve svých pracích či vzpomínkách zmiňují o pedagogickém působení N. P. Kondakova, zvláště pak o jeho výuce věnované ikonám.

его иконы, Sankt-Peterburg 1897; *Краткое описание икон собрания П. М. Третьякова*, Moskva 1905; *Материалы для истории иконописания. Атлас снимков*, ч. I-II, Sankt-Peterburg 1906.

⁷⁷ Z jeho prací viz např. „Икона Св. Иоанна Предтечи. (Из собрания Б. Н. Протопопова)“, in: *Светильник*, 1914, № 7, Moskva; „Древлехранилище памятников русской и церковной старины имени Императора Николая II в Русском Музее Императора Александра III“, in: *Светильник*, 1914, № 11-12, Moskva; „Икона Иоанна Грозного и его семьи в Суздали“, in: *Старые Годы*, Sankt-Peterburg 1910; *Памятники старинного русского искусства суздальского музея*, Moskva 1927 aj.

⁷⁸ V. N. Beneševič (1874–1938), byzantolog, historik kanonického práva, profesor Petrohradské univerzity. Hlavní práce se týkají složení Nomokánonu připisovaného patriarchu Fotiovi, i starých památek ruského církevního práva.

⁷⁹ E. Ch. Minns (1873–1953), anglický historik a archeolog. Od roku 1901 udržoval s N. P. Kondakovem styky. V dopise datovaným rokem 1924 se vyjádřil Minns o tom, že i když nebyl nikdy přímo přítomen výuce N. P. Kondakova, mnoho se od něj naučil, takže se může považovat za jeho žáda, který mu bude vděčný za vědeckou pomoc. Blíže viz: Кызласова, И. Л., *История отечественной науки об искусстве Византии и Древней Руси 1920-1930 годы, по материалам архивов*, Москва 2000, s. 53.

⁸⁰ A. Munoz (1884–1960), italský historik umění. Považuje se za pokračovatele Kondakova, což dokládá korespondence. Snažil se získat Kondakova pro přednášení v Římě.

⁸¹ Кызласова, И. Л., *История отечественной...*, op. cit., s. 78–79.

⁸² Покровский, Ф. И., *Академик Никодим Павлович Кондаков*, Sankt-Peterburg 1911, s. 46.

2. Vědecké expedice N. P. Kondakova a publikace z těchto cest

„A právě ta nutnost hledat, sám objevovat, bloudit s rizikem, že najdeš, cos nehledal a co se ukáže být zajímavější a poučnější, právě to tvoří ten kouzelný půvab všeho putování po Východě, který tkví v typické lidské vlastnosti cenit si pouze toho, čeho draze a s obtížemi dosahuje jako vlastní práce.“

(N. P. Kondakov, *Cesta na Sinaj*)

Výpravy do zemí bývalého „byzantského commonwealthu“ byly v době Kondakovova působení (na konci 19. století) sporadické, což bylo zapříčiněno zejména tím, že se jádro bývalé Byzance nacházelo již od 15. stol. v Osmanské říši.⁸³ Expedice do těchto zemí byly tedy nejen náročné na organizaci, ale vyžadovaly i mnoho diplomatického úsilí. To byly hlavní důvody poměrně malého probádání místních byzantských památek a N. P. Kondakovovi se tak otevřela cesta k téměř neprozkoumanému dědictví Byzance. Vědecká činnost N. P. Kondakova si žádala bližší seznámení s těmito zeměmi – expedice byly přirozenou součástí jeho badatelské činnosti a právě ony mu přinesly světovou proslulost.⁸⁴ Do sféry profesora zájmu spadaly zejména Sinaj, Sýrie, Palestina, Gruzie, Bulharsko, Arménie a Srbsko.⁸⁵

První expedici N. P. Kondakov uspořádal již roku 1873. Od té doby cestoval prakticky nepřetržitě – téměř každá cesta byla korunována vydáním monumentální práce, která přinášela zcela nová fakta, z nichž Kondakov později zrekonstruoval dějiny byzantského umění.

---

⁸³ Expedice do zemí byzantského okruhu byly podnikány zejména z politických a teologických, nikoli z vědeckých důvodů. Tudiž nejčastěji byly tyto země navštěvovány církevními činiteli v rámci „poutních výprav“.

⁸⁴ Лазарев, В. Н., *Никодим Павлович Кондаков*, Moskva 1925, s. 8.

⁸⁵ Výčet expedicí prof. Kondakova viz příloha s. 93-94.

Za svůj hlavní cíl si Kondakov vytyčil průzkum velkého množství byzantských památek v různých částech bývalé Byzantské říše. Jako vůbec první vědec podnikl tyto cesty za účelem odborného a systematického popisu jednotlivých byzantských památek.

Přitažlivost zkoumaných zemí Kondakov shledával především v tom, že památky křesťanského Východu zde zůstávali ve svém původním, ničím nenarušeném prostředí. Šlo je tak zkoumat bez toho, aniž by byly přizpůsobeny potřebám návštěvníků.⁸⁶

2.1 Sinaj

N. P. Kondakov přikládal památkám Sinaje velký význam, o čemž svědčí množství materiálu, které na svých cestách shromáždil a následně také publikoval.

Roku 1881 podnikl první cestu na Sinajský poloostrov. Jejím cílem byl výzkum památek kláštera sv. Kateřiny. Ještě před expedicí sbíral veškeré dostupné informace o tomto místě.⁸⁷ V 19. stol. navštívili Sinaj mj. cestovatelé Porfirij Uspenskij a Georg M. Ebers (Uspenskij sbíral vzácné tisky, Ebers zkoumal cestu Židů sinajskou pouští).

Kondakov se soustředil zejména na observaci církevních památek kláštera a umělecky zdobených rukopisů Sinajské knihovny a svá pozorování zachycoval pomocí tehdy nové technologie – fotografie.⁸⁸ Při své první cestě se Kondakov omezil pouze na klášter sv. Kateřiny, protože ministerstvo jeho cestu finančně nepodpořilo a tím se stala víceméně soukromou.

Vzhledem k tomu, že Kondakov podtrhoval důležitost studia stylu památek na originálech či přesných fotografiích, doprovázeli ho na jeho cestách fotografové a malíři. Na cestě na Sinaj jej kupříkladu doprovázel fotograf Raoul. Kondakov přikládal velký význam ilustraci svých děl, tvrdil, že jen kvalitní ilustrace mohou změnit samotné principy popisu děl umění. S Kondakovovým jménem je spojována důležitá etapa ve stanovení profesionálního přístupu k fixaci památek pomocí fotografií a k ilustraci knih historie umění. Fotografie z cest (resp. jejich alba) zůstávají dodnes velmi cenné pro vědecké účely.⁸⁹

---

⁸⁶ Кондаков, Н. П., Путешествие на Синай в 1881 году. Из путевых впечатлений. Древности Синайского монастыря, Одэса 1882, s. 2–3.

⁸⁷ Редин, Е. К., Профессор Никодим Павлович Кондаков, Санкт-Петербург 1896, s. 23.

⁸⁸ Кондаков, Н. П., Путешествие на Синай в 1881 году..., op. cit., s. 1.

⁸⁹ Никодим Павлович Кондаковъ 1844–1924, op. cit., s. 53.

Materiál, který byl Kondakovem ze Sinaje přivezen, byl publikován v knize *Cesta na Sinaj r. 1881. Dojmy z cesty. Starožitnosti Sinajského kláštera* (Путешествие на Синай в 1881 г. Из путевых впечатлений. Древности Синайского монастыря, 1882). Soukromý ráz cesty měl také vliv na nevelký obsah knihy, tedy pouze 157 stran.

Samotný klášter byl založen byzantským císařem Justiniánem I. (527–565) v letech 527–557 a převážná většina památek kláštera patří k období ikonoboreckému, tedy do 8. století.⁹⁰

Vlastní obsah knihy je věnován architektuře, ikonám, užitému umění, mozaikám a kolekci rukopisů. Kondakov v této knize zobrazuje formou krátkého deníku popis cesty pod názvem „Ze Suezu přes El-Tor na Sinaj“. Poté popisuje interiér kláštera a předkládá velmi důležité informace zejména o mozaice „Proměnění Páně“⁹¹ (r. 540), která zdobí apsidu Sinajského kláštera. Kritizuje vzniklé práce na toto téma ve 20. letech 19. stol., zejména dílo de Labordeho.⁹² Ostře se vyjadřuje nejen ke špatným ilustracím, ale také k textu, který dle něj nemůže být výchozím bodem pro možnost dalšího vědeckého výzkumu. Tito autoři řadí mozaiku různě, buď do období vlády Justiniána I. či Konstantina IV. (668 – 685).

Při důkladné analýze mozaiky dochází Kondakov k závěru, že svým charakterem patří mozaika do doby, kdy vládl císař Justinián. Mozaiku na oltáři zařadil do pozdní fáze byzantského umění a objevil, že centrální oddíl tj. samotná mozaika „Proměnění Páně“ je práce raně byzantského umění.⁹³ Analyzoval typy apoštolů, kteří jsou umístěni v medailonech a užil přitom bohatého srovnávacího materiálu, který měl k dispozici z dřívějších bádání, a to jak miniatur, tak i mozaik. Stanovil těsnou vazbu mezi sinajskými a ravenskými mozaikami, což dle něj vypovídá o samostatné ravenské škole a o její závislosti na škole římské. Touto komparací došel k závěru, že ikonografické typy se odklonily od historického vývoje malířství, které panovalo v 6.–7. století, a zanechaly za sebou antické formy. Jinak řečeno tyto typy zaplňují mezeru, tedy období ikonoklasmu, tvoří přechod mezi dobou panování Justiniána k období panování makedonské dynastie (867–1056). Na závěr potvrdil své původní závěry o zhoubném vlivu

⁹⁰ Вернадский, Г. В., *О значении научной деятельности Н. П. Кондакова*, Прага 1924, s. 14.

⁹¹ Mozaika Proměnění viz obrazová příloha č. 10.

⁹² De Laborde, *Voyage dans l'Arabie Pétrée*, pl. XX.

⁹³ Кондаков, Н. П., *Путешествие на Синай в 1881 году...*, op. cit., s. 92.

ikonoklasmu na byzantské umění.⁹⁴ Kondakovova práce přináší mnoho důležitého právě pro oblast ikonografie.⁹⁵ Cenné ikony, které se nachází podél stěn baziliky, jsou dle Kondakova athoského a moskevského původu a řadí je do 18. století.⁹⁶ Nevysoký ikonostas je nadstaven o *Ukřižování* katolického typu a pochází z roku 1672.⁹⁷ Na něm je níže umístěna řada místních velkých ikon od Jeremiáše Krétského z roku 1612, ostatní ikony pochází ze 17. a 18. století. Nad nimi se nacházejí dvě řady malých ikon. Vysoký ambon rovněž zdobí několik cenných ikon.⁹⁸ Kondakov ovšem ve své knize nezachytil veškeré ikony, a to ani ty velmi staré a cenné.⁹⁹ Sinajské ikony nebyly plně analyzovány dodnes.¹⁰⁰

Fotografie, které byly během pobytu N. P. Kondakova na Sinaji pořízeny (celkem 115), byly publikovány v knize *Atlas sta fotografických snímků a památek Sinajského kláštera v provedení J. Raoulta*. (Атлас 100 фотографических снимков и древностей Синайского монастыря, исполненных Ж. Раулем)¹⁰¹. Kniha vyšla také francouzsky pod názvem *Vues et antiquites du Sinai. Par le professeur N.Kondakoff et le photographe J.Raoult*. Na každé fotografii je uvedeno číslo, je umístěna na paspartě, na níž je napsáno: *phie par J. X. Raoult Chavalier de plusier ordres. Membre collaborateur de l'Universite Imperiale d'Odessa. Mention honorable de S. M. l'Empereur de toutes Russies Medaille a l'exposition universelle de Paris 1878. Membre de la societe de Photographie de Paris (Odessa)*.¹⁰² V albu jsou umístěny snímky chrámů, klášterní knihovny, nové zvonice a také obyvatel chrámu. Obzvláště zajímavá je Justiniánova bazilika a její interiér.

Stručná a srozumitelná analýza ikon, poutavý výklad cesty na Sinaj a popis života v klášteře byly zřejmě příčinou toho, že kniha upoutala pozornost širší veřejnosti. Důkazem je též Kondakovova korespondence s ruskou kulturní

⁹⁴ Покровский, Ф. И., *Академик Никодим Павлович Кондаков...*, op. cit., s. 4.

⁹⁵ Редин, Е. К., *Профессор Никодим Павлович Кондаков*, op. cit., s. 26.

⁹⁶ Кондаков, Н. П., *Путешествие на Синай в 1881 году...*, op. cit., s. 71.

⁹⁷ Zřejmě darovaný klášteru od ruských věřících.

⁹⁸ Tato datace se používá dodnes.

⁹⁹ Ikony datované 5.–8. stoletím, cenná ikona Pantokratora, sv. Petra aj., celkem 20 ikon.

¹⁰⁰ Celkem je na Sinaji 2000 ikon.

¹⁰¹ Kniha vyšla také francouzsky pod názvem *Vues et antiquites du Sinai. Par le professeur N.Kondakoff et le photographe J.Raoult*.

¹⁰² Překlad textu: J. X. Raoult-šlechtic, nositel několika rytířských řádů, spolupracující člen carské univerzity v Oděse, nositel čestného uznání od Jeho veličenstva, cara celého Ruska, získal medaili na světové výstavě v Paříži. Roku 1878.

veřejností a jeho deník.¹⁰³ V dílech autorů, kteří se zabývali Byzancí a cestovali na Východ, například u Porfirije Uspenského a V. I. Grigoroviče, najdeme spíše popisy či pouhá pojmenování. Kondakov dané památky vědecky zkoumal, popsal základní ikonografické rysy, na základě tohoto výzkumu dané předměty zařadil a předložil celou řadu analogií.¹⁰⁴ Řada poznámek vypovídá o jeho intuitivním chápání nedělitelnosti ikonografie a stylu, ikonografie a emocionálního obsahu daného obrazu.¹⁰⁵

Dalším počinem, ve kterém Kondakov zúročil výzkum sinajských ikon, byla publikace, na které se podílel s V. N. Beneševičem. Setkali se již při popisu kolekce Porfirije Uspenského¹⁰⁶ a zřejmě na základě jejich spolupráce požádal Beneševič Kondakova o pomoc s touto prací. Kniha *Archeologické a paleografické památky Sinaje* (Памятники Синая археологические и палеографические) byla vydána až roku 1925, spoluautor Kondakov se jejího vydání již nedožil. V úvodu knihy je umístěn první nekrolog památce N. P. Kondakova psaný Beneševičem.

Vysvětlující text k jednotlivým obrázkům byl napsán z větší části Kondakovem, ovšem na jeho spoluautorství je dnes bohužel zapomínáno. Na titulní straně je uvedeno pouze jméno Beneševiče.¹⁰⁷ Přitom Beneševič v knize zdůrazňuje, že je celý text vytvořený Kondakovem vydělen tučnými přímými závorkami. Většina textu byla sepsána právě Kondakovem, Beneševič psal pouze krátké komentáře. V úvodu se Beneševič zmiňuje, že si velmi váží Kondakovovy pomoci, a to nejen jeho výběru fotografií, ale i jeho vědeckého hodnocení památek Sinaje, obsažených v knize.¹⁰⁸ Kniha obsahuje očíslované fotografie, k nimž je podán vysvětlující text, a především jsou zde ale popsány ikony Sinaje. Informace o nich nebyly zpochybňovány, což pro společnost té doby potvrzovalo také to, že je vydal prof. Gabriel Mille ve Francii, který byl považován za autoritu v této oblasti. Kondakov tak podle fotografií popsal několik ikon. Ikona pod

¹⁰³ Blíže viz: Кызласова, И. Л., *История отечественной науки об искусстве Византии и Древней Руси 1920-1930 годы, по материалам архивов*, Moskva 2000; in: Мир русской византистики. Материалы архивов Санкт-Петербурга, Отв. Ред. И. П. Медведева, Sankt-Peterburg 2004.

¹⁰⁴ Вздорнов, Г. И., *История открытия...*, op. cit., s. 228.

¹⁰⁵ Více informací o vědeckém přínosu knihy viz: Кызласова, И. Л., *История изучения ...*, op. cit., s. 112–113.

¹⁰⁶ Viz následující text: Ikony Sinajské a Athoské kolekce.

¹⁰⁷ Медведев, И. П., „Н. П. Кондаков как соавтор В. Н. Бенешевича по изданию Синайского альбома“, in: Мир Кондакова, op. cit., s. 141.

¹⁰⁸ Тамtéž, s. 141.

číslem 17 je dle Kondakova významným objevem Beneševiče, jde o vzácnou památku namalovanou voskovými barvami. Vyčerpávajícím způsobem popisuje Kondakov i ostatní ikony (celkem 8) a zasazuje je do širšího historického kontextu. Vyjadřuje se vždy obecně k danému typu ikony, mnohdy také o jejich přemalbách. Zmiňuje původ, dataci, možné okolnosti vzniku a pochopitelně i několik podobných ikon pro srovnání. Zároveň uvádí autora, rozměry ikon a popis zobrazeného světce.

Vzhledem k míře znalostí, které N. P. Kondakov o ikonách a ostatních památkách Sinaje získal, byl Akademií věd požádán, aby se podílel na přesném sepsání a důkladnějším prostudování *Sinajské kolekce* Porfirije Uspenského. Tohoto úkolu se zúčastnil také jeho žák D. V. Ajnalov. Staré ikony obdržely správné ohodnocení a vyvolaly senzací ve světové byzantologii. Roku 1902 vyšla pod Akademií věd publikace *Ikony sinajské a athoské kolekce přeosvíceného Porfirije* (Иконы синайской и афонской коллекции преосв. Порфирия).¹⁰⁹ s vysvětlujícím textem profesora Kondakova, celkem bylo v knize umístěno 23 snímků ikon.

Zmíněná publikace byla výsledkem Kondakovova detailního výzkumu této sbírky. V úvodu konstatuje, že Porfirij Uspenskij sestavil na základě výzkumu památek svéráznou historii ikonopisu křesťanského Východu. Kondakov se k tomuto materiálu vyjadřuje velmi kriticky, nedostatky vidí především v tom, že Porfirij sbíral ikony náhodně, jeho vlastní znalosti archeologie byly příliš útržkovité na to, aby mohl díla adekvátně ohodnotit či vědecky popsat.

Během svých cest nasbíral Porfirij Uspenskij na Sinaji a Athosu 42 starých ikon, které se od r. 1885 nacházely v muzeu Kyjevské duchovní akademie.¹¹⁰ Rovněž věnoval 23 fotografií těchto ikon Akademii věd s podmínkou, že budou publikovány. Tyto snímky byly vydány v již zmíněné knize, ovšem jak uvádí

---

¹⁰⁹ Porfirij Uspenskij (1804–1885), vzdělání nabyt v petrohradské Duchovní akademii a později vstoupil do kláštera. Jako kněz vyslaneckého chrámu ve Vídni vykonal vědeckou cestu po Dalmácii a r. 1843 byl poslán do Palestiny a Syrie, kde pobyl tři roky a shromáždil rozsáhlou sbírku rukopisů a knih řeckých, syrských, arabských, gruzínských aj. Sbírkou je nyní majetkem Petrohradské akademie a z části veřejné knihovny. R. 1865 se stal biskupem čigirinským a r. 1878 členem synodální kanceláře v Moskvě. Zasloužil se o nalezení sinajského kodexu bible ze IV. stol. a čtyř besed cařihradského patriarchy Fotia. Z jeho prací jmenujeme: *Первое путешествие в афонские монастыри и скиты* (Kijev, 1877, a Moskva, 1881) a *Второе путешествие*. (Moskva, 1880) a *Первое путешествие на Синай в 1845 году*, Sankt-Peterburg 1856. Mnoho hodnotných prací zůstává dosud v rukopise. Kyjevskému církevně-archeologickému muzeu věnoval hodnotnou sbírku starých ikon, jež sebral na Východě.

¹¹⁰ Dle mých výzkumů v Kyjevské duchovní akademii se v současné době sbírka Porfirije nachází v Muzeu drahocenností Kyjevsko-pečerské lávry.

Kondakov, neodpovídají přesné podobě ikon. Kondakov v albu porovnává fotografie s originály a nachází spoustu nedostatků. Snímky byly totiž udělány technikou foto-litografickou (foto-rytina) moskevským fotografem Levitským, ale bohužel nikoli fotografiemi originálů, nýbrž kreseb od malíře Afrikanova. Kondakov se domníval, že se Porfiriji Uspenskému jevily ikony příliš tmavé. To ovšem bohužel odporovalo archeologickým požadavkům na věrnost obrazu. Mnoho daných snímků změnilo svůj charakter a ztratilo svůj styl.

Kondakov by se nepodílel na publikaci materiálu, kdyby nemělo být ze strany Akademie věd vyhověno samotnému sběrateli. Výběr ikon na fotografie ale nebyl příliš povedený, nebyly vybrány cenné enkaustické ikony namalované tímž způsobem jako helénistické portréty egyptských nekropolí Fajjúmu z období od 2.–4. století po Kristu. Tyto ikony jsou dnes datovány do 7. století. Původní seznam o původu ikon, jejich počtu a vzhledu se však nedochoval. Ikony byly Kondakovam rozděleny do dvou skupin – na athoské a sinajské. Je nutno zmínit, že ikony přivezené Porfirijem ze Sinaje byly velmi cenné a představují hodnotnou kolekci. Podobných starých ikon je na Sinaji asi dvacet. Jak se Porfiriji povedlo dané ikony odvézt, zůstává záhadou.

Kondakov svými díly a přednáškami vzbudil zájem ruské společnosti o památky dříve nepříliš známých oblastí – mnozí ruští badatelé se mohli od této publikace odrazit pro vlastní výzkum ikon. Jak se vyjádřil V. V. Stasov¹¹¹, jde o umělecko-historický materiál, jehož hodnota je nejen v textu knihy, ale také v materiálu, který zpracovává. V. V. Stasov se o informace ze Sinaje zajímal i z důvodů psaní vlastní knihy, čímž byla práce *Slovanský a východní ornament* (Славянский и восточный орнамент). Na základě dochované korespondence Kondakova s vědci a veřejnými i kulturními ruskými činiteli, lze tvrdit, že o jeho vědecké výsledky z cest byl mimořádný zájem. Vztahy Ruska a Sinajského kláštera sv. Kateřiny mají dlouhodobou tradici, kterou 19. století obohatilo o vědecké vazby mezi tímto klášterem a ruskou vědou.¹¹²

---

¹¹¹ Stasov, V. V. (1824–1906), archeolog a spisovatel. Pod záštitou Akademie věd se věnoval rozborům D. A. Rovinského. V roce 1847 psal statě do více než padesáti ruských a zahraničních periodik. Z těchto statí: „Православные церкви западной России в XVI веке“ (1880), „Заметки о древнерусской одежде и вооружении“ (1882), „Двадцать пять лет русского искусства“ (1882–1883), „Тормазы русского искусства“ (1885). V historii ruské literární vědy sehrály rovněž podstatnou roli Stasovy práce o původu bylin.

¹¹² Jsou spojeny se založením Archeologické komise roku 1934. Na Sinaj cestovali nejen poutníci, nýbrž i spisovatelé a vědci, spisovatel A. A. Umanec (1843), archimandrita Porfirij Uspenskij (1845 a 1850), historik A. S. Norov (1835), archimandrita Antonij (1870), profesor Kyjevské

2.2 Sýrie a Palestina

V roce 1891 Kondakov stanul v čele expedice Imperátorské pravoslavné palestinské společnosti na Blízký východ s cílem prozkoumat křesťanské památky Sýrie a Palestiny. Nejen tato cesta, ale také dva referáty publikované v letech 1891–1892 potvrzují zájem Kondakova o tuto zemi.¹¹³ Věnoval se v nich významu byzantského období v historii Palestiny a otázce východního palestinsko-sýrijského původu byzantského umění. V těchto studiích byl Kondakov na přelomu 19. a 20. století schopen pouze intuitivně určit zákonitosti rozvoje křesťanského umění Palestiny.

Výsledky z výpravy zúročil také na výstavách v Moskvě a v Petrohradu, zejména ovšem v monografii *Archeologické putování Sýrií a Palestinou* (*Археологическое путешествие по Сирию и Палестине*, 1904). Tato bohatě ilustrovaná monografie (mnoho kreseb je v textu i v jednotlivých tabulkách) se dotýká především otázky rozvoje křesťanského výtvarného umění v těchto zemích v období středověku. Evropští představitelé křesťanské archeologie té doby se ve svých pracích věnovali zejména římským památkám a byzantským miniaturám, kdežto Kondakov poněkud šířeji nastolil otázku o reflexi ve výtvarném umění místních jeruzalémských legend.¹¹⁴ Kondakov tvrdil, že existuje vazba mezi byzantskou a palestinskou ikonografií v období vzniku ikonografických témat.¹¹⁵

Na základě zpracování materiálů sýrijsko-palestinské expedice Kondakov později určil palestinský původ ikony z Lateránského pokladu ve Vatikánu, kterou datoval obdobím 7. století. Na ní je vyobrazeno Ukřížování, Myrrhonosné ženy u

---

duchovní akademie A. A. Olesnický (1874), antropolog A.V. Jeliseev (1881), profesor A. A. Dmitrijevskij, antropolog V. A. Romanov (1897) aj.

¹¹³ Кондаков, Н. П., „Значение византийской эпохи в истории Святой земли для общей науки христианской археологии“, in: *Седьмой отчет ИППО за 1888-1890 годы*, Sankt-Peterburg 1891; Кондаков, Н. П., „Доклад о восточно-палестино-сирийском происхождении византийского искусства“, in: *Сообщения ИППО*, Sankt-Peterburg 1892.

¹¹⁴ Jako příklad lze uvést fakt, že se Kondakov soustřeďuje na charakter vyobrazení Krista na kiótu Svatého dřeva. Kruh s obrazem Krista byl umístěn na kříž jako triumfální. Předchůdcem tohoto vyobrazení byl římský *imago clipeata*. Pokud je brána v úvahu v procesu rozvoje tohoto obrazu Krista role Mandylionu, pak se otázka o přítomnosti či absenci lemování nejeví jako prvořadá. Umístění medailonu s obrazem Krista do středu kříže je zafixováno již ravenskou apsidální mozaikou církve San-Apolinaire in Classe, také miniaturami Sýrijského rukopisu. V 10. století se toto schéma obohacené čtyřmi zvířecími motivy dostává do núbijské nástěnné malby. Jak dokazují miniatury řeckého Chludovského žaltáře, v období ikonoborectví se podobné medailony s (pogrudným) vyobrazením Krista trvale pro ikonoduly asociovaly s pravými obrazy Krista. O popularitě tohoto typu ikon v danou dobu v Palestině hovoří miniatury pařížského rukopisu Sacra Parallela z 9. století.

¹¹⁵ Пущко, В. Г., „Н. П. Кондаков и изучение палестинской иконографии“, in: *Мир Кондакова*, op. cit., s. 245.

Hrobu Páně, Nanebevstoupení, Narození a Křest Kristův. O těchto zobrazeních autor studií soudí, že v ikonopisných kompozicích těchto syžetů je mnoho detailů, které jsou velmi důležité jak pro rekonstrukci starého ikonopisu, který nepřešel do byzantského, protože mnohé vypracoval před ikonoborectvím, tak i pro výzkum samotných památek Svaté země.¹¹⁶

Kondakov byl jedním z těch vědců, kteří stáli na počátku výzkumu palestinské ikonografie, proto je přirozené, že jej zajímaly principy výběru materiálu a možnosti jeho interpretace v kontextu křesťanského umění středověké Palestiny. Povedlo se mu docílit pronikavé analýzy památek.¹¹⁷ Kondakov si uvědomoval, že přesná koncepce výtvarného umění je zatím v nedohlednu, za hlavní cíl si kladl zejména vydání dostupných a systematizovaných materiálů. Tohoto úkolu se mu povedlo docílit.¹¹⁸

Pozdější a soudobé nálezy, především v klášteře sv. Kateřiny na Sinaji dovolily položit otázku o vztazích jednotlivých ikon s Jeruzalémem a jinými místy tehdejší Palestiny. Závěry vyvodily až následující generace vědců.

V bádání v oblasti křesťanských památek Sýrie a Palestiny pokračovali A. N. Grabar, D. V. Ajnalov, S. A. Žebeljov a N. V. Malickij. Témata, která Kondakov nastolil jsou aktuální dodnes.

2.3 Gruzie

Koncem 19. století představovaly ne příliš známé církevní památky Gruzie výzvu pro nově vzniklou ruskou byzantologii.¹¹⁹ Kondakov se této výzvy chopil a do Gruzie podnikl dvě vědecké expedice.

Roku 1873 se N. P. Kondakov vydal na svou první cestu, jejímž cílem byl výzkum gruzínských památek, jejich historická analýza, systematický přehled a také výzkum architektury. Výsledkem tohoto výzkumu byla publikace *Stará architektura Gruzie* (Древняя архитектура Грузии). V tomto díle se Kondakov pokusil definovat místo gruzínské architektury v historii křesťanského umění. Křesťanské památky Gruzie považoval Kondakov za větev byzantského umění,

---

¹¹⁶ Пуцко, В. Г., „Н. П. Кондаков и изучение палестинской иконографии“, in: *Мир Кондакова*, op. cit., s. 249.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 248.

¹¹⁸ Покровский, Ф. И., *Академик Николай Павлович Кондаков...*, op. cit., s. 8–9.

¹¹⁹ Před Kondakovem z vědeckých účelů Gruzii navštívil D. I. Grimm a to r. 1866, ovšem věnoval se pouze architektuře.

kteřá vyrostla na národním podkladě v originální typickou zvláštnost a považoval za důležité, aby se věda ujala jejího studia.¹²⁰ Tato kniha je nejen originální, ale přináší mnoho nového do oblasti ikonografie a do archeologie celkově. Závěrem díla zazněla tato slova: „*Je nutné, aby se archeologie zabývala důležitými otázkami křesťanského umění v zemích slovanských, Ruska, Gruzie, Itálie apod. Kromě obecně-historického zájmu nám tyto větve jistě poskytnou také rozsáhlý umělecký materiál.*“¹²¹ Jak dalece byli nejen uměnovědci, ale širší vědecká veřejnost seznámena s touto knihou, dokládají studie umístěné v dobovém tisku.¹²²

Druhá cesta Kondakova do Gruzie roku 1889 se uskutečnila na základě nejvyššího carského nařízení s cílem popsat církevní předměty v kláštorech Mingrélie, Imeretie a dalších gruzínských regionů. Tato expedice, na níž byl přítomen i znalec gruzínských památek D. Z. Bakradze, byla vyslána také díky tomu, že bylo zjištěno velké rozkrádání ikon v 80. letech 19. století. Jak se ukázalo, místní fotograf Sabin-Gus požádal o povolení Gruzínsko-imeretský synodální úřad v Tiflisu, zda může zaměnit staré stříbrné ikony za nové. Jeho žádosti bylo vyhověno a otevřela se tak cesta systematickému rozkrádání klášterních říznic Gruzie.

V sakristiích byly uchovávány ikony gruzínských carů, zdobené velmi cennými medailony, některé z nich pocházely přímo z Byzance, nebo byly opatřeny gruzínskými nápisy. Jednotlivé medailony se cenily v Evropě přibližně na 10 000 franků. Jedna ikona měla dvacet těchto medailonů. Fotograf vyměnil tuto ikonu za ikonu ve stříbrné říze pocházející z moskevských ikonopisných dílen. Hodnota původní ikony byla 30 000 rublů a místo ní zanechal ikonu za 400 rublů.

Jeden z medailonů s sebou fotograf přivezl do Petrohradu a prodal ho hraběti A. A. Bobrinskému, který ho ukázal Kondakovovi. Ten okamžitě poukázal na fotografii z kláštera Džumati, která byla vyfocena fotografem Jermakovem už v 70. letech. Medailon a fotografie byly představeny v ten samý den ministru

---

¹²⁰ Novinový článek pod názvem „Nikodim Pavlovič Kondakov“ z roku 1924, název novin není uveden, výstřížek se nachází v Oddělení dokumentace Ústavu dějin umění.

¹²¹ Tato kniha zůstala autorce nedostupná, lze tedy pouze čerpat z *Никодим Павлович Кондаковъ 1844–1924, К восьмидесятилетию со дня рождения*, Praha 1924, s. 49; Редин, Е. К., *Профессор Никодим Павлович Кондаков*, Sankt-Peterburg 1896.

¹²² Viz katalog Archiv ústavu dějin umění: Kopecká, L., *Archeologický institut N. P. Kondakova 1925–1952*, Praha 1999, s. 58.

carského dvora, hraběti I. I. Voroncovovi-Daškovovi a poté caru Alexandru III. Na Kondakovův podnět bylo přijato rozhodnutí sestavit co nejrychleji soupis důležitých památek, které se nacházely v klášterech Gruzie. Tento soupis měl být poté přeposlán gruzínským klášterům s příkazem uchovávat vše, co bylo zjištěno a popsáno.

Kondakov mimo jiné na této cestě objevil památky, které byly neznámé a nebyly do té doby nikým popsány. Nakolik jsou sakristie gruzínských klášterů bohaté, je možné soudit dle toho, že počet prvotřídních věcí z celkového množství dosahuje počtu tří set. Jejich výzkum je důležitý nejen pro dějiny byzantského umění, ale především pro historii umění gruzínského.

Gruzínské i ruské emaily 11.–12. století byly vyráběny místními umělci – ve srovnání s byzantskými emaily jsou použity barvy, které se zachovaly velmi dobře.¹²³ Proto je důležitý popis některých gruzínských říznic vyhotovených N. P. Kondakovem a gruzínským historikem D. Bakradze právě při expedici roku 1889.

Výsledkem cesty byla, mimo zachráněny řady ikon, kniha *Popis památek v některých chrámech Gruzie* (Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии), která byla vydána roku 1890. Na celkem deseti klášterech a pěti chrámech jsou přesně popsány staré památky ikonopisu. V tomto díle jsou také obsaženy fotografie velmi starých ikon, které byly určeny ke zničení. Na základě analýzy, která zahrnuje určení místa vzniku, dataci, umělecký obsah díla a charakter práce, je možný další vědecký výzkum. Důležité jsou v této knize také kresby, které byly vyhotoveny podle fotografií daných památek.

Důležitým objektem Kondakovova zájmu byl klášter Džumati – jednak se zde nacházely emailové ikony z níže zmíněné kolekce Zvenigorodského a zároveň na základě fotografie ikony z tohoto kláštera bylo dokázáno již zmíněné rozkrádání. V knize jsou zmíněny krádeže dvou emailových ikon s vyobrazením archandělů v 80. letech 19. stol. a jejich prodej do soukromých sbírek. Ikona archanděla je zdokumentována na fotografii, zachovaly se z ní pouze medailony.¹²⁴ Z kláštera Gelati je popsáno 13 ikon, z nichž nejdůležitější byla ikona Matky Boží, zvaná Chachulská. Kondakov na osmnácti stranách podává přesný popis jednotlivých částí triptychu, rozměry, dataci a místo vzniku. Součástí

---

¹²³ Редин, Е. К., *Профессор Никодим Павлович Кондаков*, op. cit., s. 36

¹²⁴ Кондаков Н. П., *Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии*, Sankt-Peterburg 1890, s. 102.

ikony tvoří emailové ozdoby, jakými jsou malé ikonky, medailony – na ilustraci jsou zaznamenány jednotlivě číslované body, každý bod je část ikony a popis je na protější straně.¹²⁵ Kondakov se rovněž zmiňuje o její krádeži.¹²⁶ Tímto způsobem se Kondakov vyjadřuje k jednotlivým ikonám gruzínských klášterů.¹²⁷

Historie kolekce Zvenigorodského je velmi poutavá a bude zmíněna díky Kondakovovým velmi rázným pokusům o záchranu těchto cenných kavkazských ikon.

Roku 1909 se manželka tajného rady N. V. Mjasojedova-Ivanova, rozená Zvenigorodská, obrátila na ministerstvo s návrhem, aby byla do státního vlastnictví získána významná stará kolekce byzantských a staroruských emailových ikon, kterou shromáždil její bratr, státní rada A. V. Zvenigorodský. Car Mikuláš II. rozhodl o prozkoumání této otázky a předal ji Radě ministrů. Touto problematikou se zabýval premiér P. A. Stolypin. Byla založena komise, složená ze znalců byzantského umění, kterou sestavil hrabě A. Bobrinský. Komisi tvořili akademický malíř M. P. Botkin, člen Imperátorské akademie věd N. P. Kondakov, kustod Ermitáže Ja. I. Smirnov a ředitel Petrohradského archeologického institutu N. V. Pokrovský.

N. P. Kondakov poukázal na nutnost upřesnit stav kolekce. Sběrka už neobsahovala velkou ikonu Bohorodičky ani ikonu sv. Theodora, které byly zakoupeny ještě za života A. V. Zvenigorodského. Jak poznamenal N. P. Kondakov, zásadní překážkou k vysokému ocenění předmětů bylo to, že většina z nich byla kradená a bylo nutné vrátit je do kavkazských klášterů. Tato skutečnost vyšla najevo při srovnání opisu památek ve jmenovaných kláštorech. Tehdy se podařilo objevit zásadní chybu ze strany místního kléru, který povolil šlechtici Sabin-Gusovi zaměnit staré ikony novými, s cílem obnovy sakristií. Ekzarcha Gruzie odmítl předložit Kondakovovi oficiální korespondenci na toto téma, proto byl podán pouze raport ministru carského dvora. Kondakov oznámil při zasedání komise, že pokud se kdokoli pokusí prodat za hranicí předměty z kolekce Zvenigorodského či jim podobné, pokládá v tom případě za svou povinnost je okamžitě publikovat jako věci kradené a ukázat na jejich pravý původ. M. P. Botkin ovšem byl proti takovému způsobu řešení vůči majitelce

---

¹²⁵ Viz obrazová příloha č. 20.

¹²⁶ Blíže viz Кондаков Н. П., *Опись памятников древности в некоторых ...*, op. cit., s. 7.

¹²⁷ Klášter Gelati, Mocameti, Nikorcmidskij, Chopi, Martvilskij, Chopskij, Caiši, Koccheri, Džumati, Šemokmedi.

kolekce, též vzhledem k tomu, že neměl úspěch s případem tomuto podobným, ve kterém se roku 1906 řešil prodej kyjevských emailů do zahraničí.

Během jednání o kolekci Zvenigorodského vešlo ve známost jméno zahraničního sběratele, kterým byl Pirpont Morgan, jeden z největších sběratelů počátku 20. století. Částka, kterou Mjasojedová požadovala, byla nabídnuta Zvenigorodskému právě Morganem. Při posuzování otázky cennosti kolekce na zasedání roku 1909 byl zmíněn problém stanovení ceny jednotlivých předmětů dané sbírky. M. P. Botkin potvrdil, že A. V. Zvenigorodskij vyplatil za každou z ikon 1,5-2 tisíce rublů. Kondakov ze všech exponátů vybral byzantskou ikonu, dále následovaly ruské emaily, poté vše ostatní. Oponentem mu byl M. P. Botkin, který poukázal na význam byzantských emailů, kupříkladu na limburské a na příkrov Mstislavova evangelia, jako na staré a velmi dobře namalované, které by tedy měly být oceněny více nežli ruské. Byzantské emaily kolekce Zvenigorodského, patřící do 12. století, nebyly z historického pohledu tak důležité, protože se jednalo o práce čistě řemeslné. Co se týče finanční částky, kterou byli členové komise připraveni ocenit pozůstalost N. V. Mjasojedové-Ivonovové, ani zde nebyli zajedno. Botkin konstatoval, že kolekce Zvenigorodského byla v Londýně oceněna za 100 tisíc franků (38 tisíc rublů), takže 400 tisíc rublů je nadsazená částka. Hrabě A. A. Bobrinskij navrhnul 150 tisíc rublů. Ja. I. Smirnov poukázal na nezbytnost respektovat státní ceny a ignorovat ceny navrhované laiky.

N. P. Kondakov se vrátil k otázce původu emailů, vyslovil názor, že velký obraz Bohorodičky, zakoupený z kolekce A. V. Zvenigorodského M. P. Botkinem, jak ukazují nové vědecké výzkumy, je opravdová ctěná Chachulská ikona¹²⁸, která se nacházela v klášteře Gelati.¹²⁹ Ovšem M. P. Botkin s tím

---

¹²⁸ V Gelati vznikl tzv. „Chachulský triptych“, poklad neocenitelné kulturní i duchovní hodnoty. Když ve 12. století začali jižní části Gruzie ohrožovat Turci, nechal král davit přenést 40x50 cm velikou emailovou ikonu Matky Boží z Chachuli do Gelati. Zde byl pro tuto ikonu vytvořen rám, ve kterém ikona tvořila střed triptychu. Triptych je vrcholnou kovotepeckou prací, je doplněn přibližně sty buňkovými emaily a střemi sty drahými kameny. Nejstarší z těchto emailů se nachází v pravé horní části a zobrazuje výjev Ukřižování a pochází ze 7. století. Roku 1859 z něho byla za nevyjasněných okolností ukradena centrální ikona Matky Boží. Zřejmě byla rozbita na několik kousků, které se ocitly v soukromých sbírkách. Po desetiletích se z Moskvy do Gruzie vrátily tři části ikony, ruce, tvář Matky Boží, které byly vráceny do centrální části triptychu.

¹²⁹ Klášter Gelati založil roku 1106 král David IV., s cílem vytvořit „nový Jeruzalém celého Východu“. Dokončen byl za Demetera I., za jehož vlády byl v roce 1130 vysvěcen. Na mnoho staletí se stal klášter centrem duchovní, umělecké i vědecké činnosti. V klášteře existovaly dílny rukopisců, ikonopisců či kovotepců.

nesouhlasil, odkazoval se na slova P. S. Uvarovové¹³⁰, která tvrdila, že našla Chachulskou ikonu v jednom z klášterů Gruzie, nikoliv v klášteře Gelati. Proto ji nelze zahrnout do majetku tohoto kláštera. Hrabě Bobrinskij projevil přání vrátit jí před 25 lety zakoupené emaily s gruzínskými podpisy od neznámého prodejce, v případě, že bude zajištěno jejich bezpečné uložení.

Nakonec byly přijaty tyto závěry: kolekce emailů nabízená jen k získání od Mjasojedové-Ivanové je do značné míry majetkem klášterů Kavkazu, tedy by neměla být prodána do zahraničí. Cena kolekce by neměla být nižší než 75 tisíc rublů, ne vyšší nežli 150 tisíc rublů. Získání kolekce je ve státním zájmu. Co se týče již zmíněné činnosti nechvalně známého Sabin-Gusa, který vyvezl dané ikony z Gruzie, Botkin poukázal na existující dokument: „Máte právo obnovit (restaurovat) ikony, zaměnit je novými a tímto způsobem dát do pořádku naši sakristii.“¹³¹ V takovém případě nelze označit činnost Sabin-Gusa jako trestnou, jak požadoval Kondakov. Kolekci Zvenigorodského nakonec získal P. Morgan a předal ji do Metropolitního muzea v New Yorku. Emaily z této kolekce jsou národní památkou Gruzie. Relikvie kavkazských církví, které zaměnil Sabin-Gus, se nachází v soukromých sbírkách Botkina i Bobrinského. V letech 1891–1907 Sabin-Gus organizoval výrobu padělků byzantských emailů s pomocí výtvarníka Popova z firmy Fabergé. Tyto padělky patří do Botkinovy kolekce, což bylo zjištěno roku 1916. Dodnes se lze s těmito padělkami setkat na trhu se starožitnostmi.¹³²

Kondakov nashromážděné informace z výzkumu Kolekce Zvenigorodského publikoval v knize *Byzantské emaily. Sbírka A. V. Zvenigorodského. Dějiny a památky byzantského emailu* (Византийские эмали. Собрание А. В. Звенигородского. История и памятники византийской эмали). Kniha vyšla roku 1892 na náklady A. V. Zvenigorodského a byla přeložena do francouzštiny a němčiny.¹³³ Obsahuje fotografie z cenné sbírky Zvenigorodského a studii N. P. Kondakova o její historii. Je v ní uvedeno celkem 43 emailů. Kniha byla vysoce oceněna nejen v domácí, ale i v západní vědecké

¹³⁰ P. S. Uvarovová (1840–1924), rozená Ščerbatovová, známá archeoložka, předsedkyně Moskevské archeologické společnosti, čestná členka Petrohradské akademie věd.

¹³¹ В. Скурплов, „Коллекция Звенигородского“, in: *Журнал Антик. Инфо*, ze dne 7.6. 2005. Dostupné z: http://www.antiq.info/articles_and_studies/6360.html.

¹³² Тамtéž.

¹³³ V současné době se tato kniha zřejmě nenachází v dostupných knihovnách České republiky.

literatuře, jak se roku 1895 pochvalně vyjádřil Ch. Diehl v *Gazette de Beaux Arts*.¹³⁴

N. P. Kondakov v knize zkoumá emailovou techniku, nejen byzantskou, ale i mnoha jiných národů, počínaje Egyptem a analyzuje řadu památek, které zároveň řadí do skupin a datuje.¹³⁵ Role emailu v byzantském umění byla velká – byzantské umění si vybíralo tento druh umělecké výzdoby pro drahé a vysoké obrazy. Dané památky ze sbírky Zvenigorodského Kondakov řadí do období rozkvětu emailového umění v Byzanci (tj. do poloviny 11. století) a vysvětluje jejich význam pro historii ikonopisných typů a byzantského ornamentu a nakonec rozebírá rusko-byzantské emaily téže sbírky. Dané emaily se skládají z medailonů, které tvoří výzdobu ikony. Kupříkladu velká ikona archanděla Gabriela v klášteře Džumati v Gruzii. V těchto medailonech je v centru umístěn Kristus s Matkou Boží a Janem Křtitelem, po stranách apoštolové Petr a Pavel, tři evangelisté (kromě Marka) a tři světcí. Všichni tito světcí představují ikonopisný typ, který se utvořil v 9. století.¹³⁶ N. P. Kondakov rovněž poukázal na obeznamenost předtatarské Rusi s byzantskou a východní uměleckou výrobou a na významnou proměnu těchto předmětů výroby. Ruská i západní věda shledala toto dílo za jedinečný jev svého druhu.¹³⁷ Kniha byla na svou dobu vydána neobyčejně přepychově. Daleko přesahuje hranice dané tématem a přináší celou řadu brilantních exkursů do nejrůznějších problémů a otázek byzantologie.¹³⁸

V Rusku byl do té doby malý zájem o památky Gruzie. Kondakovovi se povedlo objevit do té doby neprozkoumané sakristie a tím je „otevřít“ širší i vědecké veřejnosti. Můžeme tedy konstatovat, že N. P. Kondakov jako první ruský vědec systematicky popsal gruzínské ikony.

2.4 Athos a Makedonie

Ruská akademie, která do roku 1841 existovala jako samostatná instituce, měla za úkol podpořit ruský jazyk a literaturu. Poté, co byla přičleněna k Petrohradské akademii věd, se uvnitř Akademie zformovala do *Oddělení ruského jazyka a slovesnosti*. Zásadou tohoto oddělení mohly spatřit světlo světa

¹³⁴ Никодим Павлович Кондаковъ 1844–1924, op. cit., s. 58.

¹³⁵ Покровский, Ф. И., *Академик Никодим Павлович Кондаков...*, op. cit., s. 5.

¹³⁶ Редин, Е. К., *Профессор Никодим Павлович Кондаков*, op. cit., s. 43–48.

¹³⁷ Покровский, Ф. И., *Академик Никодим Павлович Кондаков...*, op. cit., s. 8.

¹³⁸ Lazarev, V. N., *Styl a kultura*, op. cit., s. 241.

tisíce vědeckých statí a přibližně 250 knih. Ač se jednalo o oddělení podporující ruský jazyk, mnoho knih bylo věnováno umění, včetně publikací N. P. Kondakova.¹³⁹ Kondakov byl od roku 1892 členem různých oddělení Akademie věd a roku 1898 byl zvolen řádným akademikem již zmíněného Oddělení ruského jazyka a literatury. Na půdě Akademie věd se seznamuje se členy ruské imperátorské rodiny a také s významnými kulturními činiteli, což se odráží v jeho činnosti (jmenujme např. vicepresidenta Akademie umění I. I. Tolstého, předsedu Příznivců starého písemnictví S. D. Šeremetěva, knížete Konstantina Nikolajeviče a Konstantina Konstantinoviče a dokonce i cara Mikuláše II., K. P. Pobědonosceva a metropolitu Filareta), což Kondakovovi otevřelo cestu k mnohým církevním památkám.

Roku 1898 stanul prof. Kondakov pod záštitou Akademie věd v čele rusko-francouzské expedice na Athos, který byl tehdy součástí Osmanské říše. Před Kondakovem navštívily Athos pouze vědecké expedice Porfirije Uspenského a M. V. Tolstého, kterým ovšem nešlo o systematické studium památek církevního umění, ale spíše o informace o církevním životě v jednotlivých kláštorech a o shromáždění ikon. Athoské ikony Porfirije Uspenského jsou méně významné, než jeho sinajská kolekce ikon, v té jde převážně o postbyzantská díla.¹⁴⁰ Ani v západní vědě nebyla věnována athoským památkám přílišná pozornost a nebylo objeveno nic nového, co by se v této oblasti týkalo na Athosu.

Vědecký výzkum ikon na Athosu neexistoval vůbec, pokud nebereme v úvahu sběratelské pokusy A. N. Muravjova, které ovšem nepřinesly do vědy nic podstatného. Jinak rozuměl svému úkolu Kondakov, i když vzhledem k obrovskému množství památek připouštěl jisté těžkosti při jejich schematizaci.¹⁴¹ Problém pro rekonstrukci historie byzantského malířství představovaly v podstatě veškeré athoské ikony. Mnohým z nich bylo připisováno

---

¹³⁹ Вздорнов, Г. И., *История открытия...*, op. cit., s. 211.

¹⁴⁰ Za zmínku stojí ikona Jana Křtitele, z 15. století a také ikona Božská Liturgie od Nikolaje Krétského. Blíže k těmto ikonám viz: Пятницкий, Ю. А., *Византийские и поствизантийские иконы*. Dostupné z: <http://portal-credo.ru/site/?act=lib&id=1242>.

¹⁴¹ Hodnotné památky nacházející se na Athosu si lze vysvětlit tím, že všechny kláštery, ruské, srbské či bulharské, byly v úzkém kontaktu. Vyměňovaly si navzájem poznatky o umění a také rukopisy. Šlo o prestižní prostředí, soustřeďovali se v něm nejnadanější a pro věc nejnadanější mnichové, kteří pokládali za svou povinnost znát umělecká díla starší a i z jiných oblastí, než sami pocházeli. Čilé diplomatické styky existovaly mezi athoskými kláštery a cařihradským dvorem i ostatními zeměmi.

úctyhodné stáří, některé se nacházely pod kovovými kryty nebo pod starou fermeží a stoletými usazeninami.

Výsledkem cesty, kterou Kondakov podnikl na Athos byla kniha *Památky křesťanského umění Athosu* (Памятники христианского искусства на Афоне), která byla výsledkem studia osmnácti athoských klášterů, vydána byla v Petrohradě roku 1902. Ve své knize Kondakov čtenářům předložil podrobný přehled athoských památek. Jednalo se spíše o traktát o historickém běhu rozvoje křesťanského umění na řeckém a jihoslovanském území po pádu Byzance, nežli o systematický popis veškerých památek.¹⁴² Syntetický charakter zamýšleného výzkumu byl příčinou velkého objemu jednotlivých částí. Veškeré kapitoly o výtvarném umění, tedy o nástěnné malbě a o mozaikových a temperových ikonách, nám v tomto duchu podávají významný obraz o ikonografii na Athosu.

Autor se pozastavil vždy u památek jednotlivého kláštera, přičemž zejména při analýze ikon dělal četné odbočky směrem ke staroruskému umění. Nejprve na místě systematicky popsal veškeré objevené ikony, aby následně ve své práci mohl charakterizovat jejich ikonografické zvláštnosti. Ikonám Kondakov věnoval velkou pozornost a ačkoliv je zkoumal komplexně, považoval je zcela adekvátně především za sakrální umění.¹⁴³ Dle Kondakovovy podrobné charakteristiky si lze ikonu poměrně dobře představit. Většina ikon na Athosu dle Kondakova pochází z 11.–13. století, bohatě jsou zastoupeny i ikony ze století 15.¹⁴⁴ Velmi podrobně popsal také ikonostasy jednotlivých klášterů.¹⁴⁵ Podle Kondakova se athoský ikonopis oprostil od byzantských vzorů a vytvořil si vlastní specifický umělecký profil.

V knize jsou umístěny fototypické (světlotiskové) tabulky, které jsou výsledkem prozkoumání uměleckého dědictví jednotlivých athoských klášterů. Kondakov věnoval nejvíce pozornosti klášterům sv. Panteleimona, Iberskému, Vatopedskému, Zografskému, Filotheu, Esfigmenu a Chilendarskému. Jedna z kapitol dané publikace (*Památky ikonopisu na Athosu. Obraz Vsederžitelja. Athotské zázračné a zvláště cenné ikony Bohorodičky. Opis některých nejvýznamnějších ikon ve sbírkách athoských klášterů a sakristií*) obsahuje popis řady typů Bohorodičky a Krista.

---

¹⁴² Кондаков, Н. П., *Памятники христианского искусства на Афоне*, Петроград 1909, s. 59.

¹⁴³ Тамtéž, s. 2.

¹⁴⁴ Тамtéž, s. 129–130.

¹⁴⁵ Тамtéž, s. 129.

Zmiňuje se také o tom, že athoské typy Bohorodičky jsou soustředěny zejména na ikonách. Přehledně a srozumitelně popisuje jednotlivé typy Bohorodičky, mj. typ Hodégétrie, Eleúsa a také Galaktotrofúsa. Každý ikonografický typ popisuje, uvádí počet ikon každého typu v jednotlivých klášterech. Tímto způsobem systematizoval nasbírané informace – např. ikony Hodégétrie se nacházejí ve Vatopedském a Zografském klášteře, s označením typu jsou celkem tři, ostatní jsou bez tohoto označení. Ve Vatopedském se nachází Galaktotrofúsa a několik ikon Krista.¹⁴⁶ Eleúsa se nachází v Chilendarském a Vatopedském. Jednotlivé popisy Kondakov opět prezentuje na bohatém srovnávacím materiálu zejména z Ruska, který zasadil do širokého kulturně-historického kontextu.

Autor se pozastavil zejména na ikoně Tricherúsa a také Matka Boží Iberská, které jsou dodnes předmětem zájmu široké veřejnosti.¹⁴⁷ První zmíněná ikona se nachází v srbském Chilendarském klášteře, druhá v kdysi gruzínském Iberském klášteře. Jde o postbyzantské ikony, na nichž se odráží již krétský styl.¹⁴⁸ Kondakov se zaměřuje na jednotlivé typy Bohorodičky a Krista proto, že jeho cílem je vytvořit jednotné vzory pro malbu ikon. Část knihy je věnována také příkrovům ikon a jejich komponentům, tedy zejména emailům.

Kondakov se v této kapitole zmínil o nedostatečném prozkoumání historie řecko-byzantského ikonopisu. Dle něj je to zapříčiněno především obdobím ikonoklasmu (726–842), které postihlo především ikonu namalovanou na dřevěné desce. Vědecky téměř nezpracovaná oblast byzantského ikonopisu je důsledkem toho, že mnohé sakristie východních klášterů a mnoho ikonostasů zůstaly neobjeveny. Většina vědců se spíše zabývá popisem mozaik a nástěnnými malbami, které se nacházejí na přístupných místech. Autor se vyjadřuje také k období ikonoklasmu, kterému přikládal velký význam již dříve.¹⁴⁹

Ve své práci Kondakov shromáždil bohatý materiál, který objasňuje dějiny ikonografických typů v umění Byzance a křesťanského Východu.¹⁵⁰ Pro studium ikon je stěžejní, že do textu jsou zahrnuty studie o vzniku ikony a o základních

¹⁴⁶ Кондаков, Н. П., *Памятники христианского искусства ...*, op. cit., s. 129.

¹⁴⁷ Viz internetové stránky: Бенчев, И., *Икона Богоматери Троеручицы в Хиландарском монастыре на Афоне*. Dostupné z:

http://www.icon-art.info/book_contents.php?lng=ru&book_id=41; Евсева, Л. М., *Поствизантийский период*. Dostupné z: <http://vizantia.info/docs/86.htm>.

¹⁴⁸ Евсева Л. М., *Поствизантийский период*. Dostupné z: <http://vizantia.info/docs/86.htm>.

¹⁴⁹ Кондаков, Н. П., *Памятники христианского искусства...*, op. cit., s. 124.

¹⁵⁰ Lazarev, V., *Styl a kultura...*, op. cit., s. 86.

etapách rozvoje významných typů Bohorodičky, zvláštní pozornost byla pak věnována typům, které byly rozšířeny ve staroruském umění. Kniha byla oceněna za přínos pro slovanské umění.¹⁵¹ Budoucím objevům v oblasti ikonopisu Kondakov přikládal nemalý význam. V knize rovněž zazněla několikrát myšlenka o jisté umělecké samostatnosti středověkého umělce: „Ikona je svědkem síly národní snahy o umělecké vyjádření, které si bez jakéhokoli vedení od vyšších míst vytvořilo řadu typických obrazů...“¹⁵²

Athoské ikony se od dob Kondakovových těší zájmu ruské kulturní veřejnosti, oslovili např. I. A. Bunina a A. A. Šachmatova a věnovala se jim řada badatelů nové generace, zejména V. N. Lazarev.

Výzkum ikon na Athosu, především ikon Matky Boží, sloužil jako příprava následujících prací na téma ikonografie Bohorodičky. Kondakov ve svých fundamentálních pracích o ikonografii Bohorodičky shromáždil ohromný materiál, který objasňuje dějiny ikonografických typů Bohorodičky v umění Byzance a křesťanského Východu. Své studium započal prvními stoletími přijetí křesťanství. Ke svému bádání použil fresky, ikony a miniatury.

Roku 1910 vyšel Kondakovův traktát *Ikonografie Bohorodičky. Kontakty řecké a ruské ikonomalby s italským raně renesančním malířstvím*. (Иконография Богоматери. Связи греческой и русской иконописи с итальянской живописью раннего Возрождения). Hlavním cílem této obsáhlé knihy bylo představit vývoj ikonografie Bohorodičky a na jednotlivých ukázkách prokázat, že v historii východní Evropy umění neumíralo, nýbrž rozvíjelo svou religiozitu a její vyjádření.¹⁵³

V letech 1914–1915 byly v Petrohradě Akademií věd vydány dva díly *Ikonografie Bohorodičky* (Иконография Богоматери). První díl je věnován zobrazení Matky Boží na freskách římských katakomb, sarkofágů, mozaik aj., tedy v raně-křesťanském období. Druhý díl analyzuje podmínky vzniku a charakter byzantského umění v období od 9.–11.století. Byzantské uctívání Matky Boží se zaměřilo především na zázračné ikony – v souvislosti s tím autor rozebírá nejvíce uctívané ikony Matky Boží na řeckém Východě a dílo uzavírá přehledem byzantského typu Bohorodičky ve středověkém umění Itálie v období od 11. do

¹⁵¹ Покровский, Ф.И., *Академик Никодим Павлович Кондаков...*, op. cit., s. 8.

¹⁵² Кондаков, Н. П., *Памятники христианского искусства ...*, op. cit., s. 59.

¹⁵³ Покровский, Ф. И., *Академик Никодим Павлович Кондаков...*, op. cit., s. 61.

13. století. Dle autora, který zamýšlel představit historii Bohorodičky více uceleněji, by následující díl měl být zasvěcen italské Madoně, poté hodlal přejít k ruskému ikonopisu, který měl již podložen četnými výzkumy v této oblasti. Bohužel jeho práci nad knihou přerušila revoluce roku 1917.¹⁵⁴

Poslední díl s názvem *Ikonografie Bohorodičky* (Иконография Богоматери), neboli *Ikonografie Madonny* (Иконография Мадонны) byl prodán Vatikánu v rukopisné podobě. Ze zápisů z autorova deníku vyplývá, že ukončil toto dílo ještě před příjezdem do Prahy. K prvnímu setkání s papežem Piem XI. došlo v ambrosiánské knihovně v Miláně, kde Kondakov ještě před příjezdem do Prahy studoval.

Roku 1924 obdržel Kondakov dopis od A. Munozze o jeho audienci u papeže Pia XI, který o tuto knihu projevil zájem. Poté byli dva římsko-katoličtí kněží, o. Vladimír Abrikosov a o. Gleb Verchovskij, kteří se nacházeli v Praze, pověřeni zprostředkováním prodeje rukopisu. Otec Abrikosov navrhl Kondakovi jménem papeže koupit nevydaného rukopisu. Kondakov byl roku 1925 pozván k audienci, načež bylo 5. dílů rukopisu prodáno Vatikánu.¹⁵⁵ Kondakov napsal věnování: „*Jeho Svatosti Papeži Piu XI.! Toto je moje dílo, jež Vám věnuji co pokorný hold, jest historické pojednání o vznešených dobách, kdy víra křesťanská a její povznesená morálka živily se v lůně a úctě k sv. Panně Marii. Tyto city stvořily zázračnou krásu umění italského. Budiž toto dílo svědectvím a horoucím přáním po náboženském a duchovním spojení křesťanstva.*“¹⁵⁶ Kniha dosud nevyšla a bližší osudy rukopisu jsou neznámy.

Ačkoli nelze přijmout veškeré Kondakovovy závěry, slouží toto dílo jako základní pramen pro studium byzantské ikonografie v současné medievistice, a to jak v Rusku, tak Česku.¹⁵⁷

Roku 1900 stanul N. P. Kondakov také v čele archeologicko-etnografické expedice do Makedonie, jejímž cílem bylo studium a fotofixace makedonských památek. Financována byla prezidentem Akademie věd knížetem Konstantinem

¹⁵⁴ *Никодим Павловичъ Кондаковъ 1844–1924*, op. cit., s. 62.

¹⁵⁵ Viz Копецкая, Л. Л., Заградникова, М., Дандова, М., „Обзор личного фонда Н. П. Кондакова в Литературном архиве Музея национальной литературы в Праге“, in: *Мир Кондакова*, op. cit., s. 208.

¹⁵⁶ Novinový článek pod názvem „Smrt křesťanského učence“ z roku 1924, název novin není uveden, výstřížek se nachází v Archivu Ústavu dějin umění.

¹⁵⁷ Blíže k metodologii děl N. P. Kondakova viz: V. N. Lazarev, *Styl a kultura*, op. cit., s. 237 - 256; Д. В., „Академик Н. П. Кондаков, как историк и искусства и методолог“, in: *Seminarium Kondakovianum*, Prague 1928, s. 311 – 321.

Konstantinovičem Romanovem. Společně s ním se výpravy zúčastnili historik P. N. Miljukov, profesor P. A. Lavrov, architekt P. P. Pokryškin a malíř D. A. Krajněv. Výsledkem expedice byla kniha *Makedonie* (Македония), která vyšla v Petrohradu roku 1909. Tato kniha byla oceněna pro svou vysokou vědeckou úroveň¹⁵⁸ a mezinárodní význam.¹⁵⁹

Kondakov podává popis jednotlivých měst Makedonie, blíže se pozastavuje u chrámů Soluně, Ochridu a Skopje. Popisuje jejich vnitřní výzdobu, zmiňuje především ikony. V Soluni kupříkladu členové expedice prozkoumali interiér chrámu sv. Jiří a sv. Sofie Soluňské. Některé Kondakovovy analýzy ikon či stříbrných říz z chrámu sv. Klimenta v Ochridu se v této publikaci neobjevily.¹⁶⁰ Popis ikon Kondakov koncipoval tak, že za pomoci očíslovaných fotografií (celkem jich bylo pořízeno 544) umístěných na konci publikace, podává v samotném textu s odkazem na očíslovanou fotografii informace o rozměru, typu, vzhledu, dataci ikony a jejího možného původu. Zároveň je za pomoci své metody srovnává s ikonami podobného typu. Do textu pro větší přehlednost a názornost přitom umísťuje menší fotografie s fragmenty ikon.

Kondakov těmito cestami a potažmo i publikacemi obohatil nejen ikonografii, ale dějiny umění jako celek. Kromě zveřejnění obsáhlého a zcela původního materiálu přinášejí tato díla řadu impulsů pro další výzkum a podávají v hrubých rysech nástin řešení nezákladnějších otázek dějin byzantského umění.

Pro vědecké účely Kondakov získal spoustu nových památek a uvedl je do širšího vědeckého kontextu. Svými díly ovlivnil ve své době nejen okruh vědecký a kulturní, ale i laickou veřejnost. Do té doby nikdo neshromáždil takové množství památek.

---

¹⁵⁸ Покровский, Ф.И., *Академик Никодим Павлович Кондаков...*, op. cit., s. 10.

¹⁵⁹ *Никодим Павловичъ Кондаковъ 1844–1924*, op. cit., s. 60.

¹⁶⁰ Tiskopis: Беляев, Н. М., *Биография Н. П. Кондакова составленная по Редину и Покровскому с добавлениями*, Прага 1924. Archiv dějin umění, fond KI-38, Běljajev N. M., rukopisné materiály vlastní, sv. 9., s. 10.

3. Kulturně-organizační činnost věnovaná staroruskému umění

N. P. Kondakov byl předním představitelem univerzitní a akademické vědy v oblasti staroruského malířství postbuslajevského období. Světové uznání sice získal svými výzkumy v oblasti byzantského výtvarného umění, ale otázky staroruského umění nikdy nepouštěl ze zřetele a ke konci života se dokonce dostaly do čela jeho vědecké činnosti. Je zřejmé, že znalost byzantského umění pomáhala Kondakovovi při studiu umění staroruského. Zřetelněji než kdokoli před ním představil zdroje ruského malířství. Ruské umění je podle Kondakova originálním uměleckým typem. N. P. Kondakov se zásadní měrou zasloužil o to, aby bylo ruským středověkým ikonám přiznáno významné místo v dějinách světového výtvarného umění.¹⁶¹

N. P. Kondakov byl členem různých komisí, spolků a organizací, které se věnovaly tematice ikon, kupř. komise určená ke sledování a restauraci sv. Sofie v Kyjevě či Ruské archeologické společnosti, o nichž bude pojednáno níže. Pracoval také v nejvýznamnějších ruských muzeích, kde se zasadil mimo jiné o systematizaci sbírek ikon. Působení Kondakova v kulturních organizacích mělo popularizovat staroruské umění a přiblížit ho širší veřejnosti. Cílem této pasáže je představit činnost Kondakova v těchto institucích, zejména tu, která byla věnována ikonám.

3.1 *Vědecké společnosti a Výbor pro organizaci péče o ruský ikonopis*

Ač se v Rusku koncem 19. století a počátkem století 20. již nacházela řada vědeckých společností, výborů či komisí, mnoho dalších bylo nadále zakládáno. Tyto instituce měly velkou váhu pro ruskou kulturní společnost, což bylo také důvodem, proč se o ně zajímal stát a jejich činnost byla z větší části dotována. Tyto instituce se zabývaly studiem, restaurováním a ochranou památek církevního umění. Tak tomu bylo i v Ruské archeologické společnosti, v níž Kondakov působil. Zejména archeologické sjezdy, které se konaly v letech 1869–1914, sehrály zásadní úlohu ve zformování pojmového a metodologického aparátu.¹⁶²

¹⁶¹ Вздорнов, Г. И., *Реставрация и наука*, op. cit., s. 34.

¹⁶² Бусева-Давыдова, Л. И: *Церковная археология в XIX в.*, in: Православная энциклопедия. Dostupné z: <http://ezh.sedmitza.ru/index.html?did=621>.

Na prvních dvou se diskutovalo převážně o křesťanských památkách. Ve zprávách archeologické společnosti se pravidelně tiskly studie o staroruském výtvarném umění, jmenujme kupříkladu skvělou stať Kondakova o freskách na schodištích chrámu sv. Sofie kyjevské.¹⁶³ S tímto chrámem je spojena i další organizační činnost Kondakova – podílel se na projektu nové výzdoby chrámu. Jednalo se o významný počín svého druhu, novou výzdobu chrámu sv. Sofie, který vypracoval V. V. Suslov. Spočíval v tom, že náčrty jednotlivých figur, které byly odkryty, měly být znovu namalovány. Byl přizván výtvarník N. M. Safonov, který očistil stěny sv. Sofie nejen od nehodnotné malby minulého století, ale také od fragmentů 11.–12. století. Nová výzdoba chrámu probíhala v letech 1897–1900. Na tomto místě je potřeba zmínit, že Kondakovovi neležela tolik na srdci původní malba, nýbrž malba nová, napodobující původní. A tak pod vedením akademika M. P. Botkina byl chrám, z dnešního pohledu, ještě více poškozen.¹⁶⁴ Až po roce 1935 došlo k intenzivním restauračním pracím díky nimž byly znovu „objeveny“ zbylé drahocenné mozaiky a fresky 11. století.

Ukrajínští badatelé, kteří se v současné době zabývají sv. Sofií, věnují mnoho pozornosti osobě Kondakova a jeho celkovému působení nejen při rekonstrukci v samotném chrámu, ale i při restauraci mnohých kyjevských památek. Uvedme kupř. chrám Spasitele na Běrestově (Церковь Спаса на Берестове), který se nachází v areálu Kyjevskopečerské lávry.

Za zmínku jistě stojí také *Společnost příznivců starého písemnictví a umění* (Общество любителей древней письменности и искусства), která vydala mnoho zajímavých publikací týkajících se ikon.¹⁶⁵ Předsedou této společnosti byl hrabě D. S. Šeremetěv. Zazněly zde referáty profesora Kondakova o ikonografii sv. Sofie, o pskovské Paleji z roku 1477 a o historických vazbách řeckého a byzantského ikonopisu.¹⁶⁶ Pro problematiku ikon je zvláště důležitý referát, který přednesl N. P. Kondakov – týkal se vědeckých problémů výzkumu staroruského umění, který zapříčinil přechod od teorie k praxi. Tedy od laického výzkumu ke zkoumání staroruského umění jako předmětu umění a vědy.¹⁶⁷ Tento referát nebyl čistě teoretický, nýbrž větší část textu byla věnována nástěnným malbám

¹⁶³ Вздорнов, Г. И., *История открытия...*, op. cit., s. 132.

¹⁶⁴ Тамtéž, s. 161.

¹⁶⁵ Тамtéž, s. 165.

¹⁶⁶ Тамtéž, s. 244.

¹⁶⁷ Вздорнов, Г. И., *История открытия*, op. cit., s. 167.

v Dmitrijevském chrámu ve Vladimíru a chrámu Narození Bohorodičky v Jurijevě-Polském. Je zde obsažena skrytá polemika s F. I. Buslajevem, který odmítal uměleckost staroruského umění. Tento názor vznikl dle Kondakova z nedostatku památek domongolského období, které byly zničeny, a také z rychlých závěrů provedených na základě pozdějších prací, kde byl odhalen rozpad dřívějšího uceleného světónázoru a také umění. Ve skutečnosti staroruské umění především v prvních stoletích svého rozvoje představovalo originální umělecký typ, který vznikl cestou působení místních, řeckých a východních prvků. Kondakov se nebál poukázat na to, že východní Slované přejímali uměleckou kulturu ze sousedních zemí. Poukazuje zároveň na to, že vědecky pojatá historie umění jasně vypovídá o tom, že veškeré „nové“ umění začíná přejímáním či spíše komunikací s jinou kulturou. Rusko tedy dle něho mělo tu čest přebírat z již zralého umění Byzance.

Společnost příznivců starého písemnictví a umění sehrála významnou roli v přiznání statutu vědecké oblasti staroruskému umění. Nebylo by tomu tak nebýt činnosti jejich členů, mezi něž patřili nejen Kondakov, ale i Buslajev, Redin, Ajnalov, Pokrovskij a Stasov.¹⁶⁸

Historie založení a činnosti *Výboru na podporu ruského ikonopisu* (Комитет попечительства о русской иконописи) je důležitým jevem v ruské kultuře počátku 20. století. Šlo o pokus státu za pomoci významných kulturních činitelů obrodit tradice ruského ikonopisu. Malbě ikon, především pro masovou poptávku, bylo nutné vrátit její uměleckou úroveň.

Koncem 20. století se ruské ikonopisectví nacházelo v úpadku. Mimo jiné také zásluhou masové produkce ikon, a to formou tisku na kov. Tradiční ikonopisné dílny nemohly pochopitelně s takovou konkurencí soupeřit.¹⁶⁹ Jak se vyjádřil Kondakov, bylo nutné zachovat umělecký ráz ruských ikon a masovou výrobu nahradit výrobou tradiční.¹⁷⁰

Založení *Výboru* předcházela inspekční cesta Kondakova do tradičních ikonopiseckých vesnic Mst'ory, Choluje a Palechu ve Vladimírské gubernii.

---

¹⁶⁸ Тамтѣж, s. 165.

¹⁶⁹ Сосновцева И. В., „Никодим Павлович Кондаков и иконописные школы Высочайше учрежденного Комитета попечительства о русской иконописи“, in: *Никодим Павлович Кондаков 1844–1925...*, op. cit., s. 115.

¹⁷⁰ Н. П. Кондаков, *Воспоминания и думы ...*, op. cit., s. 74.

Uskutečnila se roku 1900 a byl při ní přítomen také hrabě Šeremetěv.¹⁷¹ Hrabě byl osobním přítelem Alexandra III., díky čemuž byl později přijímán na dvoře Mikuláše II. Vzhledem k tomu byl také car ochoten se za Výbor postavit. Cílem této cesty bylo podrobně zmapovat v jakém stavu se nachází tradiční ruský ikonopis. N. P. Kondakov si na místě ověřil svoje domněnky, že tradiční ikonopisectví spěje k uměleckému úpadku.

Výsledkem byla zpráva *Současný stav ruské národní ikonomalby* (Современное положение русской народной иконописи)¹⁷² určená Mikuláši II. Obsahem zprávy byla pečlivá Kondakovova observace charakteru suzdalského ikonopisu.¹⁷³ Sám car se za založení Výboru postavil a vědu nazval *ikonologií* (иконоведением). Výbor byl založen roku 1901 a jeho hlavním úkolem bylo reformovat systém přípravy ikonopisců, rozvoj činnosti existujících ikonopisných dílen, otevření dílen nových a péče o vysokou uměleckou úroveň ikon a také vydání ikonopisného vzorníku.¹⁷⁴

Do čela výboru byli jmenováni N. P. Kondakov, hrabě S. D. Šeremetěv a hrabě I. I. Tolstoj. V čele výboru sice stanul Šeremetěv, ale de facto jej vedl Kondakov, jemu Výbor podléhal ve své veškeré činnosti, tzn. vypracování stanov, vyhledání vedoucích malířů, přednášejících apod.¹⁷⁵ Dalšími členy byli viceprezident Akademie umění I. I. Tolstoj, V. N. Bezobrazov, A. N. Benua a L. N. Majkov, později také N. P. Lichačov a V. M. Vasněcov.¹⁷⁶

Výbor si stanovil za cíl především ochranu a zachování tradičního ikonopisectví a toho chtěl docílit následujícími cestami:

- 1) publikační a osvětovou činností
- 2) organizacemi výstav, zakládáním muzeí a sbírek ikon, založením obchodů s nejlepšími díly jednotlivých ikonopisných dílen
- 3) založením ikonopiseckých škol a dílen zejména v Palechu, Mst'oře a Choluji.

¹⁷¹ Šeremetěv, S. D. (1844–1903), významný archeolog, historik a sběratel; člen Akademie věd.

¹⁷² Tato zpráva byla později vydána v řadě Памятники древней письменности и искусства, svazek CXXXIX, pod názvem *Отчет о положении русской народной иконописи академика Н. П. Кондакова по поездке его летом 1901 года. В иконописные села Владимирской губернии*, Sankt-Peterburg 1901.

¹⁷³ Тарасов О. Ю., *Икона и благочестие. Очерки иконного дела в императорской России*, Moskva 1995, s. 245.

¹⁷⁴ Сабельев, Ю. Р., „Образ Н. П. Кондакова в переписке С. Д. Шереметева и Н.В. Султанова“, in: *Мир Кондакова*, op. cit., s. 150.

¹⁷⁵ Lazarev, V., *Styl a kultura*, op. cit., s. 241.

¹⁷⁶ Тарасов О. Ю., *Икона и благочестие...*, op. cit., s. 236.

Vzdělání ikonopisců Kondakov přikládal velký význam. Mnoho pozornosti k sobě poutala Mst'ora, zde bylo možné objevit tradiční ikonopis. Z ní také vyšli známí restaurátoři a znalci ikon, jakými byli kupříkladu ikonopisci Čirikovovi a Dikarjev. V roce 1902 Výbor otevřel vzorové ikonopisné dílny v Palechu, Mst'ore a Choluji a vesnici Borisovka v Kurské gubernii. V Choluji i Mst'ore už podobné dílny existovaly, v 80. letech 19. století je založilo vladimírské církevní bratrstvo. Učební program vycházel z osnov třídy pravoslavné ikonomalby Akademie umění.¹⁷⁷ Založení učeben mělo ovšem mnohem rozsáhlejší ambice a jiný program. Samotné otevření školy v Palechu na svátek Obrazu rukou neutvořeného symbolizovalo význam, jaký Výbor těmto školám přikládal. Základem systému čtyřleté výuky byly třídy tradiční ikonomalby, ve kterých učili místní mistři ikonopisci „starinšičiki“.¹⁷⁸ Významnými učiteli ikonopisu v dílnách Mst'ory byli profesionální umělci M. I. Cepkov a A. I. Brjagin, cholujské dílny Je. A. Zarin, borisovské V. S. Bogdanov. V ostatních dílnách byli kandidáti Duchovní akademie, kteří studovali u profesora akademie A. A. Dmitrijevskeho.

První rok bylo přijato 150 studentů. V ikonopisných dílnách se snažili vyškolit nový model osvíceného ikonopisce – učební program se například snažil překonat specializaci ikonopisců na „ličníky“ a „doličniky“. Od osvíceného ikonopisce se očekávalo, že bude umět namalovat celou ikonu od začátku do konce. Žáky učili kopírovat obraz bez šablony, „převodu“, a to pomocí sítě. Mimořádný důraz byl kladen na mravní profil ikonopisce a v programu výuky se snažili vytvořit atmosféru staré zbožnosti, jak ji předpokládal *Stohlav*. Ikonopisné dílny byly finančně podporovány státem, a to jednak přímo, jednak státními zakázkami.¹⁷⁹

Dílny Výboru chtěly povznést, obrodit venkovskou ikonomalbu ve vladimírsko-suzdalské oblasti a jejím prostřednictvím ikonomalbu vůbec. Výbor se pokusil obrodit i klášterní ikonopisné dílny. Vzorem pro ně byla úspěšná dílna ruského kláštera sv. Panteleimona na Athosu. Klášterní, městské i venkovské dílny měly fungovat jako jediný organismus, prostoupený duchem obnoveného

---

¹⁷⁷ Гарасов О. Ю., *Икона и благочестие...*, op. cit., s. 272.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 274.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 287.

pravoslaví. Klášterní ikonopisné dílny měly být obnoveny ve všech velkých kláštřech.¹⁸⁰ Věc se však nedostala dál než k projektu.

Činnost Výboru se odrazila v praktických opatřeních, v podpoře a pozdvihnutí ikonopisu (byly otevřeny ikonopisné učebny) a v publikační činnosti, a to zejména v podobě periodika *Zprávy výboru* (Известия Комитета), kde byly umístěny referáty Kondakova, které dokládají jak dalece mu ležel na srdci osud ruské ikonomalby.¹⁸¹ Další publikací byly *Ikonopisné sborníky* (Иконописные сборники), ve kterých byly publikovány nejen statě o činnosti Výboru, nýbrž i vědecké objevy.¹⁸² Kondakov shromáždil mnoho materiálu týkajícího se ikon a chtěl je publikovat, aby výzkumy v historii ikony mohly sloužit praktickým potřebám ikonopisců. Zásadním publikačním počinem bylo zejména vydání *Ikonopisného vzorovníku* neboli prvopisu, určeného jak pro teoretické účely, tak i pro praktické využití. Tento vzorovník (podlinnik) byl opravdu využíván a ikony malované podle něj se dostaly do „oběhu“. Výbor se zabýval také fotofixací památek staroruského umění, problematikou ochrany a zachování kulturního dědictví.¹⁸³

Kondakov byl členem komise, která byla sestavena s cílem vydat již zmíněný *Ikonopisný vzorovník*. Impulsem byl jistě i velký zájem o ikonopis na počátku století a hlavním cílem bylo obrodit tradiční ruské ikonopisectví. Od vzorovníku se očekávalo, že bude nástrojem, který navrátí masové produkci ikon skutečně pravoslavnou symboliku, měl být tzv. regulátorem soudobého ikonopisu.¹⁸⁴ Při masové výrobě ikon totiž vzorník mnohdy používán nebyl. V. T. Georgijevskij si povšiml, že ve velkých centrech ruského ikonopisu tj. v Suzdali a Boriskovce, píší ikony podle různých obrázků a litografií, které se ikonopiscům dostanou do rukou.¹⁸⁵ Tyto zvyky se snažil Výbor odstranit právě za pomoci *Ikonopisného vzorovníku*. Cílem bylo vzorové vydání církevního stylu a ikonografie na základě původního středověkého ikonopisectví. Aby bylo možné přizpůsobit vzorník úloze určité jednoty malby ikon, bylo nutno zpracovat především ikony Ježíše Krista a Matky Boží.

---

¹⁸⁰ Více viz Lazarev, V. N., *Styl a kultura*, op. cit., s. 286.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 241.

¹⁸² И. В. Сосновцева, „Никодим Павлович Кондаков и иконописные школы...“, op. cit., s. 115.

¹⁸³ Тамtéž, s. 115.

¹⁸⁴ Гарасов О. Ю., *Икона и благочестие...*, s. 261.

¹⁸⁵ Тамtéž, s. 261.

Již vydané vzorovníky nevyhovovaly cílům předsevzatým komisí.¹⁸⁶ Ovšem nalezení tzv. jediného stylu nebylo jednoduché. Členové komise na vypracování vzorovníku byli Pokrovskij, Sultanov a Kondakov.¹⁸⁷ Bylo rozhodnuto použít novořecký ikonopis 17. století a také styl zformovaný V. M. Vasněcovem ve freskách Vladimírského chrámu v Kyjevě. Vzorovník měl sloužit jak národnímu umění či umění ikonopisnému, tak i ruskému umění v jeho použití na výzdobu chrámů. Proto byly ve vzorovníku použity vzory byzantské i staroruské, včetně fresek mozaik.

Přípravu vzorovníku téměř celou realizoval N. P. Kondakov. Již roku 1902 představil kopie ikon, které vyhotovil ikonopisec O. S. Čirikov v Novoděvičím klášteře, dále také V. P. Gurjanov a M. I. Ďikarjev. Pro tyto účely byly použity především ikony z Uspenského i Blagověščenského chrámu, Novoděvičího, Spaso-Andronikovského a Novospaského kláštera, modlitebny Preobraženského hřbitova, sakristie Trojicko-sergijevské lávry. Některé ikony byly použity také z Treťjakovské galerie a z Ruského muzea. Pro tyto účely bylo namalováno celkem 28 kopií ikon, a to temperami na dřevěných deskách.

Ač bylo Výborem zamýšleno vydat několik dílů, podařilo se publikovat pouze jediný pod názvem *Ikonopisný vzorovník. Ikonografie Ježíše Krista* (Лицевой иконописный подлинник. Иконографии Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа). Ačkoli byl Lichačov proti, přeci jen zde nalezneme některé novější ikony, také některé strany ze Sijského vzorovníku, kupříkladu ikony od Ušakova a také z Filimonovovy sbírky. Kromě vstupní statě N. P. Kondakova obsahuje tato *hermeneia* historickou a ikonografickou studii, doplněnou komentářem k albu v podobě několika seznamů. Dle autora se nezdařilo přesné rozdělení mezi principy popisu a analýzou památek.¹⁸⁸ Analýza evoluce Krista na velkém množství památek byla nakonec krátkou historií raně-křesťanského a byzantského malířství s několika odkazy na západní materiál. Ikonografická studie a popisky jsou orientovány především na ruské umění. Kondakov krátce charakterizoval ikonografické zvláštnosti a jednotlivé rysy stylu každého díla a zaměřil se i na emocionální obsah obrazu (např. vyzdvihl „mírný“

¹⁸⁶ Stroganovský, Sijský, Solncevův vzorovník a vzorovníky Akademie umění.

¹⁸⁷ Lichačov se bránil tomu, aby byl ve vzorníku použit typ ikon ze 17. a 18. století, kterou staroobřadci nazývali „petrovské malby“, bylo tedy potřeba určit přesný charakter ikon, které budou ve vzorníku použity, viz Тарасов О. Ю., *Икона и благочестие...*, op. cit., s. 269.

¹⁸⁸ Кондаков, Н. П., *Лицевой иконописный подлинник*, Sankt-Peterburg 1905, s. 84.

výraz tváře Krista jako specifikum výlučně staroruského umění¹⁸⁹). Kondakovovo hodnocení stylu řady památek umění je shodné se současným.

Kondakovovi se v této knize nepodařilo docílit přesné posloupnosti při chronologické systematizaci daných památek.¹⁹⁰ Důležité pro studium ikon je to, že autor podtrhl nutnost vědeckého zhodnocení pro památky, které mají velkou estetickou hodnotu. Proto vydělil obrazy, které dle něj patří k cenným výtvorům byzantského a staroruského umění a odmítl analyzovat díla méně kvalitní.¹⁹¹ Zájem Kondakova o otázky umělecké formy se odrazil v tom, že samotná publikace památek s popisem jejich stylu, měla napravit špatné reprodukce.

Na vzniku této instituce, jejímž cílem bylo zajistit rozvoj ruské ikonomalby, měl N. P. Kondakov lví podíl. Přestože zdaleka ne všechny projekty byly dovedeny do konce, je možné považovat jako hlavní přínos zachování ikon, publikací a také získání nových informací ohledně pozdního období rozvoje ruské ikonomalby.¹⁹² Kondakovovi vděčí výbor za směřování i obsahovou náplň. Založením ikonopisného výboru byl položen další milník pro striktně vědecký charakter výzkumu památek staroruského ikonopisu.¹⁹³ Zájem o ikony rostl a mnoho lidí si je kupovalo, a tak se hlavní cíl zdařil. Kondakov získal ať už formou daru či koupí několik ikon z ikonopiseckých vesnic, které daroval Ruskému státnímu muzeu v Petrohradu, z nichž se roku 1994 konala výstava.

Od vydání vzorovníku se vědecký zájem N. P. Kondakova zaměřil především na ruské ikonopisectví.

3.2 Muzea (Tret'jakovská galerie, Ermitáž, Ruské státní muzeum)

Nikodim Pavlovič Kondakov byl činný v mnoha kulturních institucích. Na tomto místě bude tedy příkládán význam pouze těm, ve kterých se věnoval byzantskému a ruskému středověkému umění, a to zejména ikonám.

Jedna z prvních expozic ikon byla založena v Tret'jakovské galerii. Ještě za života P. M. Tret'jakova se ikony nezačleňovaly do muzejních expozic. Až roku 1899 dědicové Pavla Michajloviče předali *Komisi galerie* (Совету галереи)

¹⁸⁹ Кондаков, Н. П., *Лицевой иконописный подлинник...*, op.cit., s. 39, 53, 63.

¹⁹⁰ Кызласова, И. Л., *История изучения...*, op. cit., s. 135.

¹⁹¹ Кондаков, Н. П., *Лицевой иконописный подлинник...*, op. cit., s. 33, 45, 80–83.

¹⁹² *Никодим Павлович Кондаков 1844–1925...*, op. cit., s. 122.

¹⁹³ Покровский, Ф. И., *Академик Никодим Павлович Кондаков...*, op. cit., s. 32–33.

62 ikon, které byly velmi důkladně prozkoumány byzantologem a specialistou na staroruské umění N. P. Lichačovem. Na základě jeho atribuce roku 1904 byla založena expozice ikon. Na jejím vzniku se podíleli prof. Kondakov, malíř Vasněcov, členové Komise Cvetkov a Ostrouchov. Veškeré ikony, které se povedlo shromáždit byly rozděleny podle škol a doby vzniku a rozmístěny v pěti vitrínách, které připomínaly ikonostas. Podobným způsobem byly expozice ikon řešeny i v muzeu I. S. Ostrouchova.

Významné místo, co se týče sbírek starého ruského a byzantského umění, zaujímá i Historické muzeum, proto neuniklo pozornosti Nikodima Pavloviče Kondakova. Vypracování vědecké koncepce Historického muzea, která byla důležitou etapou v určení národního uvědomění, se účastnili známí historikové, mj. S. M. Solovjov, N. P. Rumjancev, F. I. Buslajev, I. Je. Zabelin, V. O. Ključevskij. O doplnění a popularizaci sbírky se zasloužil zejména N. P. Kondakov, dále A. V. Orešnikov, A. P. Smirnov aj. Sbíрка je v současné době předmětem mnoha výzkumů – N. P. Kondakovovi je přiznávána zásluha za popularizaci této sbírky. V muzeu se v současné době nachází unikátní byzantské, pozdněřecké a balkánské ikony. Pouze několik málo ikon je ze 14. století, ale všechny podstatné „ikonopisné školy“ 15. a 16. století jsou zastoupeny.¹⁹⁴

Mnoho publikací je věnováno slavnému petrohradskému muzeu Ermitáži, jeho historii a sbírkám. Nebude zde tedy blíže zmíněn jeho význam pro ruskou kulturu, který je dobře znám. Cílem je přiblížit, jak důležitou roli sehrál Kondakov pro toto muzeum, ikony a tedy pro ruskou kulturu celkově.

Kondakov pracoval v Ermitáži od roku 1888 jako starší (zasloužený) kustod v *Oddělení středověkého a renesančního umění* (Отделение Средних веков и Эпохи Возрождения), které vzniklo díky předání Carskoselského arzenálu a kolekce Bazilevského. Uskutečnilo se roku 1885 a v témž roce bylo rozhodnuto o jeho rozmístění v Ermitáži, pro veřejnost bylo otevřeno roku 1888. Carskoselský arzenál vznikl roku 1811 a zahrnoval východní, východoevropskou a ruskou část. Kolekce Bazilevského, která pocházela z Paříže, představovala sérii památek křesťanského umění a evropský umělecký průmysl od počátku křesťanství do konce období renesance, což sehrálo významnou roli pro vznik

¹⁹⁴ Кызласова, И. Л., *Русская икона XIV–XVI веков*, Leningrad 1988, s. 8.

Oddělení středověku. Díky kolekci Bazilevského se nové oddělení Ermitáže mohlo postavit na úroveň s muzei Louvre, Cansigtonu a Berlína.¹⁹⁵

Kondakovova práce mezi cennými kolekcemi obrátila jeho pozornost směrem ke staroruskému umění, které tehdy nebylo hlouběji prozkoumáno a zůstávalo neznámé pro širší vrstvy ruské veřejnosti.¹⁹⁶ Zde zřejmě vznikla i myšlenka na vydání knihy o ruských památkách, která byla později realizována s I. I. Tolstým.

Roku 1891 byla v Petrohradě vydána kniha *Imperátorská Ermitáž, katalog oddělení středověku a renesance* (Императорский Эрмитаж, указатель отделения средних веков и эпохи возрождения), kterou sestavil a publikoval N. P. Kondakov. Tento katalog systematizuje sbírky dřívějšího Carskoselského arzenálu a kolekce Bazilevského. Základní úlohou, kterou si Kondakov vytkl v katalogu, bylo pomoci se studiem jednotlivých sbírek a také sepsat a charakterizovat daná oddělení, čímž chtěl napomoci srozumitelnému rozmístění informací.¹⁹⁷ Tato publikace slouží jako přehledný katalog a lze zde najít přesně popsané ikony, s datací a popisem, místem nálezu a vzniku.

Obě kolekce by dle Kondakova mohly utvořit dvě samostatná muzea. Do nově otevřeného oddělení měly být zařazeny také ruské starožitnosti, dříve soustředěné v numismatickém ruském oddělení. Tato sbírka zahrnovala důležité památky, které získala Archeologická komise roku 1859 a jejichž datace byla zařazena do 9.–13. století. Šlo o památky Smolenské, Orlovské, Kurské, Charkovské, Podolské, Voroněžské, Saratovské a jiných gubernií. Vzácností byly památky s emailovými medailony 11.–12. století nalezené v Kyjevě a Vladimíru.

Umístění těchto památek na jedno místo bylo pro ruskou archeologickou vědu velmi důležité. Sbírkou soustředěnou v oddělení středověku byly často předmětem mimořádných publikací. Roku 1874 byl v Paříži vydán katalog kolekce, který byl významným přínosem pro literaturu týkající se středověkého umění. Druhá sbírka Oddělení středověku – sbírka Bazilevského, byla dle Kondakova rozmístěna velmi vhodně i s ohledem na možnou budoucí katalogizaci.¹⁹⁸

Systematizace dvou zmíněných kolekcí v Ermitáži se jevila složitější, protože katalog nemohl dát plný výčet předmětů umění Oddělení v tak vysokém počtu.¹⁹⁹ V katalogu, který sestavil prof. Kondakov bylo Oddělení středověku rozděleno na dvanáct částí. Stručné vyjmenování předmětů s krátkými anotacemi bylo rozděleno následovně: sál Východu, italské renesance, emailů, křesťanských památek prvních osmi století, ruských památek domongolského

¹⁹⁵ Кондаков, Н. П., *Указатель Отделения средних веков и Эпохи Возрождения Императорского Эрмитажа*, Санкт-Петербург 1891, s. 4–5.

¹⁹⁶ *Никодим Павловичъ Кондаковъ 1844–1924*, op. cit., s. 54–55.

¹⁹⁷ Кондаков Н. П., *Указатель Отделения средних веков...*, op. cit., s. 12.

¹⁹⁸ Кондаков Н. П., *Указатель Отделения средних веков...*, op. cit., s. 11.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 12.

období, památky Kavkazu aj. Sál křesťanských starožitností obsahoval ikony, kterým Kondakov věnoval mimořádnou pozornost.

Přehledné rozmístění ruských i byzantských památek raného středověku včetně ikon v tomto oddělení, je především zásluhou Kondakova. Na tomto místě je možno připomenout, že zde probíhaly za pomoci názorných ukázek již zmíněné semináře.

Vzhledem k tomu, kolik ruských i zahraničních návštěvníků denně prošlo sály muzea, lze se domnívat, že Kondakov tímto otevřel ruské památky středověku a tedy ikony široké veřejnosti dané doby. Zasloužil se také o konzervaci sbírky ikon.

S Ruským muzeem byl Kondakov spjat téměř ode dne jeho založení.²⁰⁰ V době otevření muzea se expozice nacházely ve 37 sálech. Základem sbírek byla umělecká díla získaná z Ermitáže, sbírky z carského paláce a Akademie umění. Vedením muzea byl pověřen kníže Georgij Michajlovič. Muzeum bylo rozděleno na tři části, a to na oddělení věnované památce Alexandra III., dále etnografický a umělecko–průmyslový úsek, třetím bylo umělecké oddělení.

Největší zájem jevil Kondakov o *Oddělení křesťanských starožitností* (Отделение христианских древностей), které se zformovalo uvnitř umělecké části. Tvořily ho sbírky V. A. Prochorova, také kolekce ikon z Akademie umění. Kondakov byl přítomen na zasedáních *Rady uměleckého oddělení* (Совет Художественного отдела), účastnil se vydání katalogu ikon pro veřejnost²⁰¹, ale také se přičinil o vnější podobu expozic daného oddělení. Při posuzování principů systematizace sbírky ikon a jejich rozmístění v expozici Kondakov vycházel ze své ikonografické metody a navrhoval rozmístit předměty dle jejich obsahu a to v chronologickém pořádku a zároveň brát v potaz jejich uměleckou hodnotu.

Díky Kondakovovi bylo přijato rozhodnutí o shromažďování sbírek nejen z různých „pravých“ děl staroruského umění, ale také kopií známých mozaik, ikon a fresek. Zásluhou tohoto kroku muzeum v současné době vlastní nejvíce kopií monumentálních maleb staroruských chrámů v Rusku. Na doporučení

---

²⁰⁰ Idea založení státního muzea umění byla mezi ruskými učiteli diskutována již od poloviny 19. století. Ke konci osmdesátých let o této problematice chybějícího státního muzea psali V. Stasov, I. Gončarov a mnozí další. Alexandr III. Roku 1889 při příležitosti 17. výstavy předvízníků Товарищество передвижных выставок (Sdružení putovních výstav), car projevil přání založit národní muzeum, kde by byla soustředěna ta nejlepší umělecká díla. Vhodným místem pro muzeum byl Michajlovský palác. Zamyšlenou ideu svého otce uskutečnil car Mikuláš II. roku 1895.

²⁰¹ Vydané katalogy Kondakova lze označit jako nadčasové, proto z nich vycházejí i další systematizátoři sbírek.

Nikodima Pavloviče byl do muzea pozván jeden z nejlepších ruských restaurátorů M. I. Dikarjev.

Kondakov se snažil být u všech muzejních akvizic. V záznamech muzea roku 1912 je zmínka o tom, jak Kondakov posuzoval ikony, poukázal kupříkladu na vysokou hodnotu ikony Matky Boží tzv. stroganovské malby.

Roku 1913 vyvstala před muzeem otázka, která se týkala získání kolekce N. P. Lichačova. Tato kolekce obsahovala na jeden a půl tisíce ikon. Lichačovova sbírka, v současné době již majetek *Ruského muzea*, dala Lichačovovi roku 1901 možnost vydat dva folianty *Materiálů pro historii ruského ikonopisu* (Материалы для истории русского иконописания), kde je prezentována formou přehledných tabulek evoluce byzantského, italsko-řeckého a staroruského ikonopisného umění. V souvislosti s touto sbírkou byla roku 1913 založena speciální komise, která se obrátila ke Kondakovovi s žádostí o ocenění této sbírky. Kondakov podtrhl unikátnost, úplnost a vědecké postavení dané kolekce. Zmínil také, že zásluhou této sbírky se oddíl památek křesťanství stává evropským unikátem. Lichačovova sbírka a již zmíněná kolekce z Akademie umění vytvořily roku 1914 novou a umělecky mnohem důležitější expozici, která byla nazvána *Úschovou památek ruského ikonopisu a církevních starožitností Mikuláše II.* (Древлехранилищем памятников русской иконописи и церковной старины имени Николая II).²⁰² Kondakov se podílel na realizaci tohoto projektu, na jehož základě byly vyhotoveny speciální vitríny a ikonostasové rámy. Dle slov N. P. Syčeva²⁰³ je tato expozice jedinečná co se týče obsahu památek staroruského umění. Je to zároveň místo, kde lze zkoumat v chronologickém pořadí rozvoj starého ikonopisu.²⁰⁴ N. P. Syčev se podílel na instalaci expozice a v letech 1921 – 1925 byl ředitelem muzea.

Roku 1909 Kondakov daroval tomuto muzeu svou sbírku ikon čítající více nežli 100 exemplářů. Ikony z dané sbírky veskrze pocházely z ikonopiseckých vesnic Mst'ory, Choluje a Palechu. Jednou z nejcennějších je ikona Jana Křtitele, datovaná 17. stoletím. Některé z ikon jsou velmi zachovalé. Nebyly neodborně restaurovány a nesou znatelné stopy svého původu. Ikony byly do roku 1917

²⁰² Соловьева, И. Д., „Н. П. Кондаков и Русский музей Императора Александра III“, in: *Никодим Павлович Кондаков 1844–1925...*, op. cit., s. 6.

²⁰³ Blíže viz Н. П. Сычев, *Древлехранилище памятников русской иконописи и церковной старины имени императора Николая II*, Petrograd 1916.

²⁰⁴ Вздорнов, Г. И., *Реставрация и наука*, op. cit., s. 37.

umístěny ve stálé expozici, měly vlastní vitrínu se jmenovkou dárce. Opětovně byly vystaveny až roku 1988, k této výstavě vznikl také katalog, kde jsou dané ikony popsány, jsou zde zmíněny i ikony N. P. Kondakova.²⁰⁵ Poté byly vystaveny roku 1994 k příležitosti 150. jubilea narození Nikodima Pavloviče.²⁰⁶

V současné době se sice ikony nachází na půdě Ruského muzea, ovšem netvoří stálou expozici. Zmínku o nich lze nalézt na oficiálních stránkách muzea.²⁰⁷ Jejich hodnota je především v tom, že slouží jako ukázka pozdního ikonopisectví, tedy pro rekonstrukci historie pozdního ruského ikonopisu.²⁰⁸

Kondakov se vyjadřoval také k tomu, jaký materiál by měl tvořit sbírku v oddělení etnografie. Sám vystupoval proti založení oddělení všeobecné etnografie a také proti připojení sbírek z Akademie věd. Kondakov se domníval, že hlavním cílem nového oddělení etnografie je pouze etnografie v rozmezí Ruska. Jak dokládá protokol Ruského muzea z roku 1901, k názoru Kondakova bylo přihlédnuto.

Kondakov byl přítomen i dalšímu významnému projektu, který se opět týkal Oddělení křesťanských starožitností. Roku 1912 se majitel vydavatelství *Sirin* (Сирин) M. I. Tereščenko obrátil na Radu uměleckého oddílu s návrhem na reprodukci těch nejhodnotnějších ikon ze sbírek muzea za pomoci té nejlepší techniky ve vydání Sbírkou ikon muzea. Text, který měl tento sborník provázet měl napsat právě Nikodim Pavlovič. Již bylo rozhodnuto o vydání, ovšem všemu snažení udělala přítrž první světová válka. Část textu byla Kondakovem napsána, ovšem v jeho ruské pozůstalosti nebyl nalezen. Zřejmě jej použil v monografii *Ruská ikona*, na jejíchž stránkách jsou zmíněny právě ikony z Ruského muzea. Kondakov se zasazoval o to, aby Ikonopisný oddíl muzea sloužil jako vědecké centrum pro výuku ikonopisu. Jeho spolupráce s muzeem byla oceněna knížetem Georgijem Michajlovičem, který mu formou osobního dopisu poděkoval za práci věnovanou muzeu a tuto snahu ocenil Stříbrnou medailí.²⁰⁹ Kondakov také

---

²⁰⁵ Шалина И., Турцова Н., Плешанова, Лихачева Л., *Русские древности. Краткий иллюстрированный каталог выставки*, Leningrad 1988.

²⁰⁶ Соловьева, И. Д., „Каталог икон коллекции Н.П. Кондакова“, in: *Никодим Павлович Кондаков 1844–1925*, op. cit., s. 135.

²⁰⁷ <http://www.rusmuseumMoskvaru/museum/history/collection/>.

²⁰⁸ Соловьева, И. Д., *Каталог икон коллекции Н.П. Кондакова...*, op. cit., s. 139.

²⁰⁹ Соловьева, И. Д., „Н. П. Кондаков и Русский музей Императора Александра III“, in: *Никодим Павлович Кондаков 1844–1925...*, op. cit., s. 6.

daroval muzeu ikonu Matky Boží Hodégétrii, pozdní italsko-krétské malby²¹⁰, která se dnes nachází v Ermitáži.²¹¹

Ruské muzeum má aktuálně ve svých sbírkách kolem 6000 ikon, od ruských autorů 12.–17. století, dále také 18.–19. století. Ikony nacházející se ve stálé expozici Ruského muzea, se staly světově známými a také důležitými pro historii umění.

Z uvedeného vyplývá, že N. P. Kondakov pozvedl úroveň muzejních expozic ikon. Sbírkou ikon jako první zpracoval systematicky a předvedl široké veřejnosti.

Studiu problematiky ruského ikonopisu přikládal prof. Kondakov zásadní význam. Zabýval se touto oblastí po celou dobu své vědecké činnosti a také se aktivně podílel na udržení umělecké úrovně ruského ikonopisu. Důkladně prostudoval ruské ikonopisectví, co se týče techniky, vzniku i historie. Mnoho let věnoval výzkumu památek ruského ikonopisu, a tak je možné tvrdit, že se mu povedlo prozkoumat vše, co mělo vědeckou hodnotu, tedy rozličné sbírky ikon i ty, které byly nepřístupné, jako například kolekce ruských staroobřadců. Na základě pozorného studia helénského umění a křesťanské archeologie se Kondakovovi povedlo přesně stanovit původ konkrétní ikony a probádat její staré formy a památky.²¹² Cestou srovnání starých ruských ikon s pozdními byzantskými a s památkami západního malířství určil vznik ruského ikonopisu, vazbu s byzantským uměním a převládající umělecké vlivy během různých období jejího vývoje. Tím N. P. Kondakov připravil půdu pro vědecky podloženou dataci památek ruského ikonopisu, do té doby totiž nebyla oblast ruského ikonopisu nijak koncepčně zpracována.²¹³

Ruským ikonopisem se N. P. Kondakov začal zabývat roku 1888, hlouběji se této oblasti věnoval především v devadesátých letech, kdy pomáhal založit

---

²¹⁰ Na Krétě po Byzanci vládli Benátčané (12. století). Nelze se tedy divit, že krétská díla jsou ovlivněna benátským nazíráním na uměleckou tvorbu. Podle míry italského vlivu můžeme rozlišit tradiční způsob ikonopisu podle tradice a pojetí participující italské náměty. Zástupcem krétské školy byl Michael Damašský, učitel El Greca.

²¹¹ Соловьева, И. Д., „Н. П. Кондаков и Русский музей Императора Александра III“, in: *Никодим Павлович Кондаков 1844-1925...*, op. cit., s. 7.

²¹² Při určení původu ruské ikony vycházel Kondakov z děl evropských autorů. Zkoumal původ ikony v návaznosti na evropský výzkum, na nějž se ve svém díle odkazuje. Zejména na autory G. Maspera, J. Wilperta, V. Gruneisena, Ch. Diehla.

²¹³ Тiскорiс: Беляев, Н. М., Биография Н. П. Кондакова составленная по Редину и Покровскому с добавлениями, Praha 1924. Archiv dějin umění, fond KI-38, Běljajev N. M., rukopisné materiály vlstní, sv. 9., s. 11.

Výbor na ochranu ruského ikonopisu. Při této příležitosti zavedl předem naplánované a promyšlené zkoumání sbírek ruských ikon a ikonopiseckých dílen, ve kterých byla ještě stále přítomna tradice původního ruského ikonopisectví. Věnoval se studiu soukromých sbírek ikon nejen ruských, ale také evropských a za tímto účelem se zúčastnil vědeckých expedicí. Měl také zájem o to, aby pochopil význam ruské ikony. Pevně se připojil k tradici výzkumu ruského umění, který probíhal během 19. století. Kondakov udělal z této tradice vědu²¹⁴ - *Ikonografie Ježíše Krista* (Иконография Иесуса Христа), vydaná roku 1905, a také *Ikonografie Bohorodičky* (Иконография Богоматери) byly základními díly, které stály u zrodu knihy *Ruská ikona* (Русская икона).

V *Ruské ikoně* N. P. Kondakov uzavřel svá bádání v oblasti historie ikonopisu a shrnul v ní své hluboké znalosti, které byly výsledkem jeho třicetiletého studia ruské ikony. Práci nad knihou Kondakov započal roku 1900. Nashromážděný materiál si žádal systematizaci. Vzhledem k častému přerušování práce archeologickými výjezdy se psaní knihy prodlužovalo a jednotlivé kapitoly byly pouze načrtnuty. Konečnou podobu N. P. Kondakov několikrát měnil a texty původního rukopisu psané nanečisto, byly vytisknuty pěti různými písmy a na různých psacích strojích. Nad úpravami textu soustavně pracoval v „jaltském období“ svého života a pak také v Oděse. S psáním a úpravami textu pokračoval v Praze v letech 1923–1924, a to až do posledního dne odevzdání rukopisu.

Další knihou, která se věnuje staroruskému umění je dílo *Ruské starožitnosti v uměleckých památkách* (Русские древности в памятниках искусства). Kondakovova společná práce s I. I. Tolstým. Kondakov se s Tolstým seznámil při příležitosti archeologického sjezdu v Oděse, počátkem osmdesátých let 19. století. První tři díly zmíněné publikace byly přeloženy do francouzštiny pod názvem *Antiquites de la Russe Meridionale, par le prof. N. Kondakof, le comte J. Tolstoi et S. Reinach* (Paříž, 1891). Dohromady bylo vydáno 6 bohatě ilustrovaných dílů – v současnosti tato kniha představuje bibliofilskou raritu. Čtvrtým dílem začíná rozbor křesťanských památek Krymu, Kyjeva a Kavkazu, šestý díl je věnován církevní výzdobě města Vladimir, Novgorod a Pskov. Krátký, ale přísně vědecký charakter tohoto díla popisuje raně křesťanské památky a je výsledkem hlubokého a mnohostranného studia.

---

²¹⁴ Беляев, Н. М., „Русская икона“, in: *Seminarium Kondakovianum*, Praha 1929, díl 3., s. 361-364.

Přímo ruskému umění jsou věnovány poslední tři vydání, výtvarné umění je podrobně zmiňováno v posledních dvou. Jde o tak velkolepé památky, jakými jsou mozaiky a fresky Novgorodu, Pskova, Vladimiru a Kyjeva. Staré ikony tehdy ještě nebyly zcela objeveny. První výtvarná díla vytvořená v Kyjevě v polovině 11. století, mozaiky a fresky chrámu sv. Sofie, jsou Kondakovem formulována jako byzantsko-ruská, a to proto, že mozaika jako druh umění představuje jistý pohyb v domácím umění, dokonce i v těch případech, kdy umělci byli posláni pryč z Byzance. V duchu byzantského umění představil i oltářní mozaiku Michajlovského Zlatověrchního kláštera. Na základě odstupů autorů od koncepce byzantského typu, zvětšení proporcí a pohybů postav, a také vzniku ruského nápisu, Kondakov tvrdí, že michajlovská mozaika byla vyrobena kyjevskými následníky Řeků. Pokud je byzantský vliv zřetelný ve výtvarném umění Kyjevské Rusi 11. a 12. století, tak se naopak může zdát přebytným stále připomínání byzantského či byzantsko-ruského umění, co se týče církevních maleb ve Vladimiru, Pskově a Novgorodu, kde se formují základy čistě ruského chápání umělecké formy. Samostatnost ruského umění je pro Kondakova jednoznačným faktem. Detailně jsou rozebrány jednotlivé památky, jejich ikonografie, vznik, vazba mezi Východem a Západem, originální rysy techniky, stylu a obsahu.

Mnohem více je výtvarnému umění věnováno v knize *Ruské poklady. Studium starožitností velkoknížecího období* (Русские клады. Исследование древностей великокняжеского периода). Východiskem je pět středověkých miniatur z poloviny 11. století, vyhotovených v Kyjevě. První díl vyšel roku 1889.

V této knize je umístěno 20 tabulek, některé z nich v barevném provedení a s ilustracemi v textu, které byly věnovány analýze uměleckých stylů, převládajících v období Kyjevské Rusi.²¹⁵ Na příkladu miniatury Trytského žaltáře Narození Krista, který poukazuje na figury andělů, Kondakov vyjadřuje myšlenku pro 19. století naprosto pokrokovou, o tvůrčím počátku v dílech řeckého i ruského umělce, tedy že umělci se nikdy nadrželi plně předlohy. Známou výjimku tvoří například kopie velkých ikon se znázorněním jedné postavy. Co se týče menších výjevů a výjevů s více postavami, ikonopisec tvoří ikony dle svého zvyku, po paměti, mnohdy postavy zúží či rozšíří, rozmístí je jinak. Kondakov dochází k závěru, že veškeré převody byzantské a ruské

---

²¹⁵ Покровский, Ф. И., *Академик Никодим Павлович Кондаков*, op. cit., s. 5.

ikonografie netvoří mechanické kopie, ale jsou provázeny různými variacemi. Podstatná je i druhá myšlenka, která pojednává o vzniku národních uměleckých škol, které nevznikly později než ve 12. století. Kondakov trval na tom, že v Tryrském žaltáři převládají řecké prvky, na čemž postavil svůj výzkum, ale zároveň tvrdí, že převládající byzantský styl nijak negarantuje vznik miniatur z oblastí pouze pod byzantským vlivem, protože už v 11. století se šíří různé národní variace byzantského umění a hovořit o této epoše pouze jako o byzantském stylu a nevydělit jeho místní varianty, odklony a zvláštnosti by znamenalo zůstat na povrchu a nejit k jádru otázky samotné. Tyto názory byly ve své době naprosto ojedinělé, většina vědců se přikláněla k tomu, že staroruské umění bylo svébytné až ve 14. a 15. století. O mnoho let později se k těmto názorům přikláněl také A. I. Anisimov. Většina autorů, a to nejen ruských, píšících o ruské ikoně se na toto dílo odkazuje.

Ještě do 90. let 20. století se Kondakovovi jako emigrantovi nevěnovalo v Sovětském svazu mnoho pozornosti, až v roce 1994 a 1995 se konaly konference a výstavy k příležitosti 150 let ode dne narození a 70 let výročí smrti. Konference, které se uskutečnily v Moskvě, Petrohradě a v Praze, položily základ pro další vědecký a kulturní program věnovaný těmto výročím. Součástí konferencí byly též významné výstavy.

Konference *Мир Кондакова* byla věnována památce 150letému výročí narození prof. Kondakova. Uskutečnila se roku 1994 v Moskvě. Stati byly publikovány v knize *Svět Kondakova* (Мир Кондакова). Zároveň se roku 1994 konala výstava věnovaná N. P. Kondakovovi v Ruské akademii umění v Moskvě. Byly zde vystaveny také ikony, které poukázaly na vědeckou náplň Kondakovova života. Další konference a výstava probíhala v Ruském muzeu roku 1994.

Ruskými vědci, kteří se věnovali byzantskému umění a ve svých pracích se odkazovali či přímo zmiňovali jméno N. P. Kondakova byli ve 20. letech zejména žáci Kondakova, sdružení kolem *Komise na ochranu a odhalení památek výtvarného umění* (Комиссия по сохранению и раскрытию памятников живописи). Ve 40.–50. letech se této problematice věnovali V. N. Lazarev, M. A. Iljin, I. Je. Danilova, v 60.–70. letech letch G. I. Vzdornov, L. A. Jevsejeva, G. V. Popov, B. A. Rybakov, T. V. Tolstaja. 70.–80. léta I. L. Buseva-Davidova, I.

L. Kyzlasová, I. A. Šalina, L. A. Ščennikova, 90. léta O. I. Tarasov, T. M. Kolcova, V. V. Byčkov.²¹⁶

---

²¹⁶ Беляев, Л. А., „Искусствоведение о церковном искусстве в 1917-1999 гг.“, in: *Православная энциклопедия*. Dostupné z: <http://ezh.sedmitza.ru/index.html?did=621>.

II. ČÁST: PŮSOBENÍ N. P. KONDAKOVA V ČESKOSLOVENSKU

Po revoluci roku 1917 a občanské válce dochází v Rusku k mohutné emigrační vlně. Významným centrem ruské emigrace se díky široké podpoře ze strany oficiálních institucí a zejména prezidenta T. G. Masaryka stává Praha.²¹⁷ Tento podpůrný projekt na pomoc ruským emigrantům je v historii znám jako „Ruská pomocná akce“. Její vznik lze datovat rozhodnutím ministerské rady ze dne 28. července 1921. Hlavní město nového československého státu bylo ve 20.–30. letech 20. století pro ruskou emigraci nejpřitažlivějším slovanským vědeckým a kulturním centrem, jistou slovanskou Mekkou.²¹⁸

V rámci Ruské akce, která měla za úkol nabídnout vědeckým pracovníkům, aby pokračovali ve své práci, přijal profesor Kondakov dne 26. března roku 1922 pozvání profesorského sboru Karlovy univerzity do Prahy. Působil zde až do své smrti roku 1925 jako profesor výchoevropského středověkého umění.²¹⁹ Podnětem k pozvání byl návrh Karla Chytila, který byl vedoucí osobností dějin umění u nás.²²⁰ Působení ruského učenice bylo odměněno českou vědeckou společností udělením titulu doktor honoris causa Univerzity Karlovy roku 1924.

V Praze prožil Kondakov pouze tři roky, ale i přes tuto krátkou dobu zanechal nasmazatelnou stopu v podobě Seminaria Kondakoviana a s touto institucí spojených výstav, zajímavý archiv, dále pak své žáky a obdivovatele. Mnoho sil Kondakov vynakládal na pedagogickou činnost, která tkvěla

---

²¹⁷ Více o emigraci viz: Sládek Z., „Русская эмиграция в Чехословакии: развитие „русской акции““, in: *Славяноведение*, 1993. № 4; Chinyaeva, E. „Ruská emigrace v Československu: vývoj ruské akce“, in: *Slovanský přehled* 1993/1; Sládek Z., Běloševská L., *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918–1939)*, Praha, 1998; Sládek Z., „Ruská emigrace v Československu“, in: *Slovanský přehled*, 1993/1; Sládek Z., „České prostředí a ruská emigrace (1918–1938)“, in: *Duchovní proudy ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice 1919–1939*, Praha 1999; Savický I. *Osudová setkání. Češi v Rusku a Ruskové v Čechách. 1914–1938*, Praha 1999; T. G. Масарик и „Русская акция“ Чехословацкого правительства: К 150-летию со дня рождения Т. Г. Масарика. По материалам международной научной конференции, отв. ред. М. Г. Вандаловская, Москва 2005.

²¹⁸ *Ze sbírek bývalého Kondakovova institutu: Ikony, koptské textilie*, ed.H. Hlaváčková, Praha 1995, s. 4.

²¹⁹ Poprvé navštívil Kondakov Prahu již roku 1867.

²²⁰ Roháček J., Jančárková J., „Kondakovův ústav-vědecké pracoviště ruské emigrace v Praze a jeho dědictví“, in: *Exil v Praze a Československu 1918-1938*. Katalog výstavy, Praha 2005, s. 36.

v přednáškách na Karlově univerzitě a také v semináriích privatissima. Podařilo se mu kolem sebe vytvořit kompaktní kroužek mládeže.

Cíl svého pobytu v Československu formuloval Kondakov v dopise z roku 1921 prof. Polívkovi: *„V průběhu šedesáti let jsem se zabýval studiem kultury uměleckého rozvoje Evropy, ale moje vypracované vědecké poznatky jsou rozesety do 30 knih a menších statí. Nyní je mou úlohou ucelené historické zpracování těchto otázek, a to na základě kultury a paralelní analýzy umělecké formy památek. Domnívám se, že jednodušší cestou, jak vše sloučit je forma přednášek na univerzitě. Mnoho by pro mě znamenalo vyplnit svůj vysoce vědecký úkol v opravdovém kulturním prostředí staré univerzity(...)*²²¹

---

²²¹ Копецкая, Л., „Н. П. Кондаков и чешская среда“, in: *Мир Кондакова*, op. cit., s. 193.

1. Pedagogická a badatelská činnost v Československu (1922-1925)

Univerzita Karlova se stala útočištěm mnoha profesorů-emigrantů, kromě N. P. Kondakova lze jmenovat také V. A. Franceva, R. O. Jakobsona, N. O. Losského, N. L. Okuněva a P. A. Ostrouchova. Příliv ruských vědců zapříčinil rychlý rozvoj řady vědeckých disciplín v Československu.²²² Československo bylo tehdy spojeno s ruskou vědeckou tradicí a na katedrách byla často zmiňována ruská kultura. Česká společnost se intenzivně zajímala o ruské umění a Praha byla ve dvacátých a třicátých letech považována za významné centrum výzkumu ruské ikony.

Nejen posluchárna Univerzity Karlovy, ale celá česká vědecká společnost přivítala Kondakova s nadšením. Kondakov přednášel na univerzitě nejprve třikrát, později pětkrát týdně, navíc vedl studentské semináře a *seminaria privattissima*. Přednášky na Univerzitě Karlově probíhaly od 9. května 1922 do prosince roku 1924, z čehož přednášky o středověkém umění, tedy o ikonách probíhaly od prosince roku 1922 do dubna roku 1923. Dohromady se jich konalo 150. Svě přednášky Kondakov zaměřil na rozličné druhy středověkého umění a kultury, mnohdy málo známé v evropské vědě. Nechtěl omezovat dějiny středověkého umění pouze památkami umění křesťanského. Narodil od Ruska, kde se ve svých vzpomínkách vyjadřuje o tom, jak ho přednášení unavuje, o přednáškách v Praze se naopak zmiňuje s velkým nadšením. Přednášení započal zmínkou o křesťanském umění prvních století po Kristu, poté přešel k velkému stěhování národů a pak se opět vrátil v chronologickém pořádku k analýze památek křesťanského umění.

V úvodní přednášce představil posluchačům téma, které předznamenalo náplň navazujících přednášek, tedy téma *Role východní Evropy a slovanských národů v historii vzniku jednotného evropského umění a kultury*. Při rozboru historie středověkého umění, považoval za nutné pozastavit se nad interpretací a uskutečněním křesťanských idejí v umění.²²³

Po úvodu rozebírá architekturu památek Konstantinopole, přičemž se pozastavuje zejména nad chrámem sv. Sofie.

Z některých témat Kondakovových přednášek:

²²² Sládek, Z., Běloševská, L., Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské..., op. cit., s. 46.

²²³ Stručně lze interpretovat daný úvod následovně: „Křesťanství bylo přijato evropskými národy v 9.-10. století, ty využily předcházející období na založení státního útvaru a známé kultury, která v sobě odrážela vliv různých národů. Proto lze dle Kondakova do společného rámce začlenit i památky evropských států, protože v tu dobu byl položen základ kultury a umění Evropy. Na tomto základě je nutno obrátit pozornost na vše, co tvořilo budoucí Evropu, počínaje germánskými, slovanskými kmeny. Materiální památky ukazují na to, že měly jak známo vyšší kulturu nežli zemědělské obyvatelstvo té doby, do té doby zabývající se především upevněním státní moci a kultury, též zachycovaly vliv různých národů. Proto do společného rámce je důležité připojit i památky evropských národů, protože především v tu dobu byl položen základ kultur a umění Evropy. Kondakov tedy vycházel z těchto bodů, začal s rozbořením raně-křesťanských památek a poté přešel k velkému stěhování národů a stanovil na památkách působení Východu na evropské státy a také celé jeho působení na Byzanc a imperátorský dvůr, kterému se snažili zavděčit všichni tehdejší vládcové.“

1. Starokřesťanské umění Říma v prvních čtyřech stoletích se studii duchovního stavu římské společnosti a charakteristikou Konstantina Velikého.
2. Umění barbarských národů.
3. Starokřesťanské umění 5. – 6. století, v souvislosti se vznikem východního mnišství, se studii o vzniku ikony jako helénsko-egyptského pohřebního portrétu.
4. Oděvy byzantských panovníků a celého dvora.
5. Byzantské a východní látky raného středověku.
6. Křesťanské památky Egypta, Palestiny, Sýrie, Arménie a byzantské umění prvního období rozkvětu (6.-9. století) s opisem ikonoboreckého hnutí a jeho vliv na umění.
7. Památky byzantského emailu se studii techniky a vzniku, rusko-byzantské emaily.²²⁴

Během pěti semestrů přednáší N. P. Kondakov daný kurs a doplňuje své přednášky o ilustrovaný materiál, kterým dokládá svá tvrzení. Studii o původu ikony a starých památek ikonopisu přednášel Kondakov v letním semestru roku 1923 na filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Většinu svých závěrů, týkajících se historie ikony rozvinul Kondakov na přednáškách v Praze, ve zkráceném tvaru také na své veřejné přednášce ve francouzštině roku 1923, která byla organizována *Kruhem pro pěstování dějin umění*. Stěžejním bodem úvah Nikodima Pavloviče byl vývoj ikony z egyptských pohřebních portrétů, které je možno najít v muzeu Alexandra III., ale také v pařížském Louvru a Musée Guimet. Podrobně se Kondakov pozastavoval nad samotnou technikou starého ikonopisu, enkaustikou.

V době Kondakovova bádání byla rekonstrukce historie ikony pro badatele obtížná, vzhledem k tomu, že bylo málo dochovaných památek. Vědecké zkoumání Kondakov teprve započal rozpracovávat a na těchto jeho nově vzniklých základech bylo možné stavět další výzkum ikon.²²⁵

Přednášky na univerzitě na téma Byzance se konaly 16. a 22. října roku 1923. Souhrn přednášek prof. Kondakova v Praze byl z jeho rukopisné podoby

---

²²⁴ Tiskopis: Беляев, Н. М., Биография Н. П. Кондакова составленная по Редину и Покровскому с добавлениями, Прага 1924. Archiv dějin umění, fond KI-38, Běljajev N. M., rukopisné materiály vlastní, sv. 9, s. 13.

²²⁵ Вернадский, Г. В., *О значении научной деятельности Н.П. Кондакова*, Praha 1924, s. 13.

vydán pod názvem *Príspevky k dějinám středověkého umění a kultury*. V předmluvě ke knize se prof. Niederle zmiňuje o tom, že nalezené koncepty přednášek se rozhodla vydat Akademie věd z úcty k prof. Kondakovovi v ruštině. Na této publikaci se podíleli prof. Kalitinskij, Niederle, Dr. Fettich a prof. Grégoire. O tom, že přednášky byly věnovány ikonám se dozvídáme nejen v kapitole o umění Bulharska, ale ikony jsou zmíněny v celé knize. Obsahem vzbuzovaly jeho přednášky velký zájem, protože byly jistou syntézou 60 let Kondakovova bádání.²²⁶

Zájem o přednášky N. P. Kondakova byl zejména na počátku jeho působení na Karlově univerzitě veliký. Již druhou přednášku navštívilo 45 posluchačů. Na jaře roku 1923 dokonce 70. Vzhledem k hojnému počtu se lze domnívat, že i širší veřejnost projevila zájem o problematiku staroruského umění. Pravidelnými posluchači univerzitních přednášek Kondakova byli studenti Karlovy univerzity a později odborníci na danou oblast Toll a Běljajev.²²⁷ Přítomni byli ruští i čeští studenti. Dále byli mezi pravidelnými posluchači G. V. Florovskij, P. N. Savickij²²⁸, N. G. Jašvil, S. K. Makovskij²²⁹ a Je. N. Čirikov²³⁰. Auditorium N. P. Kondakova tak tvořili nejen studenti, ale také umělci a ikonopisci. Jmenujme K. M. Katkova a J. Rejtlingerovou.

K. M. Katkov byl přítomen přednáškám N. P. Kondakova v Praze roku 1922 a jeho zájmy se soustředily zejména na ikonografii a praktickou činnost v tomto oboru. Diskutoval s Kondakovem o ikonách, přičemž s profesorem v mnohém nesouhlasil, dokonce prokázal chybnou dataci ikony.²³¹ Ovšem nikterak tímto nezpochybnil akademikovu autoritu v této oblasti ani vliv, který na něj měly profesorovy přednášky v tomto oboru, kterému se později plně věnoval.

Malířka Rejtlingerová také navštěvovala přednášky N. P. Kondakova. Roku 1922 se účastnila přednášek na téma *Historie středověkého umění*, které

²²⁶ *Никодим Павлович Кондаков 1844–1924*, op. cit., s. 66–69.

²²⁷ Кызласова, И. Л., *История отечественной...*, op. cit., s. 64.

²²⁸ P. N. Savickij (1895–1968), historik, filozof, básník, jeden ze zakladatelů euroasijství. Od roku 1921 žil v Praze. Vyučoval na Pražské německé univerzitě.

²²⁹ S. K. Makovskij (1877–1962), kritik, básník, organizátor řady výstav v Petrohradu, účastnil se vydání Ruské ikony, emigroval do Prahy, později žil v Berlíně a Paříži.

²³⁰ Je. N. Čirikov (1864–1932), prozaik, dramaturg a publicista. Od roku 1921 žil v Praze, kde se jeho díla vydávala rusky i česky.

²³¹ *Exil v Praze a Československu 1918–1938*, op. cit., s. 47.

hodnotila kladně. Společně s otcem Sergijem Bulgakovem, který byl také přítomen Kondakovým přednáškám, je spojoval zájem o ikony.²³²

N. O. Losskij²³³ často v domácím prostředí diskutoval s Kondakovem o historii umění, na základě těchto besed požádal Losskij profesora, zda by nemohli být jeho synové přítomni jeho přednáškám na univerzitě.²³⁴ Zejména starší z nich V. N. Losskij se účastnil Kondakovovy výuky na pražské univerzitě, zajímal se zejména o památky ve vazbě na filozofii kultury.²³⁵

Kondakov přednášel nejprve v ruštině, později také ve francouzštině. Mnoho z jeho žáků mu s přípravou přednášek na univerzitě pomáhalo.²³⁶ Blízké kontakty měl na univerzitě se svými českými kolegy Polívkou, Niederlem, Cibulkou a Chytillem, kteří o jeho přednášky projevovali odborný zájem. Kondakovova výuka v Praze byla do jisté míry shrnutím jeho celoživotní vědecké práce.

Ve studentském semináři začal Kondakov dne 30. září 1922 přednášet o raně křesťanských památkách. Své studenty vedl již v Rusku k samostatné tvorbě v podobě samostatně vypracovaného referátu. Vyjímkou nebylo ani Československo, kdy posluchači semináře, jakými byli S. Ja. Efron, N. M. Běljajev a M. A. Andrejeva, volili referáty na téma ikon.²³⁷ Poslední uvedený nadaný žák N. P. Kondakova N. Je. Andrejev obdržel od československé vlády na přímluvu českých profesorů stipendium. Po dokončení univerzity působil Andrejev jako historik a znalec ruského ikonopisu. Publikoval v Seminariu několik statí věnovaných ikonám. Společných besed s profesorem se účastnil již od roku 1922. Kondakov jeho referáty hodnotí jako výborné.²³⁸ Jako velmi dobrého studenta hodnotí také Běljajeva, který dle slov prof. Kondakova vynikal v oblastech staroruského a byzantského umění.²³⁹

²³² Янчаркова Ю., „Пражские годы сестры Иоанны“, in: *Вестник русского христианского движения*, № 186, Paříž 2003, s. 106–108.

²³³ N. O. Losskij (1870–1965), filozof, historik filozofie, docent Petrohradské univerzity. Od r. 1922 vyučoval v Praze.

²³⁴ Mladší syn V. N. Losskij, historik umění. Starší V. N. Losskij, náboženský filozof. Studoval na filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Zajímal se nejen o konkrétní památky, ale celkovými konstrukcemi svázanými s filozofií kultury.

²³⁵ Кызласова, И.Л., *История отечественной...*, op. cit., s. 65.

²³⁶ *Мир русской византистики...*, op. cit., s. 655.

²³⁷ Témata referátů: Efron-Kristus, Běljajev-Oranta, Bohorodička. Mnoho referátů zůstalo neznámých, zachyceny jsou zřejmě ty, které N. P. Kondakova zaujaly.

²³⁸ Кызласова, И. Л., *История отечественной...*, op. cit., s. 65.

²³⁹ Referáty o typech Krista a také o byzantských miniaturách Kondakov ocenil jako výborné.

V listopadu roku 1922 bylo navrženo N. P. Kondakovovi, aby při příležitosti těchto seminářů přednášel ve francouzštině, s čímž souhlasil. Přítomni výuce byli Alfons Mucha, T. N. Rodzjanko a J. Crane²⁴⁰, pravidelně byl na přednáškách přítomen také G. V. Vernadskij. Mnoho společných diskusí věnovali tématu ikon a ikonopisu.²⁴¹

O tom, jak dalece byl život Kondakova svázán s českou kulturní společností, zejména pak se jménem Karla Kramáře, Palackým a Riegerem, vypovídá prof. Chytil v nekrologu pro Almanach České akademie věd a umění.²⁴² Kněžna Jašvilová jej seznámila s mnohými českými významnými osobnostmi, ovšem stýkal se také s významnými ruskými osobnostmi, kupříkladu s básničkou Marinou Cvetajevovou, s níž se setkal v Umělecké besedě.

Dalším typem výuky Kondakova byly tzv. *seminaria privatissima*, která probíhala v pravidelných intervalech. Pro budoucí profesionální přípravu těchto studentů měly dané semináře zásadní význam.²⁴³ Tyto semináře byly také podnětem pro založení Seminaria Kondakoviana. Také kněžna Jašvilová a její dcera T. N. Rodzjanko, které se s Kondakovem seznámily v Praze roku 1922, byly přítomné soukromým semináriím. Věnovaly se zejména tématu ikon, přičemž kněžna jako malířka ikon brala s sebou na ukázkou nejen vlastní skici, ale také originály. Kondakov doma pravidelně přijímal také S. Bulgakova, s nímž diskutoval na téma dogmatiky sv. Sofie.²⁴⁴ Domácí semináře pokračovaly ještě v roce 1924, pravidelně navštěvovány kněžnou Jašvilovou a také otcem S. Bulgakovem. Pravidelně seminaria navštěvoval také S. Ja. Efron. Roku 1923 se Kondakov seznámil s A. P. Kalitinským²⁴⁵, který býval často přítomen domácím

---

²⁴⁰ Rodina Cranových hrála důležitou roli v působení Kondakova v Praze. Zejména bezplatné propůjčení bytové jednotky v paláci Schoenborn. Otec Ch. R. Crane (1858-1939), americký průmyslník, diplomat a mecenáš umění. Od roku 1901 se vídal s T. G. Masarykem, byl členem speciální mise prezidenta USA v Rusku roku 1917. Jeho starší syn R. Crane (1882–1938) byl prvním velvyslancem v Československu. Dcera Francis byla manželkou Jana Masaryka. John Crane (1899–1982) byl osobním tajemníkem T. G. Masaryka. Cranovi finančně pomáhali Seminarium Kondakovianu.

²⁴¹ Кызласова, И. Л., *История отечественной...*, op. cit., s 59.

²⁴² Chytil K., „Profesor dr. Nikodym Pavlovič Kondakov“, in: *Almanach České akademie věd a umění*, roč. XXXVI, Praha, 1926.

²⁴³ Кызласова, И. Л., *История отечественной...*, op. cit., s. 65.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 68.

²⁴⁵ A. P. Kalitinskij (1880–1946), archeolog, historik umění. Jeho přednášky v Rusku navštěvoval mj. V. Lazarev. Vyučoval také na Univerzitě Karlově.

seminářím. Také V. N. Losskij se účastnil semináře, ovšem Kondakov se o jeho referátech zmiňoval velmi kriticky.²⁴⁶

Roku 1923 započaly soukromé přednášky pro dceru T. G. Masaryka, Alici Masarykovou.

Nadaným žákem N. P. Kondakova byl v jeho pražském období již zmíněný N. M. Běljajev. Od roku 1922 žil v Praze, kde obdržel od československé vlády stipendium a začal studovat na filozofické fakultě Karlovy univerzity.²⁴⁷ Na univerzitě navštěvoval přednášky prof. Niderle, prof. Chytila a prof. Kondakova. Větší část výuky probíhala pod vedením posledně jmenovaného kantora. Nejenže Běljajev navštěvuje přednášky Kondakova na univerzitě a je přítomen domácím seminářům, ale ve studentském semináři připravuje referáty, za které je svým učitelem vysoce hodnocen. Témata referátů se týkala zejména ikon. Pod vedením N. P. Kondakova byl stanoven další směr vědecké práce Běljajeva.²⁴⁸ Běljajev byl také hlavní oporou Seminaria Kondakoviana, instituce, která vznikla po smrti N. P. Kondakova zásluhou jeho žáků.²⁴⁹ Stejně jako jeho učitel se také Běljajev věnoval pedagogické činnosti, zejména se studenty, kteří obdrželi stipendium od Seminaria. Byl výborným odborníkem a pedagogem. Jeho přednášky se týkaly zejména staroruského umění, srbských a makedonských památek.

Mnoho jeho děl věnovaných ikonám bylo publikováno ve sborníku *Seminarium Kondakovianum*. V prvním díle této ročenky věnované památce N. P. Kondakova vydal roku 1927 stať *Zvěstování. Nová památka řeckého ikonopisu* (Благовещение. Новый памятник греческой иконописи). Tato práce na sebe strhla pozornost vědecké společnosti. Datoval a popsal ikonu za pomoci ikonografické a stylistické analýzy. Ve třetím díle periodika v roce 1929 umístil svoji stať o analýze zázračné ikony *Znamení Bohorodičky* (Знамение Божией Матери Курской Коренной). Zároveň je v tomtéž sborníku článek o výstavách ruských ikon v Berlíně. Roku 1928 vydalo *Seminarium* sérii studií památek ikonopisu pod názvem *Zografika* (Зографика), jejímž redaktorem byl také Běljajev. Byly zde umístěny důležité studie Anisimova o Vladimírské ikoně

²⁴⁶ Кызласова, И. Л., *История отечественной...*, op. cit., s. 65.

²⁴⁷ O stipendiu pro Běljajeva a jiné ruské studenty svědčí dochované materiály v badatelně Ústavu dějin umění.

²⁴⁸ Острогорский, Г., „Н. М. Беляев“, in: *Seminarium Kondakovianum*, Praha 1931, díl 4., s. 253- 256.

²⁴⁹ O této instituci viz níže.

Matky Boží a studie A. N. Grabara o ikoně Lánského Krista. Byl také redaktorem *Ruské ikony*. Napsal vysvětlivky k jednotlivým reprodukcím ikon. Roku 1928 Akademie věd vydala práci N. P. Kondakova *Príspevky k dějinám středověkého umění a kultury* (Очерки и заметки по истории средневекового искусства и культуры). Redaktorem byl zvolen opět Běljajev. Od roku 1929 začaly systematické semináře se stipendisty, ruskými studenty. V letním semestru přednášel o starokřesťanském umění, tento cyklus zahrnoval historickou studii epochy vzniku křesťanství, údaje o křesťanské archeologii, rozbor památek starokřesťanského umění, současně i obecné informace o stylu a povaze církevního malířství. V zimním semestru přednášel Běljajev o N. P. Kondakovovi, přičemž se soustředil zejména na jeho tvorbu, která se týkala byzantologie a ikonografie. Běljajev se také účastnil vědeckých expedic, studoval fresky a mozaiky zejména v kláštorech Bulharska a Řecka. Roku 1930 se účastnil konference byzantologů v Aténách, kde přečetl svůj referát na téma restaurace starého ruského ikonopisu. Další jeho významná cesta vedla na Athos. Zde se věnoval výzkumu cenných athoských ikonopisných památek. Přednášel také pro širší veřejnost v Československu. Přijal pozvání Městského muzea v Plzni, kde s velkým úspěchem přednášel o starých ruských ikonách.

Významnými osobnostmi, které pokračovali v činnosti N. P. Kondakova, byli G. V. Vernadskij (první životopisec N. P. Kondakova), N. M. Běljajev, N. Je. Andrejev, A. P. Kalitinskij, N. P. Toll a M. A. Andrejeva. Tito Kondakovovi žáci zachovali a také rozšířili sféru vlivu jeho odkazu v Československu. Výukou ovlivnil pro oblast ikon kněžnu Jašvilovou, S. Bulgakova, J. Rejtlingerovou, K. M. Katkova, S. Ja. Efrona, N. O. Losského a T. N. Rodzjanko.

N. P. Kondakov pokračoval ve své dlouholeté práci nad *Ruskou ikonou* i v Praze. Nový materiál narůstal, objevovaly se totiž nově restaurované ikony a tudíž nové možnosti výzkumu. Kondakov vše sledoval s neobyčejnou pozorností, přepisoval a doplňoval jednotlivá místa knihy. S tím, jak se vyvíjely nové výzkumy, měnil se i vztah N. P. Kondakova k vlastním hodnocení jednotlivých památek a škol a znovu přepracovával celé kapitoly.²⁵⁰ Se zájmem sbíral vše, s čím se setkal v oblasti studia ikony v Rusku. Ovšem mnohé nové objevy ikon a práce na toto téma, které byly v Rusku vyhotoveny po roce dvacátém, vešly ve

²⁵⁰ Niederle, L., „Předmluva“, in: *Ruská ikona*, Praha 1931, s 7 – 8.

známost až po smrti N. P. Kondakova a nemohly se tudíž promítnout v textu *Ruské ikony*, což je důvodem některých mylných tvrzení v textu, kupříkladu datace ikon, které byly Nikodimu Pavloviči známy v nezrestaurované podobě, jsou v současné vědě považovány za mylné. Některé zrestaurované ikony, na které byl svými žáky upozorněn, již odmítl do knihy zařadit. Tvrdil, že je to již práce dalšího pokolení. *Ruská ikona* tak zůstala neukončena. Nepřetržité předělávání a doplňování textu, které bylo navíc ukončeno smrtí autora, se projevilo v charakteru díla, místy nesladěného a nedostatečně redaktorovaného.

Z uvedeného vyplývá, že Kondakov svou pedegaogickou činností popularizoval ruskou ikonu pro širší ruskou i českou veřejnost.

2. Seminarium Kondakovianum (1925–1952)

Název této instituce je spjat se jménem Nikodima Pavloviče Kondakova nikoli náhodou. Kondakov měl narozdíl od jiných emigrantů v Praze zvláštní postavení. Prof. Lubor Niederle se o tom vyjádřil následovně: „*Měli jsme N. P. Kondakova rádi pro jeho zlaté ruské srdce a díky jeho sympatiím k Čechům, které v něm v šedesátých letech probudil Bodjanskij při jejich vzájemných setkáních s Palackým v Praze. Je nutno ještě zmínit naše nadšení, které v nás vzbuzovaly jeho hluboké znalosti (...)*“

Díky tomuto svému postavení, erudici a také vstřícnosti pomohl N. P. Kondakov mladší generaci, tj. N. M. Běljajevovi²⁵¹, N. P. Tollovi a D. A. Rasovskému, k formování jejich vědecké dráhy. Všichni jmenovaní studovali na Karlově univerzitě, obdrželi stipendium a byli přítomni domácím seminářům. Kolem něj se během jeho pražského období shromáždili mnozí významní vědci jako kupříkladu G. V. Vernadskij, A. P. Kalitinskij.

Během posledních let jeho života, v souvislosti s vyučováním na Karlově univerzitě, se kolem něj utvořil kroužek žáků, kteří se snažili detailněji zpracovat otázky, kterých se Kondakov během svých přednášek dotýkal. Kondakov věnoval mnoho ze svého času na podporu badatelské činnosti svých žáků

Po Kondakově smrti se účastníci přednášek rozhodli neukončit tyto vědecké besedy a naopak pokračovat ve svých výzkumech. A tak pod vedením Kondakova vznikl v Praze seminář odborníků, kteří se zajímali o byzantské a staroruské umění. Jeho činnost pokračovala i po smrti Kondakova roku 1924. V dubnu roku 1925 vzniklo Seminarium Kondakovianum a bylo pokračováním tohoto semináře, který poskytl ruským a jiným badatelům organizační základnu pro jejich vědeckou činnost.

Události roku 1917 změnily ruskou společnost a výjimku netvořila ani ruská věda. Část vědců zemřela v průběhu revoluce, část zůstala v Rusku, část byla nucena emigrovat. Mnoho vědců vytvořilo asociace či instituty. Při vši rozdílnosti v povaze těchto organizací, zůstávaly některé shodné rysy. Pravidlem bylo, že měly lokální charakter a jejich cílem bylo organizovat práci vědců, kteří žili v dané zemi. Takové organizace neměly mnoho kontaktů se sovětským

---

²⁵¹ O tomto faktu vypovídá také dokumentace, která se v současné době nachází v Archivu dějin umění. Archivy v ČR.

Ruskem, byly většinou čistě emigrantské. Seminarium Kondakovianum představovalo opak. V archivu Seminaria jsou dopisy z mnoha zemí, kde působila nevelká skupina ruských vědců. V archivu jsou také uchovávány dopisy přibližně se 120 adresáty ze sovětského Ruska, například korespondence s S. A. Žebeljovem, dále také s různými instituty a muzei. Mnoho dochované korespondence je s předními historiky, zabývajícími se středověkou kulturou a uměním Byzance. Všichni tito lidé se spojili při psaní ročenky Seminarium Kondakovianum.²⁵²

Členy kroužku byli M. A. Andrejeva, N. M. Běljajev, N. M. Vernadskij, A. P. Kalitinskij, L. P. Kondrackaja, V. P. Losskij, T. N. Rodzianko, D. A. Rassovskij, N. V. Toll a N. G. Jašvilová. Výuku v semináři vedli prof. G. V. Vernadskij a A. P. Kalitinskij. Kromě výše jmenovaných byli schůzím přítomni též S. K. Tereščenko, prof. A. V. Florovskij a Dr. F. Fettich. Především díky N. M. Běljajevovi byly navázány vědecké kontakty s významnými zahraničními institucemi.

Základním úkolem Seminaria bylo zachování tradic ruské vědy, zejména pak byzantologie, v podmínkách emigrace a podle možností i její rozvoj, a to v intencích vědeckého profilu N. P. Kondakova. Tohoto cíle mělo být dosaženo jednak systematickým zachycením pozůstalosti N. P. Kondakova včetně korespondence, dále publikací jeho děl, podporou a uveřejněním prací jiných pracovníků v oborech, na něž se vztahovala vědecká činnost N. P. Kondakova a další rozvoj vědecké tradice, přednáškami, stipendii, vydáváním a subvencováním vědeckých prací.²⁵³ To se projevilo jak v tématu výzkumů, tak i v metodice práce. Je jasné, že tematice práce a v použití metod zpracování materiálu Seminarium rozvíjelo tradice svého duchovního učitele N. P. Kondakova. Autoři zprávy o činnosti Seminaria za první rok jeho existence určili tento směr jako studium archeologie a byzantologie. Bližší seznámení s pracemi Kondakova a jeho

---

²⁵² Blíže o Seminarium viz: Hrochová V., „Les études byzantines en Tchécoslovaquie“, in: *Balkan Studies*, 1972/13; Skálová, Z., „Das Prager Seminarium Kondakovianum, spater das Archäologische Kondakov-Institut und sein Archiv (1925-1952)“, in: *Thousand Year Heritage of Christian Art in Russia.*, Slavica Gandensia. Gent, 1991; „The Kondakov Seminar and Institut“, in: *Revue Canadienne des Slavistes*, 1974; Hrochová, V., „Das Institut N. P. Kondakov und Ivan Dujčev“, in: *Studies on the Slavo-Byzantine and West-european Middle Ages*. In memoriam Ivan Dujčev, 1988; Аксенова Е. П., „Институт им. Н. П. Кондакова попытки реанимации (по материалам А. В. Флоровского)“, in: *Славяноведение*, 1993/4.

²⁵³ Roháček J., Jančárková J., „Kondakovův ústav-vědecké pracoviště ruské emigrace v Praze a jeho dědictví“, in: *Exil v Praze a Československu 1918-1938*. Katalog výstavy, Praha 2005, s. 36.

následovníků v Seminariu však ukazuje, že pod slovem „archeologie“ se myslí okruh témat, které by bylo možné přesněji nazvat „křesťanskými památkami“ nebo „křesťanskou archeologií“. Termín byzantologie by měl spíše znít „byzantské církevní malířství“. Seminarium Kondakovianum tak představovalo skupinu badatelů sjednocených přesně formulovanými badatelskými principy, v jejichž základu byla osobnost N. P. Kondakova.

Výsledky namáhavého úsilí představovaly slávu Seminaria ve vědeckých a kulturních kruzích Evropy i Ameriky. Pro publikační činnost bylo charakteristické to, že každý autor byl uznávaný odborník, měl vlastní metodu a svůj přístup k dané problematice, která částečně vyplývala z odkazu N. P. Kondakova. Samostatnou kapitolu představuje vysoký grafický a polygrafický standard zpracování publikací.

Pravidelný sborník vydávaný každoročně až do roku 1941 pod názvem *Seminarium Kondakovianum* (celkem 11 svazků), se okamžitě zařadil mezi nejlepší periodika a neztratil svou cenu dodnes. Dohromady však vyšlo 12 svazků – první „nultý“ vyšel již roku 1926 pod názvem *Sborník statí věnovaných N. P. Kondakovovi* (Сборник статей памяти Н. П. Кондакова).²⁵⁴ Kromě ročenky byly založeny dvě knižní řady – Skythika a Zografika (v této řadě vycházely studie s ikonografickou tematikou).²⁵⁵

Schůze Seminaria započaly roku 1925. Zpočátku se rozvíjela především přednášková činnost, která měla na jedné straně rozvíjet vědeckou práci členů ústavu, na straně druhé seznamovat členy s nejnovější literaturou a stavem oborového bádání vůbec. Pravidelná setkání seminaria získala, stejně jako přednášky Kondakova, široký záběr a účastnila se jich i veřejnost. Z významných posluchačů lze jmenovat K. Schwarzenberga a J. Myslivce, což se odrazilo na jejich práci v oblasti výzkumu ikon.

K. Schwarzenberg znal díky svému pobytu v ikonopisné dílně velmi detailně malbu ikon. V roce 1957 vyšla ve Vídni kniha knížete Karla Schwarzenberga *Adler und Drache der Weltherrschafts gedanke*. Hned za titulní stranou je uvedeno: *Dem Adenken von N. P. Kondakov*. Zajímavé je, že dílo Karla Schwarzenberga pamatuje na jméno Kondakova, ačkoli v té době již bylo jméno

²⁵⁴ *Сборник статей памяти Н. П. Кондакова. Археология. История искусства. Византиноведение*, Praha 1926.

²⁵⁵ Publikace Seminaria vycházely v počtu – periodika 450 exemplářů, přílohy k nim 300 exemplářů.

Kondakova v Rusku zapomínáno, zejména v oblasti ikon. J. Myslivec věnoval mnoho prací ruské ikoně. V problematice ikon byl jedním z nejrespektovanějších českých odborníků.

Na setkáních členů se projednávaly referáty jednak spojené s vědeckou činností členů Seminaria, jednak seznámení členů semináře s novinkami z vědecké oblasti. Předmětem práce Seminaria byla především archeologie a byzantologie. V průběhu roku se uskutečnilo 15 setkání.

V roce 1924 se při příležitosti osmdesátých narozenin N. P. Kondakova Ministerstvo zahraničních věcí Československé republiky, které bylo pověřeno péčí o ruské emigranty, rozhodlo vydat *Ruskou ikonu*, což autora velmi potěšilo. Realizace tohoto rozhodnutí se ale Kondakov nedožil. Text rukopisu tvořil dva díly, do kterých byla začleněna dvě alba s barevnými reprodukcemi ruských ikon.

V roce 1927 byl rukopis Ruské ikony předán Seminariu Kondakovianu. V témž roce Seminarium přistoupilo k tisku první kolekce barevných reprodukcí ruských ikon, které původně do textu nepatřily. V roce 1929 byla vydána kolekce druhá, zobrazující hlavní část ilustrovaného materiálu nashromážděného Nikodimem Pavlovičem. Obě kolekce byly vydány společně s krátkým textem N. M. Běljajeva. Běljajev byl hlavním redaktorem, zamýšlel napsat vysvětlující úvod, kde by zmínil nové objevy v oblasti výzkumu ruských ikon, k tomu z důvodu jeho tragické smrti nedošlo. Byl publikován pouze přehled prací o historii ruské ikony. Vydavatelé se snažili o zachování textu v podobě, jak ji vytvořil N. P. Kondakov.

Kniha byla vydána v Praze v letech 1928–1932, úplný text Ruské ikony (dva díly, současně také dva díly ilustrací) v ruštině i francouzštině s finanční pomocí kanceláře prezidenta republiky T. G. Masaryka a Charlese Crana. Zkrácený text Ruské ikony byl vydán po autorově smrti s finančním přispěním Johna Crana²⁵⁶ v anglickém překladu jeho žáka A. Minnse v Oxfordu.

Mnoho z Kondakovova textu zůstalo bez kontroly ze strany redakce. Je třeba zmínit, že ačkoli se může *Ruská ikona* jevit jako zastaralé dílo, nelze ji upřít jistou hodnotu, která je především v množství nashromážděných informací o ruské ikoně. Tři stovky exemplářů lze označit za bibliografickou vzácnost.

---

²⁵⁶ Crane, J., „The Russian Icon by Nikodim Pavlovich Kondakov“, in: *Fellow of the Russian Academy of Sciences*, translated by Ellis H. Minns, Litt. D.F.B.A., Fellow of Pembroke College, Cambridge, Oxford: Clarendon Press, 1927.

Dodnes tato kniha zůstává pro zahraniční badatele hlavním zdrojem informací o ruské ikoně.²⁵⁷ Nejpřesněji lze vyjádřit hodnocení knihy přímo jejími vydavateli, tedy že její význam spočívá především v tom, že se autorova výjimečná znalost značného množství památek ruské ikonografie snoubí s rozsáhlými znalostmi byzantského a středověkého umění.

Každá kapitola je samostatným výzkumem v oblasti výzkumu ikon. Kondakov vysoce hodnotí ruský ikonopis, přičemž jej přirovnává k ranému středověkému umění Evropy. Narozdíl od nadšených umělců, kteří viděli v ikoně čisté umění či svobodu idealismu, Kondakov prokázal nutnost přísně vědeckého vztahu k ruské ikoně a její studium za pomoci ikonografické metody.

Osobitost ruské ikony vidí autor v její podřízenosti řeckému vzoru a zpracování tohoto vzoru ruskými ikonopisci. Záslouhou toho lze hovořit o vytvoření škol ruského ikonopisu a také o vzniku vlastního ruského stylu. Další osobitostí dle Kondakova je jisté tíhnutí ruského ikonopisu k renesančnímu umění, v souvislosti s řecko-italskými vzory 14.–16. století. První tvrzení nyní tvoří základ ruské vědy o staroruském umění, druhé bylo zavrhnuto. Kondakov mnohdy nerozlišoval mezi termíny styl, epocha, způsob, škola, a písmo. Ve staroruském umění 11.–12. století vyčlenil dva styly – cařihradský a řecko-východní. Díky malému množství řeckých vzorů se tyto dva styly mnohdy mísily a tvořily rozmanitost místních stylů. Ve 14. století na starém řeckém základě, pod vlivem italských vzorů, byl Rubljovem vypracován první ikonopisný styl. Další omyl byl stanoven na základě suzdalského ikonopisu a v pracech Dionisije. Nová umělecká epocha začala koncem 16. století a počátkem 17. století a je často spojována se stroganovskými mistry a carskými ikonopisci. Zásluha vědce je především v tom, že odhalil tvorbu Andreje Rubljova, právě díky objevené ikoně Trojice, kterou považoval hned zpočátku za jeho dílo. Kondakov popsal vývoj ikonopisu obecně, nikoli pouze ruského. V současné době se mnoho vědců, kteří se věnují problematice ikon obrací k *Ruské ikoně* N. P. Kondakova. Západní věda, pro kterou v 19. století byla ruská ikona jakousi „horribles colorriages“, z ní vychází.

---

²⁵⁷ Щенникова, Л. А., „Русская икона Никодима Павловича Кондакова“, in: *Санкт-Петербургский фонд культуры. Программа „Храм“*. Сб. Материалов, Sankt-Peterburg, 1994, s. 152.

Album barevných reprodukcí zahrnuje mnoho vzácných ikon, technicky zpracovaných na vysoké úrovni. V albu barevných reprodukcí lze nalézt mezi barevnými ilustracemi ikony archanděla Michaela, datované 18. stoletím, dále Matku Boží jeruzalémskou, smolenskou a koněveckou. Ikony Borise a Gleba, které Kondakov zařadil do 14. století, a také řadu ikon z 15. století. Deésis připisovaný Rubljovovi, několik stroganovských ikon apod. Vydání daného alba bylo novou etapou ve fixaci uměleckého dědictví ruské ikony.²⁵⁸

N. P. Kondakov dokázal nadchnout mladou generaci pro studium ikon natolik, že se jim později intenzivně věnovali, a to jak teoreticky (v publikacích Seminaria), tak v samotné ikonomalbě. Jednalo se nejen o specialisty na danou oblast, nýbrž i o laiky. Konaly se výstavy ikon a také se do roku 1945 tiskly barevné reprodukcce ikon. Po nich byla velká poptávka, nejen v Evropě.

Ústav postupně také nashromáždil hodnotnou sbírku ikon. Přímo v Kondakovově institutu byla stálá výstava starožitností (ikony, mince, koptské tkaniny aj.) a knihovna přístupná každému, kdo měl o kulturu Rusi a Byzance zájem.²⁵⁹ Mezi návštěvníky, zajímající se o ikony a barevné reprodukcce ikon vydané institutem, byli též významní malíři ikon.

Další ze zásluh Seminaria, tedy žáků N. P. Kondakova, představuje výstavní činnost této instituce, na níž bylo umění ruského středověku představeno české veřejnosti. Soubor ikon bývalého Kondakovova institutu vznikl relativně nedávno a za značně pohnutých okolností. Ikony, které se staly jeho součástí, byly většinou institutu darovány, odkázány nebo v něm prostě deponovány ruskými emigranty žijícími v Praze. I když se ve sbírce nacházejí také nepříliš hodnotné ikony z 19. století, její jádro spočívá v souboru několika prvotřídních ikon ze soukromé sbírky kupce I. T. Soldatěnkova, moskevského sběratele ikon z řad staroobřadníků.

Dne 23. dubna roku 1932 se konala v Topičově salonu výstava ikon Institutu N. P. Kondakova, která seznámila s ikonovým malířstvím širokou veřejnost. Praha tak měla možnost poprvé spatřit výstavu ruské ikony. Dohromady zde bylo umístěno půldruhého sta exemplářů. Na přípravě této výstavy pod protektorátem L. Niederle podíleli prof. Okuněv a také kněžna

²⁵⁸ Савицкая Э. Н., „Справка об институте“, in: *Мир Кондакова.*, op. cit., s. 211.

²⁵⁹ V současné době je knihovna N. P. Kondakova umístěna v Jenštejně.

Jašvilová.²⁶⁰ Následující výstava ikon ze sbírky Institutu konaná pod záštitou Slovanského ústavu roku 1948 v Praze měla velký úspěch. Navštívil ji i pražský arcibiskup, který se zájmem vyslechl přednášku N. L. Okuněva o ruských ikonách. Další výstavy východokřesťanských ikon se konaly roku 1970, 1972 a 1974, připravila je Národní galerie v Praze, jednalo se o ikony Institutu Kondakova z 15.–17. století.

Roku 1995 se konala konference v Praze, nazvaná Simposium Kondakovianum jejíž součástí byla výstava 45 nejhodnotnějších ikon.

V současnosti se v Čechách nachází Seminaria 84 ikon Seminaria. Některé z těchto ikon jsou vystaveny v Národní galerii v expozici Památky starého evropského malířství. Ikony jsou v dobrém stavu a opatrovány v dobrých podmínkách.²⁶¹

Po smrti N. P. Kondakova v roce 1925 můžeme mluvit jednak o jeho vědeckém dědictví, ale také o dědictví v duchovním smyslu vyplývající z jeho pobytu v Čechách. K tomu lze přiřadit vydavatelskou činnost jeho žáků, ctitelů a pokračovatelů v díle vynikajícího vědce. Jak dalece se povedlo Institutu pokračovat ve výzkumu ikon započatém Kondakovem můžeme soudit podle publikací knih o ikonách. Zájem o ruskou ikonu se díky činnosti Seminaria probudil i v Československu.

---

²⁶⁰ Кызласова, И. Л., „Из истории семинария им. Н. П. Кондакова: Княгиня Наталья Григорьевна Яшвилъ“, in: *Мир Кондакова*, op. cit., s. 227.

²⁶¹ Melnikov, E., „Úvodní stat“, in: *Ze sbírek bývalého Kondakovova institutu: Ikony, koptské textilie*, op. cit., s. 4.

Závěr

V diplomové práci byly na základě provedeného výzkumu zahrnujícího zpracování sekundární literatury a také na základě analýzy četných archivních pramenů specifikovány a popsány druhy činnosti, vztahující se k široké oblasti studia ikon a zhodnocen přínos představitele ruské medievistiky N. P. Kondakova (1844 – 1925). Tato oblast je jednou z mnoha, ve které N. P. Kondakov během celého svého života aktivně působil.

V úvodu předkládané práce jsme si kladli za cíl „konkretizovat přínos N. P. Kondakova k výzkumu ikon, a to na základě rozboru jeho činnosti pedagogické, publikační, organizační a popisu činnosti badatelské a prokázat jeho vliv na další generace ruských i českých badatelů i na kulturní veřejnost v Rusku a Československu“ a zároveň také definovat Kondakovův „přínos v oblasti uměnovědné teorie a metodologie“. Ve shodě s vytyčenými cíli budou jednotlivé závěry, k nimž jsme dospěli, popsány níže v pořadí podle kapitol, jak jsou řazeny v diplomové práci.

Svou pedagogickou činností navazoval N. P. Kondakov na svého učitele F. I. Buslajeva, jehož znalosti i odborné postupy dále rozpracovával a zdokonaloval spolu se svými žáky, kterým touto cestou předával výsledky svého bádání. Jinými slovy, Buslajev položil vědecký základ pro další výzkum byzantského a staroruského umění, ovšem na řekněme zásadní úrovni danou problematiku rozvinul až Kondakov a posléze jeho žáci. Z metodologického hlediska byl popsán vznik tzv. ikonografické metody a její konkrétní aplikace ve vědeckém diskurzu Kondakovovy tvorby. Zvláště bylo upozorněno na konstitutivní prvek této metodologie pro formování vědeckého úzu dané epochy a její ustavující funkci pro generaci Kondakovových nástupců, zejména S. A. Žebeljova, D. V. Ajnalova a A. I. Anisimova.

Především díky výzkumům památek různých dosud neprobádaných regionů profesora Kondakova byla do vědy uvedena celá řada památek ikonopisu, které byly do té doby neznámé, či nesprávně hodnocené. Na svých cestách analyzoval do té doby neznámý materiál, z něž později vycházelo mnoho ruských i světových badatelů v oblasti staroruského a byzantského umění. Kondakov výrazně přispěl k vývoji cestopisu v jeho vědecko populární podobě, čímž vzbudil zájem o ikony i u široké veřejnosti. Lze tvrdit, že zásluhou srozumitelnosti

Kondakovových děl došlo k popularizaci ikon. Svými publikacemi obrátil pozornost současníků na regionální památky, vzbudil zájem o cestování na pravoslavný Východ a jeho vědecký výzkum.

Přínos Kondakova pro výzkum ikon v oblasti kulturně-organizační spočíval zejména v jeho aktivitách ve Výboru a muzeích. Zpřístupňoval veřejnosti památky staroruského umění. Aktivně se zasazoval o výkupy cenných kusů do muzejních sbírek, ověřoval jejich pravost a původ. Svou osvětovou činností na tomto poli se zasadil o obrození zájmu o ikony a také o záchranu mnohých, již zapomenutých skvostů umění. N. P. Kondakov byl klíčovou osobností pro zachování tradičního způsobu malby ikon a pozvednutí umělecké úrovně ruských ikon, pro záchranu ikonopisectví se zasadil o založení stejnojmenného výboru. V muzeích se podílel na založení samostatných oddělení s expozicemi ikon, také na jejich vnější podobě (uspořádání) a významně pozvedl jejich úroveň. Kondakov tímto představil veřejnosti veškeré ikony, které se v Rusku nacházely.

Prof. Kondakov našel v Československu azyl, a to v rámci emigrační vlny po roce 1917. Zasluhou Kondakova je především pedagogické působení na novou generaci badatelů, která dále rozvíjela jeho myšlenky. Kondakovovo působení v Československu způsobilo výrazný rozvoj byzantologie a zájem o ruskou ikonu na počátku 20. století u nás. Československo tak nese duchovní odkaz Kondakova zejména v byzantologii a historii umění, česká společnost zásluhou pokračovatelů Kondakova získala sbírku ikon v Národní galerii, literární pozůstalost uloženou v Památníku národního písemnictví, unikátní výtisky Kondakovových děl umístěných ve Slovanské knihovně. Seminarium jako nositel tohoto odkazu je dodnes předmětem zájmu odborné veřejnosti.

Kondakov obohatil jak ruskou tak i světovou vědu zpracováním tří důležitých témat:

- 1) staroruského umění
- 2) byzantského umění
- 3) východokřesťanského umění a jeho místem v historii

byzantského a staroruského.

Tato tři témata byla chápána jím i jeho žáky poměrně široce.²⁶²

---

²⁶² Пашуто, В. Т., *Русские историки эмигранты в Европе*, Москва 1992, s. 33.

Oblast staroruského a byzantského umění lze pokládat za založenou a vědecky zpracovanou právě Kondakovem.²⁶³ Do té doby bylo byzantské umění opomíjeno. Kondakov byl prvním kdo prokázal význam a kontinuální vazbu slovanských památek v jejich společném celku. Svou činností stanovil směr k jejich dalšímu zpracování, přičemž je vpravil do prostředí společné kultury jak východní Evropy, tak i Evropy západní. Západní věda dospěla jeho zásluhou k závěru, že mnohé otázky nemohou být zodpovězeny bez účasti ruské archeologie.²⁶⁴

Dle Kondakova byla Byzance středem všech cest historie umění 6.-12. století, převzala dědictví antické kultury, dříve nežli ostatní evropské státy. Dříve nežli Kondakov vydal svá díla, mnoho vědců vidělo v byzantském umění po Justiniánovi mrtvé umění. Kondakov viděl v byzantském umění hodnotu nejen v jeho rané, ale i v jeho pozdní fázi tedy v 11-12. století viděl doslova rozkvět.²⁶⁵ Byzantologie se odštěpila od historie a byla samostatnou vědní disciplínou. Do té doby se západní věda nemohla pochlubit žádnou prací, která by podávala alespoň v hrubých rysech představu o byzantském umění. Jakákoli charakteristika tohoto umění byla terra incognita. Obrovská znalost byzantského umění dovolila N. P. Kondakovovi určit kořeny staroruského umění a postavit jeho studium na historický základ. Kondakov tvrdil, že ruské církevní umění bylo pouze jednou větví řeckého a částečně řecko-východního.

Kondakov byl prvním vědcem, který otevřel byzantské umění pro světovou vědu, čímž zároveň poukázal na vedoucí postavení ruské vědy v oboru byzantologie.

Lze konstatovat, že jako vědec a pedagog ovlivnil zejména vědeckou a odbornou veřejnost byzantologů i kunsthistoriků a inspiroval pro tuto oblast nejen vědecké pracovníky či odborníky, ale také umělce, teology apod. Svým působením ve výborech, muzeích a jiných kulturních organizacích podnítil zájem o ikony širší a laické veřejnosti. Kondakov také zapůsobil na významné osobnosti své doby, kupř. na státní činitele a literáty.

---

²⁶³ *Никодим Павловичъ Кондаковъ 1844–1924*, op. cit., s. 46.

²⁶⁴ *Тамтѣж*, s. 73.

²⁶⁵ Вернадский, Г. В., *О значении научной деятельности...*, op. cit., s. 8.

Činnost N. P. Kondakova byla natolik široká, že zasáhla mnoho oblastí, čímž oslovila více odborníků. Za svůj vědecký přínos byl zvolen členem Ruské, České a Srbské akademie věd.

Abstrakt

Diplomová práce je věnována působení významného byzantologa, kunsthistorika a archeologa Nikodima Pavloviče Kondakova (1844–1925).

V předkládané práci jsme si kladli za cíl konkretizovat přínos N. P. Kondakova k výzkumu ikon, a to na základě rozboru jeho činnosti pedagogické, publikační, organizační a zároveň také popisu činnosti badatelské, a prokázat jeho vliv na další generace ruských i českých badatelů i na kulturní veřejnost v Rusku a Československu. Přínos v oblasti uměnovědné teorie a metodologie byl rozebrán především na základě jeho publikační a pedagogické činnosti, prakticky zohlednil působení N. P. Kondakova v kulturních institucích obou zemí.

Diplomová práce byla rozdělena do dvou částí. První část je věnována působení N. P. Kondakova v Rusku a je rozdělena na jeho pedagogické působení na ruských univerzitách, vědecké expedice a kulturně-organizační činnost. Druhá část se věnuje jeho působení a odkazu v Československu, a to zejména jeho přednáškové činnosti a vzniku Seminaria Kondakoviana.

Svou pedagogickou činností navazoval N. P. Kondakov na svého učitele F. I. Buslajeva, jehož znalosti i odborné postupy dále rozpracovával a zdokonaloval spolu se svými žáky, kterým touto cestou předával výsledky svého bádání. Z metodologického hlediska byl popsán vznik tzv. ikonografické metody a její konkrétní aplikace ve vědeckém diskurzu Kondakovovy tvorby. Zvláště bylo upozorněno na konstitutivní prvek této metodologie pro formování vědeckého úzu dané epochy a její ustavující funkci pro generaci Kondakovových nástupců, zejména S. A. Žebeljov, D. V. Ajnalov a A. I. Anisimov.

Především díky výzkumům památek různých dosud neprobádaných regionů profesora Kondakova byla do vědy uvedena celá řada památek ikonopisu, které byly do té doby neznámé, či nesprávně hodnocené. Přínos Kondakova pro výzkum ikon v oblasti kulturně-organizační spočíval zejména v jeho aktivitách ve Výboru a muzeích. N. P. Kondakov byl klíčovou osobností pro zachování tradičního způsobu malby ikon a pozvednutí umělecké úrovně ruských ikon, pro záchranu ikonopisectví se zasadil o založení stejnojmenného výboru. Kondakovovo působení v Československu způsobilo výrazný rozvoj byzantologie a zájem o ruskou ikonu na počátku 20. století u nás.

Zásluhou N. P. Kondakova se byzantologie (zejména studium byzantského umění) a studium ruské středověké kultury etablovaly jako samostatné vědní obory, a to nejen v Rusku, ale i ve světě.

Seznam použité literatury

Monografie, články

Агеносов, В. В., *Литература русского зарубежья*, Москва 1998.

Бенешевич, В. Н., *Памятники Синая археологические и палеографические*, Ленинград 1925.

Буркин Н. Г., *Монастыри в России*, Москва 1931.

Буслова, Д. С. *Эрмитаж*, Санкт-Петербург 1992.

Вернадский, Г. В., *О значении научной деятельности Н.П. Кондакова*, Прага 1924.

Вздорнов, Г. И., *История открытия и изучения русской средневековой живописи XIX век*, Москва 1986.

Вздорнов, Г. И., *Реставрация и наука*, Москва 2006.

Галкер Я. А., *Одеський художній музей*, Київ, 1986.

Кондаков, Н. П., *Путешествие на Синай в 1881 г.*, Одесса 1882.

Кондаков Н. П., *Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии*, Санкт-Петербург 1890.

Кондаков, Н. П., *Воспоминания и думы*, Прага 1927.

Кондаков, Н. П., *Памятники христианского искусства на Афоне*, Санкт-Петербург 1909.

Кондаков Н. П., *Русская икона*, Прага 1928. Т. I.

Кондаков Н. П., *Русская икона*, Прага 1929. Т. II.

Кондаков Н. П., *Русская икона*, Прага 1931. Т. III.

Кондаков Н. П., *Русская икона*, Прага 1933. Т. IV.

Кондаков, Н. П., *Иконы синайской и афонской коллекций преосв. Порфирия*, Санкт-Петербург 1902.

- Кондаков, Н. П.: *Путешествие на Синай в 1881 году. Из путевых впечатлений. Древности Синайского монастыря*, Одесса 1882.
- Кондаков, Н. П., *Лицевой иконописный подлинник. Иконография Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа*, Санкт-Петербург 1905.
- Кондаков, Н.П., *Археологическое путешествие по Сирии и Палестине*, Санкт-Петербург 1904.
- Кондаков, Н. П., *Македония. Археологическое путешествие*, Санкт Петербург 1909.
- Кондаков, Н. П., *Византийские церкви и памятники Константинополя*, Одесса 1887.
- Кондаков, Н. П., *Иконография Богоматери. Связи греческой и русской иконописи с итальянской живописью раннего Возрождения*, Санкт-Петербург 1911.
- Кондаков, Н. П., *Иконография Богоматери*, т. 1, Санкт-Петербург., 1914.
- Кондаков, Н.П., *Иконография Богоматери*, т. 2, Санкт-Петербург 1915.
- Кондаков, Н. П., *Очерки и заметки по истории средневекового искусства и культуры*, Прага 1929.
- Кызласова, И. Л., *История изучения византийского и древнерусского искусства в России*, Москва, 1985.
- Кызласова, И. Л., *Александр Иванович Анисимов (1877–1937)*, Москва 2000.
- Кызласова, И. Л., *История отечественной науки об искусстве Византии и Древней Руси 1920-1930 годы, по материалам архивов*, Москва 2000.
- Кызласова, И. Л., *Очерки истории изучения византийского и древнерусского искусства*, Москва 1999.
- Кызласова, И. Л., *Русская икона XIV-XVI веков*, Ленинград 1988.
- Лабенский, Ф. И., *Эрмитажная галерея/Description de la Galerie de l'Hermitage*, Санкт-Петербург 1809.
- Лазарев, В. Н., *Русская иконопись*, Москва 1983.
- Лазарев, В. Н., *История византийской живописи*, Москва 1947.
- Лазарев, В. Н., *Никодим Павлович Кондаков*, Москва 1925.
- Левахин, В., *Икона в русской художественной литературе*, Москва 2002.

- Лидов, А. М., *Византийские иконы Синая*, Москва 1999.
- Моргунов, Н. С., *Третьяковская галерея*, Санкт-Петербург 1923.
- Палиурос, А., *Святой синайский монастырь*, Глика Нера 1997.
- Пашуто, В. Т., *Русские историки эмигранты в Европе*, Москва 1992.
- Покровский, Ф. И., *Академик Никодим Павлович Кондаков*, Санкт-Петербург 1911.
- Редин, Е. К., *Профессор Никодим Павлович Кондаков*, Санкт-Петербург 1896.
- Росов, В. А., *Семинариум Кондаковианум, хроника реорганизации в письмах 1929 - 1932*, Санкт-Петербург 1999.
- Тарасов, О. Ю., *Икона и благочестие. Очерки иконного дела в императорской России*, Москва 1955.
- Трубецкой, Е. Н., *Три очерка о русской иконе*, Paris 1965.
- Успенский, Л. А., *Богословие иконы*, Москва 1996.
- Шалина И., Турцова Н., Плешанова, Лихачева Л., *Русские древности, краткий иллюстрированный каталог выставки*, Ленинград 1988.
- Шапиро, Ю. Г., *Эрмитаж, путеводитель по выставкам и залам*, Ленинград 1989.
- Цеханская, К. В., *Иконопочитание в русской традиционной культуре*, Москва 2004.
- Юрженко, О., Першина, З., Вязовский, Г., *Одескому университету-сто років*, Одеса 1965.
- Архивы русских византинистов в Санкт-Петербурге*, под редакцией И. М. Медведева, Санкт-Петербург 1995.
- Вестник русского христианского движения*, № 186, редак. Н. Струве, Париж 2003.
- Византия и Русь*, отв. редактор К. Г. Вагнер, Москва 1989.
- Императорский Эрмитаж, указатель отделений средних веков и эпохи Возрождения*, сост. Н. П. Кондаков, Санкт-Петербург 1891.
- Императорский Санкт-Петербургский университет в течение первых пятидесяти лет его существования*, составитель В. В. Григоревич, Санкт-Петербург 1870.

Исторический музей-энциклопедия отечественной истории и культуры, редактор В. Л. Егоров, Москва 1995.

Ленинградский университет в воспоминаниях современников, под редакцией В. В. Мавродина, Ленинград 1963.

Монастырь Св. Екатерины, Синай, Реставрация мозаики Преображения Господня, Рим 2006.

Мир русской византистики. Материалы архивов Санкт-Петербурга, Отв. Ред. И. П. Медведева, Санкт-Петербург 2004.

Мир Кондакова, Сост. И. Л. Кызласова, Москва 2004.

Никодим Павлович Кондаков 1844-1925 к 150-ти летию со дня рождения, Личность, научное наследие, архив, издатель Й. Киблицкий, Санкт-Петербург 2001.

Никодим Павлович Кондаковъ 1844–1924, К восьмидесятилетию со дня рождения, под руководством проф. Е. А. Ляцкого, Прага 1924.

Одесский археологический музей АН УССР, под редакцией Г. А. Дзис-Райко, Киев 1983.

Отчет о состоянии и деятельности Императорского Санкт-Петербургского университета за 1907 год, под редакцией В. А. Стеклова, Санкт-Петербург 1908.

Очерки по истории Ленинградского университета, Ленинград 1976.

Русский музей, каталог, художественный отдел, Петроград 1917.

Эрмитаж, история и современность, под редакцией В. А. Сулова, Москва 1995

Кызласова, И. Л., „Н. П. Кондаков и его „Синайский альбом“ in: *Санкт-Петербургский фонд культуры. Программа „Храм“*. Сб. материалов. Санкт-Петербург, 1994. Ч. 2. Вып. 5., s. 37-43.

Кызласова, И. Л., „Иконография Никиты и Иоанна Новгородских в XVI в. и взгляды Н. П. Кондакова на происхождение икон русских святых“, in: *Санкт-Петербургский фонд культуры. Программа „Храм“*. Сб. материалов. Санкт-Петербург, 1994. Ч. 2. Вып. 5., s. 105–120.

Кызласова, И. Л.: „Русская икона“ Никодима Павловича Кондакова“, in: *Санкт-Петербургский фонд культуры. Программа „Храм“*. Сб. материалов. Санкт-Петербург, 1994. Ч. 2. Вып. 5., s. 69–82.

Кызласова, И. Л., „Забытая традиция в преподавании истории искусства: Из опыта Ф.И. Буслаева и Н.П. Кондакова“, in: *Санкт-Петербургский фонд*

культуры. Программа „Храм“. Сб. материалов. Санкт-Петербург, 1994. Ч.2.Вып. 5., s. 69–82.

Кызласова, И. Л., „Коллекция икон М. П. Погодина в Гос. Русском музее“, in: *Санкт-Петербургский фонд культуры. Программа „Храм“*. Сб. материалов. Санкт-Петербург, 1994. Ч.2.Вып. 5., s. 137–148.

Янчаркова, Ю., „Теперь же я уходя в небытие...“, in: *Письма А. П. Калитинского и М. Н. Германовой, сотрудникам Археологического института им. Н. П. Кондакова, княгине П. Г. Яшивиль, Д. А. Расовскому, Н. П. Толлю*, Praha 2007, s. 158–198.

Янчаркова, Ю., „Русская научная традиция в Праге. Борьба за самосохранение взаимоотношения Археологического института имени Н. П. Кондакова со славянским институтом в Праге“, in: *Slavia*, číslo 1, ročník 75, Praha 2006, s. 123-135.

Янчаркова, Ю., „К вопросу об уточнении вклада Н. Л. Окунева (1885-1949) и его некоторых русских коллег в дело изучения фресок Софийского собора в Охриде (XII-XIV вв.)“, in: *Сборник конференции, Makedonie, v tisku*.

Tiskopis: Беляев, Н. М., Биография Н. П. Кондакова составленная по Редину и Покровскому с добавлениями, Прага 1924. Archiv dějin umění, fond KI-38, Běljajev N. M.-rukopisné materiály vlastní, sv. 9.

Recueil d'études, dédiées à la memoire de N. P. Kondakov, Prague 1926.

Seminarium Kondakovianum, Praha 1927, díl 1.

Seminarium Kondakovianum, Praha 1928, díl 2.

Seminarium Kondakovianum, Praha 1929, díl 3.

Seminarium Kondakovianum, Praha 1931, díl 4.

Seminarium Kondakovianum, Praha 1932, díl 5.

Seminarium Kondakovianum, Praha 1933, díl 6.

Seminarium Kondakovianum, Praha 1935, díl 7.

Seminarium Kondakovianum, Praha 1936, díl 8.

Seminarium Kondakovianum, Praha 1937, díl 9.

Seminarium Kondakovianum, Praha 1938, díl 10.

Annales de l' institut Kondakov(Анналы института Н. П. Кондакова), Beograd 1940, díl 11.

Alpatov, M. V., *Dejiny umenia*, Bratislava 1981.

Běloševská, L. a kol., *Kronika kulturního, vědeckého a společenského života ruské emigrace v ČSR*, 1. díl, Praha 2000.

Bunin, I. A., *Proklaté dny*, Praha 2006.

Florenskij, P., *Ikonostas*, Praha 2000.

Heer, F., *Evropské duchovní dějiny*, Praha 2000.

Hrochová, V., Tůma, O., *Byzantská společnost (Soubor byzantských reálií)*, Praha 1991.

Jančárková, J., *Život a dílo prof. Nikolaje Lvoviče Okuněva (1885 – 1949)*, Praha 2007/2008, disertační práce.

Kopecká L., Dandová M., *Písemná pozůstalost Nikodim Pavlovič Kondakov (1844–1925)*, Praha 1925.

Kopecká L., *Archeologický institut N. P. Kondakova 1925–1952*, Praha 1999.

Kopecká, L., *Nikodim Pavlovič Kondakov, písemná pozůstalost*, Praha 1995.

Kopřivová, A., *Střediska ruského emigrantského života v Praze (1921–1952)*, Praha 2001.

Lassus J., *Raně křesťanské a byzantské umění*, Praha 1971.

Lazarev, V. N., *Styl a kultura*, Praha 1989.

Lazarev, V. N., *Svět Andreje Rubleva*, Praha 1987.

Lassuse, J., *Umění světa. Raně křesťanské a byzantské umění*, Praha 1971.

Lášek, J. B., *Počátky křesťanství u východních Slovanů*, Praha 1997.

Losskij, N. O., *Dějiny ruské filozofie*, Velehrad 2004.

Magi, G., *The Monastery of Saint Catherine*, Firenze 2008.

Nicola, U., *Obrazové dějiny filozofie*, Praha 2006.

Pfleiderer, R., *Atributy svatých*, Praha 1998.

Putna, M. C., Zadražilová, M., *Rusko mimo Rusko*, 1. díl, Brno 1993.

Putna, M. C., Zadražilová, M., *Rusko mimo Rusko*, 2. díl, Brno 1994.

Sládek, Z., Běloševská, L.: *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918–1939)*, Praha 1998.

Stěpanova L., Vychodilová Z., *Realie ruské pravoslavné církve*, Olomouc 2003.

Talbot Rice, T. and D., *Icons and Their Dating, a Comprehensive Study of their Chronology and Provenance*, London 1974.

Tejchmanová S., *Rusko v Československu*, Praha 1993.

Exil v Praze a Československu 1918–1938, katalog výstavy, Praha 2005.

Ikona, katalog výstavy, Praha 1970.

Národní galerie v Praze, hl. redaktor J. Kotalík, Praha 1989.

Ruské ikony, katalog výstavy, sestavila H. Hlaváčková, Bratislava 1974.

Ruské ikony, katalog výstavy, sestavila H. Hlaváčková, Litoměřice 1972.

Dějiny Byzance, pod vedením Bohumily Zástěrové, Praha 1992.

Jazyk a literatura v historické perspektivě, vědecký redaktor D. Moldanová, Ústí nad Labem, 1998.

Ze sbírek bývalého Kondakovova institutu: Ikony, koptské textilie, ed. H. J. Hlaváčková. Praha 1995.

Hlaváčková, H., „Proměna řecké ikony Bohorodičky typu Glykofilúza v ruské sbírce“, in: *Technologia artis* 4, Praha 1996, s. 31–40.

Hlaváčková H., „Josef Myslivec and His Catalogue of Icons from the Collection of the former N. P. Kondakov Institute in Prague“, in: *Catalogue of Icons from the Collection of the former N. P. Kondakov Institute in Prague*, Praha 1999, s. 7-11.

Hrochová, V., „Úloha Byzance v christianizaci Rusi“, in: *Studie k dějinám a kultuře východních Slovanů XX*, Praha 1991, s. 31–35.

Jacquotová, J., „Raně křesťanské a byzantské umění“, in: *Umění středověku*, Praha 1969, s. 40 – 51. (Přel. E. Knobloch).

Murín, J., „Gelati, perla gruzínské historie“, in: *Ikona*, číslo 1, ročník II., Praha 2008, s. 38–41.

Řežábek, R., „Christianizace Rusi a kořeny staroruské literatury“, in: *Studie k dějinám a kultuře východních Slovanů XX*, Praha 1991, s. 91.

Sláma, J., „K počátkům christianizace Kyjevské Rusi“, in: *Studie k dějinám a kultuře východních Slovanů XX*, Praha 1991, s. 51.

Trösterová, Z., „Duchovní svět středověkých vzdělanců v kulturně historickém areálu Slavica Orthodoxa“, in: *Jazyk a literatura v historické perspektivě*, Ústí nad Labem 1998, s. 43 – 60.

Vavřínek, V., „Byzantská studia v Československu“, in: *Dějiny Byzance*, Praha 1992, str. 472

Internetové zdroje

Беляев Л.А., „Искусствоведение о церковном искусстве в 1917–1999 гг.“, in: *Православная энциклопедия*. Dostupné z: <http://ezh.sedmitza.ru/index.html?did=621>.

Беляев, С.А., „Семинарий имени академика Н.П. Кондакова - неотъемлемая часть русской национальной культуры“, in: *Научная сеть-Scientific Network, Русское зарубежье, ze dne 30.09.2002*. Dostupné z: <http://www.nature.ru/>

Бенчев, И., „Икона Богоматери Троеручицы в Хиландарском монастыре на Афоне“. Dostupné z: http://www.icon-art.info/book_contents.php?lng=ru&book_id=41.

Бурлыкина М. И., „Университетские музеи дореволюционной России как просветительские центры“. Dostupné z: <http://ideashistory.org.ru/pdfs/10burlykina.pdf>.

Бусева-Давыдова, Л. И., „Археологические исследования, связанные с церковными древностями, после 1917 г.“, in: *Православная энциклопедия*. Dostupné z: <http://ezh.sedmitza.ru/index.html?did=621>

Бусева-Давыдова, Л. И., „Церковная археология в XIX в.“, in: *Православная энциклопедия*. Dostupné z: <http://ezh.sedmitza.ru/index.html?did=621>.

Евсеева, Л. М., „Поствизантийский период“. Dostupné z: <http://vizantia.info/docs/86.htm>.

Ильина, Т. В., „Кафедра истории русского искусства“. Dostupné z: <http://www.history.pu.ru/struct/cathed/art-rus/general/history.htm>.

Крашеникова, Н.: „Гелатский монастырь“. Dostupné z: <http://www.pravoslavie.ru/cgi-bin/sykon/client/display.pl?sid=383&did=915>.

Медведь, А. Н., „Высочайшее повеление 1889 г. и взаимоотношения научных обществ во второй половине XIX в.“, in: *Восточноевропейский археологический журнал, ze dne 15.03.2002*, Российский государственный гуманитарный университет, Москва. Dostupné z: <http://archaeology.kiev.ua/journal/020302/medved.htm>.

Пятницкий, Ю. А., „Византийские и поствизантийские иконы“. Dostupné z: <http://portal-credo.ru/site/?act=lib&id=1242>.

Рябинин, Е. А., „Н. К. Рерих и Императорская археологическая комиссия“, in: *Петербургский Рериховский сборник*, Выпуск II-III, 1999. Dostupné z: http://www.spbu.ru/Science/Centers/RoerichCenter/SCREENS/prs_0.shtml1.

Скуплов, В., „Коллекция Звенигородского“, in: *Журнал Антик. Инфо*. Dostupné z: http://www.antiq.info/articles_and_studies/6360.html

Степанова, Т. В., *Систематизация Н. П. Кондаковым коллекций Отделения средних веков и Эпохи Возрождения Императорского Эрмитажа*.

Янковская, О. И.: „Изучение искусства Византии и Древней Руси в Санкт-Петербургском университете: профессор Н. П. Кондаков“. Dostupné z <http://drevn2005.narod.ru/jankovska.htm>

Kopřivová, A., „Ruská emigrace v CSR ve 20. a 30. letech“, in: *Cyklus: Praha – křižovatka kultur*, ze dne 16.02.2006, Dostupné z: : http://www.vso-praha.eu/storage/1200916998_sb_pm_iii_060216.pdf.

Ruské státní muzeum <http://www.rusmuseum.ru/>

Historické muzeum <http://www.shm.ru/>

Treťajkovská galerie <http://www.tretyakovgallery.ru/>

Ermitáž http://www.hermitagemuseum.org/html_Ru/index.html

Akademie umění <http://www.artacademy.spb.ru/rus-start.htm>

Oděská univerzita <http://www.onu.edu.ua/>

Petrohradská univerzita <http://www.spbu.ru/>

Encyklopedie a slovníky

Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Санкт-Петербургского университета 1869-1894, Санкт Петербург 1896

Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского С-П. Университета 1869-1894 г., том I , С.-П. 1896, с.22

Православная энциклопедия, Москва 2000.

Православный словарь, Москва 2003.

Русский Биографический Словарь, Dostupné z: <http://www.rulex.ru/brbs.htm>.

Русская философия. Словарь , Москва 1995.

Философская энциклопедия, Москва 1970.

Дмитриева, Н. А., *Краткая история искусств*, Москва 1985.

Скляревская, Г. Н., *Словарь православной церковной культуры*, Санкт-Петербург 2000.

Malý akademický slovník, Praha 1972.

Nový akademický slovník cizích slov, Praha 2005.

Ottův slovník naučný nové doby, Praha 1998.

Mráz, B., Mrázová, M., *Encyklopedie světového malířství*, Praha 1988.

Pavlímová, H., *Slovník judaismus, křesťanství, islám*, Praha 1994.

Rahner, K., Vorgrimler, H., *Teologický slovník*, Olomouc 1996.

Salajka, M., *Orientační teologický slovník*, Praha 2000.

Seznam archivů

Archiv Národní knihovny ČR

Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze

Oddělení dokumentace Ústavu dějin umění AV ČR